

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

LEONİD PAVLOVİÇ POTAPOV VE TÜRK TARİHİNE DAİR ÇALIŞMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Cansu Nevin ÖĞÜT

İSTANBUL 2024

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

LEONİD PAVLOVİÇ POTAPOV VE TÜRK TARİHİNE DAİR ÇALIŞMALARI

Cansu Nevin ÖĞÜT

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. İLYAS KEMALOĞLU

İSTANBUL 2024

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
1. LEONİD PAVLOVİÇ POTAPOV'UN HAYATI (1905-2000)	6
1.1. Ailesi ve Çocukluk Yılları	6
1.2. Eğitim ve Çalışma Hayatı	7
1.3. Vefatı	15
2. L. P. POTAPOV'UN ALTAY TÜRKLERİNİN KÖKENİ, EKONOMİLERİ VE SOSYO-KÜLTÜREL HAYATLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	18
2.1. Altay Türklerinin Tarihinin Araştırılmasındaki Zorluklar	18
2.2. Kuzey ve Güney Altay Boylarının Sınıflandırılması	19
2.2.1. Güney Altaylılar	19
2.2.2. Kuzey Altaylılar	20
2.3. Altay Türkleri ve Tele Boyları	22
2.4. Kuzey Altay Bölgesindeki Ekonomik Durum	26
2.5. Kuzey Altay Kabilelerinde Avcılıkta Kullanılan Av Malzemeleri	29
2.6. Kuzey Altay Halklarının Avlanma Sürecine Kolektif Bilincin Yansıması	32
2.7. Kuzey Altay Türklerinde Avlanma Bölgeleri	36
2.8. Kuzey Altay Halklarında Avlanmanın Dinî Hayata Yansıması	38
2.9. Potapov'un İncelemelerine Göre Çarlık Rusyası'nın Sibirya Toprakları Üzerindeki Politikaları	39
2.10. Altay Halkının Gelişmesinde Sovyet Rusya'nın Etkisi	42
3. POTAPOV'UN ALTAY TÜRKLERİNİN İNANIŞLARI HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ	46
3.1. Altay Türklerinin İnanışlarında Şamanizm	46
3.2. Şamanlar	54
3.3. Şamanların Törenlerde Kullandığı Tefler	60
3.4. Şamanların Çarlık ve Sovyet Rusya Dönemindeki Faaliyetleri	65
4. POTAPOV'UN DİĞER ALTAY TÜRKLERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	71
4.1. Hakasların Tarihî Süreçteki Yeri	71
4.2. Hakasların Çarlık Rusya Döneminde Sosyo-Ekonomik Durumu	73
4.3. Hakasların Sovyet Rusya Döneminde Sosyo-Ekonomik Durumu	77
4.4. Hakasların Dini ve Çarlık ile Sovyet Rusya Dönemlerinde Dinî Hayatları	79

4.5. Tuvaların Etnik Kökeni.....	85
4.6. Tuvaların Çarlık Rusya ve Sovyet Dönemlerinde Sosyo-Ekonomik Durumu .	88
4.7. Tuvaların Dini	90
4.8. Şorların Etnik Kökeni	92
4.9. Şorların Çarlık ve Sovyet Rusya Dönemi'nde Sosyo-Ekonomik Durumu.....	94
4.10. Şorların Dini.....	99
SONUÇ	101
BİBLİYOGRAFYA.....	103
EKLER.....	113

ÖNSÖZ

Leonid Pavloviç Potapov, Türk halklarının kültürü ve tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla Türkoloji bilimine hizmet eden önemli Türkologlardan biridir. Altay bölgesine merak duyan L. P. Potapov, eğitim ve çalışma hayatı boyunca kendisini Altay-Sayan halklarının din, kültür, ekonomi ve etnik köken meselelerinin araştırılmasına adanmıştır. Potapov'un araştırmaları sayesinde Güney Sibirya'da Türk halklarının dinî hayatları, kültürleri ve kökenlerine dair ilgi artmıştır. Altay-Sayan halkları üzerine yazdığı eserler çeşitli dillere çevrilerek Rusya'da ve yurtdışında merakla takip edilmiştir.

Potapov, 1917 Ekim devrimi öncesinde Türkoloji alanında yapılan araştırmalarda eksiklerin olduğunu düşünmektedir. Türkoloji ilmi kapsamında Altay-Sayan halklarının araştırılması için okul kurulmasını sağlayan Potapov, SSCB Bilimler Akademisi'nde Altay halklarının etnik kökenlerinin araştırılması adına komisyonun kurulması için destek olmuştur. Bu bilgiler ışığında çalışmanın amacı, Leonid Pavloviç Potapov'un Türk tarihi ve etnografyasına ne gibi katkılarda bulunduğunu, Sovyet döneminin önemli etnograflarından biri olarak eserlerine kendi bakış açısını nasıl yansıttığını açıklamaya çalışmaktır.

Tez dönemi boyunca benden desteğini ve yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. İlyas Kemaloğlu'na çok teşekkür ederim. Tez süresince Altay halklarının yaşayışları ve dinî hayatları konusunda özellikle şamanizm ile ilgili kavramlara dair sorularımı yanıtsız bırakmayan Dr. Timur B. Davletov'a teşekkürlerimi sunarım. Tez yazım sürecinde yaşadığım zorluklara karşı bana yönlendirmeleriyle yardımcı olan Pınar Doğan'a müteşekkirim. Ayrıca tez yazma sürecinde manevi desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen Dr. Ergün Hasanoglu'na da teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte ve tüm eğitim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen sevgili annem Tülay Kurtili, babam Sedat Kurtili ve kardeşim Efe Mehmet Kurtili'ye teşekkürlerimi bir borç bilirim. Tezimin son aşamasında ise her konuda destek veren eşim Bilgehan Ögüt'e çok teşekkür ederim.

ÖZET

Etnografya biliminin önde gelen temsilcilerinden tarihçi, araştırmacı, Türkolog Leonid Pavloviç Potapov, 6 Temmuz 1905 tarihinde Altay bölgesindeki Barnaul şehrinde doğdu. Lisans döneminde ünlü etnograf A. V. Anohin ile tanışması Potapov için bir dönüm noktası oldu. Potapov, Rusya Bilimler Akademisi bünyesinde gerçekleşen ekspedisyonlara katılarak Altay halklarının kültürünü yakından tanıdı.

Leonid Pavloviç Potapov'un fikir hayatında A. V. Anohin, B. G. Bogoraz ve L. Y. Ştenberg gibi bilim adamları oldukça önemli rol oynadılar. 1927 yılında Potapov B. G. Bogoraz'ın girişimleriyle Leningrad Devlet Üniversitesi görevlisi olarak Altay bölgesine gitti. Potapov *Oçerk İstorii Oyratii* (Oyrat Tarihi Üzerine Denemeler) adlı tezini yazdı. 23 Nisan 1939 tarihinde ise Potapov Leningrad Devlet Üniversitesi'nde Altay halklarının yaşamlarıyla ilgili yazdığı *Perejitki Pervobitnoobşinnogo Stroya Narodov Altaya* (Altay Halklarında İlkel Toplumsal Yapının İzleri) adlı teziyle doktorasını tamamladı. Potapov *Oçerki Po İstorii Altaytsev* (Altaylıların Tarihi Üzerine Denemeler) adlı çalışmasıyla 1948 yılında Stalin Ödülü'nü aldı. Sibirya tarihi alanında önde gelen bir isim olan Potapov, Güney Sibirya hakkında birçok kitap ve makale kaleme aldı. Altay, Tuva, Hakas ve Şor halklarıyla ilgili çalışmaları Almanca, İngilizce, Fransızca, Macarca, Türkçe ve diğer birçok yabancı dile çevrildi. Leonid Pavloviç Potapov eserlerinde Güney Sibirya halklarının kökenlerini, ekonomilerini, inançlarını ve kültürel hayatlarını ele almaktadır. Ayrıca eserlerinde şamanizme de yer vermektedir. Bu çalışmada Potapov'un Altay halklarıyla ilgili çalışmalarıyla ilgili fikirlerine yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Leonid Pavloviç Potapov, Şamanizm, Altay Türkleri, Güney Sibirya, Etnografya, Türkoloji

ABSTRACT

Leonid Pavlovich Potapov, historian, researcher, Turkologist, one of the leading representatives of ethnography, was born on July 6, 1905 in Barnaul, Altai region. His acquaintance with the famous ethnographer A. V. Anohin during his undergraduate studies was a turning point for Potapov. Potapov became familiar with the culture of the Altai peoples by participating in expeditions organized by the Russian Academy of Sciences.

Scientists such as A. V. Anohin, B. G. Bogoraz and L. Y. Shtenberg played an important role in the intellectual life of Leonid Pavlovich Potapov. In 1927, on the initiative of B. G. Bogoraz, Potapov traveled to the Altai region as an official of the Leningrad State University. Potapov wrote his thesis *Ocherk Istorii Oyratii* (Essays on Oyrat History). On April 23, 1939, Potapov completed his doctorate at Leningrad State University with his dissertation *Perejitki Pervobitnoobshinnogo Stroya Narodov Altaya* (Traces of Primitive Social Structure in the Northern Altai Peoples). Potapov's *Essays on the History of the Altaians* (*Ocherki Po Istorii Altaytsev*) received the Stalin Prize in 1948. A prominent figure in the field of Siberian history, Potapov wrote many books and articles on Southern Siberia. His works on the Altai, Tuva, Khakas and Shor peoples have been translated into German, English, French, Hungarian, Turkish and many other foreign languages. In his works, Leonid Pavlovich Potapov deals with the origins, economy, beliefs and cultural life of the peoples of Southern Siberia. He also includes shamanism in his works. In this study, Potapov's ideas about his works on Altai peoples will be discussed.

Keywords: Leonid Pavlovich Potapov, Shamanism, Altai Turks, Southern Siberia, Ethnography, Turkology.

KISALTMALAR

bkz. : Bakınız

çev. : Çeviren

ed. : Editör

s. : Sayfa

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

VKP : Vsesoyuznaya Kommnistiçeskaya Partiya

GİRİŞ

Leonid Pavloviç Potapov, Altay halkları ve Güney Sibirya üzerinde çalışmış tarihçi, etnograf ve Türkolog'dur. 6 Temmuz 1905 tarihinde Altay bölgesindeki Barnaul şehrinde doğan Potapov, 1922 yılında Rusya Bilimler Akademisi öncülüğünde gerçekleşen A. V. Anohin'in başkanlığını yaptığı ekspedisyonlara stajyer olarak katıldı. 1923 yılını Altay bölgesinde geçiren Potapov, Anohin'in aracılığıyla N. P. Direnkova, L. E. Karunovskaya, L. B. Papek, A. Y. Yefimova gibi önemli etnograflarla tanıştı. Bu isimler Potapov'un fikir hayatında önemli rol oynayan isimler oldu. Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde çalışmaya başlayan Potapov, Bogoraz'ın yardımcısı oldu ve Bogoraz'ın asistanı Noami Grigoryevna Sprintizina ile etnografyaya dair çalışmalar yaptı. Bogoraz sayesinde 1927 yılında Potapov Leningrad Devlet Üniversitesi görevlisi olarak Altay bölgesine gitti. Ayrıca Ştenberg'in aracılığıyla da Potapov 1927'de Dağlık Şor bölgesinde araştırma görevlisi olarak görevine başladı.

Potapov 1933 yılında *Oçerk İstorii Oyratii (Oyrat Tarihi Raporu)* adlı yüksek lisans tezini, 23 Nisan 1939 tarihinde ise Altay halklarının yaşam tarzlarıyla ilgili "Perejitki Pervobıtnoobşinnogo Stroya Narodov Altaya" Altay Halklarında İlkel Toplumsal Yapının İzleri) adlı doktora tezini bitirdi. Bu tez Altay halklarının yaşantısıyla ilgili bilgiler içermektedir. SSCB Bilimler Akademisi'nde çalışmalarına devam eden Potapov, 1946 yılında yayımladığı *Altaytsı (Altaylılar)* adlı eseriyle doçent oldu. Moskova Devlet Pedagoji Üniversitesi'nde (eski Moskova Devlet Pedagoji Enstitüsünde) yardımcı doçent olarak görev yaptı ve profesör oldu.

1946 yılında Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü'nde Hakas Etnografya Araştırma Heyeti'ne başkanlık yapan Potapov Hakasların kültürel ve sosyo-ekonomik durumları ve kökenleriyle ilgili birçok çalışma gerçekleştirdi. Güney Sibirya tarihiyle ilgili önemli eserlere imza atan Potapov 1949 yılında Altay-Sayan gezileri düzenledi. Ayrıca Tuva, Hakas, Şor bölgelerine de gezi düzenleyen Potapov, 1957 yılında Tuva'ya arkeolojik ve etnografik çalışmalar için gitti.

L. P. Potapov Altay halklarıyla ilgili yaptığı çalışmalarından dolayı Sovyet yönetimi ve parti organları tarafından defalarca teşekkür ve onur belgesi ile ödüllendirildi.

Ayrıca Potapov, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ve Tuva Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti tarafından Emektar Bilim Adamı ödülü ile taltif edildi. Potapov'a Kızıl Bayrak İşçi Nişanı ve Onur Rozeti de verildi.

Moskova, Paris ve Londra’da uluslararası konferans ve kongrelere katıldı. 1993 yılında Amerika Şamanizm Araştırmalar Vakfı tarafından ödül aldı. 16-21 Haziran 1996 tarihinde Szeged (Macaristan) şehrinde gerçekleşen Uluslararası Daimî Altay Konferansı’nda ise Altın Madalya ile ödüllendirildi. Potapov çalışmalarında Türk halklarının tarihi ve kültürünü ele alsa da ülkemizde pek bilinmemektedir. Biz de bu tezde Potapov’un hayatı ve eserlerini ele almaya çalıştık. Çalışmamızda Potapov hakkında yazılan makalelerden ve Potapov’un kendi eserlerinden yararlandık.

Çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Potapov’un ailesini ve eğitim hayatını ele aldık. Bu bölümde Potapov’un fikir hayatının inşası, etkilendiği önemli isimler, etnograflar, saha araştırmaları, çalışma hayatı, yüksek lisans dönemi öncesi ve sonrasında yazmış olduğu makaleler, Güney Sibirya tarihiyle ilgili yazdığı etnografik eserler, redaktörlüğünü yaptığı çalışmalar, Hakas, Tuva, Şor bölgelerindeki faaliyetleri, katıldığı uluslararası konferanslar detaylı bir şekilde incelendi.

İkinci bölümde Potapov’un Altay Türklerinin kökenlerinin araştırılmasındaki eksiklikler ve problemlerine dair fikirleri ele alındı. Potapov’un Altay Türklerinin kökenlerine dair tarihsel bakış açılara olan eleştirilerine değinildi. Ayrıca araştırmalardaki eksikliklere karşı Potapov’un dil, etnonim, toponimi gibi bilim dallarını kullanarak bu eksikliklerin nasıl çözülebileceğine dair fikirleri anlatıldı. Ayrıca bu bölümde Potapov’un arkeolojik araştırmalar sonucunda Altay halklarının ekonomik faaliyetleri, avlama kuralları ve bunun dinî yansımaları, Tuba, Çelkan, Kumandin gibi Kuzey Altay halklarında avcılıktaki ortak iş bilinci hakkındaki fikirleri ele alındı. Ek olarak Potapov’un Kuzey ve Kuzeydoğu Altay’da yaşamış boyların avlanma bölgeleri hakkındaki değerlendirmelerine de yer verildi.

Üçüncü bölümde Orta Asya ve Sibirya Türkleri arasında temel inanç sistemi olan şamanizmin tanımı yapıldı. Potapov’un saha araştırmaları yaptığı Altay-Sayan halkları arasında yayılan şamanizm “şaman” adının ve şamanların kökenleri, görevleri ve Türk toplumundaki şamanizm ayinlerinden bahsedildi.

Çalışmanın son bölümünde ise Hakasların yaşadığı bölge ve Hakasların kökenine yer verildi. Çarlık yönetiminde Hakasya’daki ekonomik değişimler, Hakas toplumu üzerindeki baskılar, Hakas inanışları, Tuvaların etnik kökeni ve Tuva halkı anlatıldı. Ayrıca bu bölümde Şorların çeşitli isimlerle nasıl adlandırıldıklarına ve yaşadıkları coğrafyaya yer verildi.

Türk tarihi ve Türkoloji ilmi açısından önemli bir tarihçi olan Leonid Pavloviç Potapov ile ilgili çalışmalar ülkemizde de az da olsa mevcuttur. Yazılan bu tez çalışması ise L. P. Potapov'un Altay, Hakas, Tuva ve Şor halklarının etnik kökeni, ekonomisi ve dinî üzerine fikirlerini alt başlıklarla sınıflandırılarak detaylı bir şekilde anlatılması açısından ilktir. Tez çalışmamızla ilgili beklentimiz Altay halkları hakkında çalışmak isteyenlere yardımcı olmaktır.

Kaynakların Analizi

L. P. Potapov toplamda 225 eser yazmıştır. Bu çalışmada yazarın ulaşabildiğimiz eserlerini inceledik.

Potapov'un *Etničeskiy Sostav İ Proishojdenie Altaytsev (Altaylıların Etnik Kökeni ve Etnik Yapısı)* adlı eseri Altay halklarının kökeni ve etnik oluşumlarına dair önemli konuları ele almaktadır. Kitap Rusçadır. Altay Türklerinin etnogeneze dair farklı bir bakış açısını dile getiren Potapov, Orta Asya tarihiyle ilgili de önemli noktalara değinmiştir.

Maksim Grigovyeviç Levin ile 1956'da hazırladığı *Narodı Sibiri (Sibirya Halkları)* adlı eser, Sibirya tarihinin tarih öncesi döneminin ele almaktadır. Sibirya halklarının kökenleri, ekonomisi, kültürleri, avlanmaları, ev hayatları, giyecek ve içecek kültürleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıca bu kitapta Çarlık Rusya'nın Sibirya'da yayılma süreci de ele alınmıştır.

Potapov *Narodı Yujnoy Sibiri (Güney Sibirya Halkları)* adlı kitabında Şor, Hakas, Altay ve Tuva halklarının ekonomik faaliyetlerini detaylı bir şekilde ele almıştır. Ayrıca günlük hayatları, giyecek ve içecek kültürlerine dair konulara da değinmiştir.

Potapov, *Oçerki Po İstorii Altaytsev (Altaylıların Tarihine Dair Denemeleri)* adlı kitabında Altaylıların yaşadığı coğrafya, Sovyet döneminde Altay halkları hakkında yapılan araştırmalar, Altay bölgesine hâkim olan devletler, Çarlık ve Sovyet Rusya döneminde Altay bölgesi gibi konuları ele almıştır.

Ohotıçnyy Promımsel Altaytsev (Altaylıların Avcılık Sanatı) adlı kitabında ise Potapov Altay halklarını tarih öncesi dönemde avlanma stillerini arkeolojik materyallere göre ele almıştır. Av teknikleri, avlanmada organizasyon ve taygada avlanma gibi konulara değinmiştir.

Potapov'un 1927-1934 yılları arasında Dağlık Şorya'ya yaptığı gezilere yönelik ilk çalışması *Oçerki Po İstori Şorii* (Şor Tarihi Üzerine Denemeler) ise Şorların adı yaşadıkları coğrafya, ekonomik faaliyetleri, aile ilişkilerini ele almaktadır.

Potapov, *Proishojdenie İ Formirovanie Hakaskoy Narodnosti* (Hakas Halkının Kökeni ve Şekillenmesi) adlı kitapta Hakas halkının kökeni, Yenisey Kırgızlarıyla olan ilişkisi, Rusların “yasak” olarak para topladığı topraklar, XVIII- XIX. yüzyıllarda Hakas topraklarının hâkimleri anlatılmıştır.

L. P. Potapov'un editörlüğünü yaptığı *Trudi Tuvinskoy Arheologo-Etnografiçeskoj Ekspeditsii (Tuva Arkeolojik ve Etnografik Ekspedisyonunun Çalışmaları)* adlı eseri de önemli bir çalışmadır. Bu kitapta A. D. Graç, S. I. Weinstein, V. L. Diyakonova'nın yazıları yer almıştır. Bu çalışmada üç ciltlik kitabın I. cildinden yararlanılmıştır. “Tuvinskaya Kompleksnaya Ekspeditsiya İnstituta Etnografii Akademii Nauk SSSR” (SSCB Bilimler Akamdisi Etnografya Enstitüsü Tuva Keşif Gezisi) adlı makalesinde Potapov Sovyetler döneminde Tuvalara yönelik çalışmaları ele almış, Tuvaların etnik kökenlerinin araştırılmasına yönelik fikirlerini sunmuştur.

Metin Ergün tarafından Türkçe'ye çevrilen *Altay Şamanizmi* adlı eseri toplam 3 bölümden oluşmaktadır. Kitapta Potapov'un şamanizme dair fikirleri, şamanların dinî törenleri, törenlerde kullanılan malzemeler ve giydikleri kıyafetler, şamanizme dair yazılan eserlere eleştirileri, Altay şamanizminde yer alan terimler, Altay şamanizminde tanrı anlayışı, Erlik, Umay gibi kültleri açıklamıştır. Potapov bu eserini Altay, Hakas, Tuva ve Şor şamanlarıyla yaptığı görüşmeler, saha araştırmaları ve etnografik materyallere yönelik incelemeleri doğrultusunda yazmıştır. Altay şamanizmiyle ilgili bölümümüzde bu kitaptan oldukça yararlandık.

Potapov'un makaleleri de oldukça önemlidir. “Pişa Altaytsev” (Altaylıların Yiyecekleri), “Odejda Altaytsev” (Altaylıların Giyecekleri), “Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya V Ohote Severnih Altaytsev” (Kuzey Altaylılarda Avdaki İlkel- Toplum Düzeninn Özellikleri), “Oçerk Etnogeneza Yujmy Altaytsev” (Güney Altaylıların Etnogenezi), “Etnonim Tele İ Altaytsı” (Tele Etnonimi ve Altaylılar), “Tubaları Gornogo Altaya” (Dağlık Altay Tubaları), “Kult Gor Na Altaye” (Altaylılarda Dağ Kültü) gibi makaleleri Atilla Bağcı tarafından Türkçeye aktarılmıştır.

Bu makalelerin dışında Potapov'un "Zametka o Proishojdenii Çelkantsev-Lebedintsev"(Çelkanlar ve Lebedinlerin Kökenleri Hakkında Not), "Etnografiçeskoe İzuçeniye Türkskih Narodnostey V SSSR Za Sovetskiy Period" (Sovyet Döneminde Türk Halklarının Etnografik Araştırmaları), "Ohotniçnie Poverya İ Obryadı U Altayskih Turkov" (Altay Türklerinde Avcı İnançları ve Gelenekleri), "Zaysanı Bai İ Krestyanstvo U Oyrotov Do Oktyabrya" (Ekim'e Kadar Oyratlarda Zaysanlar, Beyler ve Köylülük), "Sakralnoe Znaçenie Slova Bogatıy v Altae Sayanskih Türkskih Yazıkah (Po Etnografiçeskim Materialam)" (Altay-Sayan Türk Dillerinde Bogatıy Kelimesinin Dinî Anlamı) (Etnografik Materyallere Göre), gibi makaleleri de Altay halkının yaşamlarına dair önemli bilgiler vermektedir. Potapov'un hayatıyla ilgili onun son zamanlarını gören Yevgeniya Alekseevna Alekseenko "Dalekoe Blizkoe" (Uzak Yakın) adlı makalesinde Potapov'un çalışma hayatı ele almış, hayatının son anlarına kadar yazılarını yazmaya devam ettiğini belirtmiştir. Alekseenko, Potapov'u karizmatik bir kişilik olarak tanımladı. Ona göre Potapov oldukça otoriterdi. Altay, Hakas, Tuva bölgelerinde yaşayan halklarla ilgili yaptığı çalışmalarla tanınan, saygı görülen bir isimdi. Alekseenko'ya göre Leonid Pavloviç Potapov'un Sibirya'ya olan bağlılığı hayatının sonuna kadar yaptığı çalışmalarla devam etmişti.

Potapov'un çalışma arkadaşı olan Rostislav Vasilyeviç Kinjalov, "Naş L. P." (Bizim L. P) adlı makalesinde Potapov ile tanışmalarından, onun çalışma ve hobilerinden bahsetmiştir.

Potapov ile tanışmış diğer önemli etnograf Valeriy Makaroviç Kimeev ise "Slova Ob Uçitele" (Öğretmeni Hakkında Sözleri) adlı yazısında Potapov ile tanışma sürecine yer vermiştir. Ayrıca Kimeev, Potapov ile sohbetlerine dayanarak Potapov'un çalışma hayatını da ele almıştır.

1995 yılında Potapov'un doğumunun 90. yılına ithafen hazırlanan *Şamanizm i Rannie Religioznie Predstavleniya K 90- Letiyu Doktora İstoriçeskih Nauk Proffesora L. P. Potapova (Şamanizm ve Erken Dönem Dinî Fikirler. Tarih Bilimleri Doktoru Profesör L. P. Potapov'un 90.yıl Dönümü Vesilesiyle)* adlı kitapta M. M. Balzer, V. N. Basilov, E. P. Batyanova, S. İ. Vaynşteyn, A. M. Reşetov, E. N Romanova, A. V. Smolyak, Z. P. Sokolova, S. P. Tyuhteneva, D. A. Funk, V. I. Haritonova, M. Hoppal gibi önemli isimler bulunmaktadır. Bu kitapta Potapov'un "Na Kamlanii" (Ayinde) adlı makalesi de yer almaktadır. Ayrıca "En Eski Rus Etnograf L. P. Potapov ile V. A. Tişkov Görüşüyor" adlı yazı da L. P. Potapov hayatına dair bilinmeyenleri ortaya koymaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. LEONİD PAVLOVİÇ POTAPOV'UN HAYATI (1905-2000)

1.1. Ailesi ve Çocukluk Yılları

Etnografya biliminin önemli temsilcilerinden Rus etnograf Leonid Pavloviç Potapov 6 Temmuz 1905 tarihinde Altay bölgesindeki Barnaul şehrinde doğdu.¹ İlk ve orta eğitimini bu şehirde tamamladı.² İlerleyen yıllarda Çarlık Rusyası'nda temel okullardan biri olarak bilinen “gimnazyum”da eğitim aldı.³ Potapov çocukluk yıllarından itibaren tarihe, bilime ve botaniğe büyük ilgi duyuyordu.⁴

Potapov'un babası, Altay bölgesi Genel Müdürlüğü Kalem Ofisi'nde çalışan orta hâlli bir memurdu.⁵ Babası romatizma rahatsızlığı nedeniyle Altay eteklerinde, Biy'den 60 kilometre uzaklıkta bulunan Belokuriha'ya kaplıca tedavisine gitmekteydi. Potapov, meslektaşı ünlü etnograf Valeriy Aleksandroviç Tişkov'a babasının tedavi sürecini şöyle anlatmaktadır:

Burası Tskaltubo'dan⁶ aşağı kalır yeri olmayan doğal kaynaklara sahipti. Babam burada kaplıcalara giderken ben Altaylılarla Belokuriha Nehri'nde çocuklarla balık avlıyordum. Orada Altay dilini konuşmayı öğrendim. Altay'ın doğasına âşık oldum.⁷

1911 yılında bu bölgeye duyduğu merak Potapov'u botanik bilimiyle uğraşmaya yönlendirdi.⁸ Araştırmacı ruha ve meraklı bir kişiliğe sahip olan Potapov, ilkbaharda okulundan mezun olduğunda birkaç okul arkadaşıyla anlaşır ve vapura binip Biy'e gitmek için birlikte yola koyulurlar.

Oradan da yaya olarak Dağlık Altay'a kadar devam eden 100 kilometrelik çetin bir yol katederler. Uzun bir süre boyunca çocuklarından haber alamayan aileler telaşlanmaya başlar.

¹ K. M. Pataçakov, Ç. M. Taksami, “Leonid Pavloviç Potapov (K 60- Letiyu So Dnya Rojdeniya)”, *Zapiski*, XII, 1966, s.187.

² L. P. Potapov, “Leonid Pavloviç Potapov (Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri)”, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları Makaleleri*, çev. Atilla Bağcı, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2004, s. 1.

³ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, *EO*, II, 2002, s. 130.

⁴ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 125.

⁵ D. A. Funk, “So Stareşim Rossiyskim Etnografom L. P. Potapovım Beseduet V. A. Tişkov”, *şamanizm i Rannie Religioznie Predstavleniya, K 90-Letiyu Doktora İstoriko-Etnografiçeskiy Nauk Professora L. P. Potapova*, Rossisyskaya Akademiya Nauk İstitut Etnologii i Antropologii İmeni N. N. Mikluho-Maklaya, Moskva 1995, s. 8.

⁶ Tskaltubo Local Development Strategy, “<https://eu4georgia.eu/wp-content/uploads/Tskaltubo-local-development-strategy-eng.pdf>”, [Erişim Tarihi 11.03.2023].

⁷ D. A. Funk, “So Stareşim Rossiyskim Etnografom L. P. Potapovım Beseduet V. A. Tişkov”, s. 8

⁸ L. P. Potapov, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları*, s. 1.

Ailelerinin ihbarı üzerine Sovyetlerin güvenlikle ilgili teşkilatı Çeka, arama emri ile onları Biy şehrinde buldu. Bu yolculuk sürecinde Potapov arkadaşlarıyla birlikte yolda ilginç bazı otlar toparlayıp onları kuruttu.⁹

Yıllar sonra Tişkov ile görüşmesinde o yıllarda arkadaşlarıyla birlikte bu bitkilerin faydalarını çoğu doktorun aksine bildiklerini belirtti. Potapov, anılarının üzerinden yıllar geçse de hâlâ bitkilerin Latince isimlerini hatırladığını V. A. Tişkov’a anlattı.¹⁰

1.2. Eğitim ve Çalışma Hayatı

Potapov’un Barnaul’da yaşarken ünlü etnograf Andrey Viktoroviç Anohin ile tanışması hayatı için bir dönüm noktası oldu.¹¹ Anohin, birçok bilimsel işin yanı sıra yerel tarih çalışmalarına da yer ayıran önemli bir etnografıdır. Özellikle öğrencilerini de dâhil ettiği Altay halklarını incelemek için düzenlediği gezileriyle tanındı. Altay halklarının kültürünü öğrenmek amacıyla 1922 yılında Rusya Bilimler Akademisi bünyesinde A.V Anohin’in yürüttüğü bu gezilere Potapov da stajyer olarak katıldı. Altay bölgesindeki geziler sayesinde bu bölgeye ve etnografyasına karşı büyük ilgi duydu.¹² Anılarını anlatırken etnografyaya karşı duyduğu ilgiyi Anohin’e borçlu olduğunu da belirtmiştir.¹³

Katıldığı bu gezilerin cazibesine katılan Potapov, 1923 yılı boyunca Altay bölgesindeydi.¹⁴ Aynı yıl Altay bölgesine Petrograd’dan bir araştırma ekibi geldi. Anohin ile çalışan bu ekipte Altay bölgesi ve şamanizime ilgi duyan, etnografya bilimine katkı sağlayan N. P. Drenkova, L. E. Karunovskaya, L. B. Papek, A. Y. Yefimova bulunmaktaydı. Anohin sayesinde Potapov, ekipte yer alan önemli etnografılarla tanışmış oldu.¹⁵

1924 yılında Anohin, Altay bölgesine gelen ekibe Potapov’u Coğrafya Enstitüsü’ne götürmeleri konusunda yardımcı olmalarını istedi. Anohin’in yönlendirmesiyle ekiptekiler Potapov için enstitüye birer tavsiye mektubu yazdılar. O yıllarda enstitüde etnografya dersi veren ve aynı zamanda fakülte dekanı olan L. Y.

⁹ D. A. Funk, “So Stareşim Rossiyskim Etnografom L. P. Potapovim Beseduet V. A. Tişkov”, s. 8.

¹⁰ Özellikle Adonis Vernalis adlı bitkiyi Tişkovla görüşmesinde belirtmiş. Bkz. D. A. Funk, “So Stareşim Rossiyskim Etnografom L. P. Potapovim Beseduet V. A. Tişkov”, s. 8.

¹¹ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 125.

¹² V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 125.

¹³ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 125.

¹⁴ L. P. Potapov, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları Makaleler*, s. 2.

¹⁵ L. P. Potapov, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları Makaleler*, s. 2.

Ştenberg ve Paleo-Asya halklarının etnografyası ve din tarihi dersleri veren V. G. Bogoraz, Anohin'in teklifini kabul ettiler.¹⁶

1924 yılında Potapov Leningrad'a Etnografya Fakültesi'ne girdi.¹⁷ Fakültede Slav tarihi derslerini D. K. Zelenin, antropoloji derslerini ise S. İ. Rudenko ve R. P. Mitusova'dan aldı.

Leonid Pavloviç Potapov'un ilim yolunda öğrenci olarak ilerlemesi, B. G. Bogoraz ve L. Y. Ştenberg öncülüğünde olmuştu. Daha sonra sıkça Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ni ziyaret eden Potapov, Bogoraz'ın yardımcısı oldu. Potapov sabahları Bogoraz'ın kitaplarını Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ne, akşam da müzeden evine taşıdı. Potapov yaptığı işin karşılığında hocasından aylık 40 ruble alıyordu. Aslında Bogoraz'ın amacı, Potapov'a maddi yönden de destek olabilmektir.¹⁸ Potapov Tişkov ile görüşmesinde Bogoraz'ın kendisine olan desteğini şöyle anlatmıştır:¹⁹

Bu zor zamanlarımda Bogoraz benim yazı yazmamı önerdi. Benim yazı yazdığımı biliyor ve bana destek olmak istiyordu. Bogoraz daha sonra bana şöyle dedi: Size ayda 40 ruble vereceğim, siz de işimde bana yardım edeceksiniz. Ben de her sabah Vladimir Germanoviç Bogoraz'ın evine gidip çantasını alıyordum, kitaplarını ve kâğıtlarını sırt çantamda taşıyordum.

Genelde müzede vakit geçiren Potapov aynı zamanda Bogoraz'ın asistanı Noami Grigoryevna Sprintizina ile etnografya çalışmalarına da başladı.²⁰

Etnografya Müzesi'nde Barthold'un yönettiği Radlov grubuna katılan öğrencilerden biri olarak Potapov, taygada avcılarla bulunduğu dönemde av ve inançları hakkında gözlemlerine göre ilk raporunu hazırladı.²¹ 1925 yılında ilmi ve gezi faaliyetleri düzenlemeye başlayan Potapov, üniversite tarafından görevlendirilerek Altay bölgesine materyal toplamak üzere gönderildi.

Böylelikle Potapov hayatıda ilk defa bir iş gezisine katılmış oldu.²² 1927 yılında Bogoraz, Potapov'u Leningrad Devlet Üniversitesi görevlisi olarak Altay bölgesine gönderdi.²³ Potapov bundan sonraki süreçte Altay-Sayan halklarına yönelik yürüttüğü çalışmalar doğrultusunda bölgeye seyahatler gerçekleştirdi. Ştenberg, Potapov'u 1927

¹⁶ L. P. Potapov, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları Makaleler*, s. 3.

¹⁷ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, "O Leonide Pavloviçe Potapove", s. 125.

¹⁸ L. P. Potapov, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları Makaleler*, s. 2.

¹⁹ D. A. Funk, "So Stareyşim Rossiyskim Etnografom L. P. Potapovim Beseduet V. A. Tişkov", s. 9.

²⁰ D. A. Funk, "So Stareyşim Rossiyskim Etnografom L. P. Potapovim Beseduet V. A. Tişkov", s. 9.

²¹ L. P. Potapov, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları Makaleler*, s. 2.

²² D. A. Funk, "So Stareyşim Rossiyskim Etnografom L. P. Potapovim Beseduet V. A. Tişkov", s. 9.

²³ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, "O Leonide Pavloviçe Potapove", s. 126.

yılı kışında Dağlık Şor bölgesine araştırma görevlisi olarak gönderdi ve Potapov da kış aylarını taygada Şor avcılarıyla geçirdi.

Etnografik derlemeler elde edebilmek adına ritüellere ve ayinlere katılan Potapov, 1927-1934 yılları arasında yaptığı gezilere yönelik ilk çalışmasını *Oçerki Po İstori Şorii* (Şor Tarihi Üzerine Denemeler) oluşturdu.²⁴

1928 yılında üniversiteden mezun olan Potapov, büyük bir tutkuyla Altay bölgesine gitmek istedi.²⁵ Ancak Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Halk Eğitim Komiserliği emri üzerine Aleksandr Nikolaeviç Samoyloviç tarafından Potapov, kültürel araştırmalara yönelik materyal toplaması için Özbekistan'ın Semerkand şehrine gönderildi.²⁶

Burada Bilim, Sanat ve Müze Kurumları Ana Müdürlüğü'nde idarecilik yaptı.²⁷ Görevi dolayısıyla Özbekistan'ı dolaşan Potapov, İslamiyet öncesi döneme ait inançlarla ilgili önemli bilgiler topladı. Bu bilgiler ışığında Potapov, Özbekistan etnografyası hakkında makale yazdı.

1930 yılında Leningrad'a dönen Potapov, SSCB Bilimler Akademisi'nde lisansüstü eğitim için sonbaharda Samoyloviç'in tavsiyesiyle akademi tarafından sınava çağırıldı.²⁸ Potapov sınavın oldukça titiz bir şekilde hazırlandığını Tişkov ile görüşmesinde belirtmiştir. Nikolay Marr'ın başkanlık ettiği sınav komisyonunda Potapov'a kendi teorileriyle ilgili sorular soruldu. N. Marr'ın teorileri hakkında bazı sorulara Potapov cevap veremese de yine de kendisinden geçerli bir not aldı.²⁹

Potapov yüksek lisans döneminde *Oçerk İstorii Oyratii* (Oyrat Tarihi Üzerine Denemeler) adlı tezini yazmaya başladı. 1933 yılında ise bitirme tezini kitap olarak hazırlayan Potapov, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Dağlık Altay Bölge Komitesi Sekreteri Gordienko'ya gösterdi. Gordienko tezi okuduktan sonra Novosibirsk'te Politbüro üyesi olan Robert İndrikoviç Eyhe'yi Potapov ile görüşmesi için aradı. Teziyle birlikte Novosibirsk'e giden Potapov R. İ. Eyhe ile görüşmesinden şöyle bahsetmektedir: “Soğuk bir adam olan Eyhe beni nazikçe kabul etti ve şöyle dedi: “Kitabınızı okuduk ve

²⁴ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 126.

²⁵ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 126.

²⁶ L. P. Potapov, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları Makaleler*, s. 2.

²⁷ D. A. Funk, “So Stareşim Rossiyskim Etnografom L. Potapovim Beseduet V. A. Tişkov”, s. 9.

²⁸ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 126.

²⁹ D. A. Funk, “So Stareşim Rossiyskim Etnografom L. P. Potapovim Beseduet V. A. Tişkov”, s. 10.

hemen yayımlanacaktır.” Bu konuşmadan sonra gerçekten de kitabımı bastılar.”³⁰ Bu sürecin sonunda Potapov, yüksek lisans eğitimini tamamladı.³¹

.... Potapov 30’lu yaşlarında iken, genç meslektaşlarıyla birlikte etnografya ilmi üzerine tartışmalara dâhil oldu. Bu yıllarda L. P. Potapov’un Altay halklarının tarihi ve etnografyası üzerine yaptığı araştırmalar dikkat çekmiştir.

Bundan sonraki süreçte kendi araştırmalarının da odak noktası bu halkların sosyal ilişkileri ve dinî yaşantıları hakkında analizleri olacaktır. Özellikle Altay Bölgesi halklarıyla ilgili eserlerinin birçoğunda Ekim Devrimi’nin sosyal ilişkilere ve sınıf mücadelelerine yansımaları değerlendirilmiştir.³²

.....23 Nisan 1939 tarihinde Potapov Leningrad Devlet Üniversitesi’nde Altay halklarının yaşam tarzlarıyla ilgili yazdığı “Perejitki Pervobitnoobşinnogo Stroya Narodov Altaya”³³ (Kuzey Altay Halklarında İlkel Toplumsal Yapının İzleri) adlı başarılı tez savunması ile doktorasını tamamladı. Aynı zamanda SSCB Bilimler Akademisi Mikluho-Maklay Etnografya Enstitüsü’nde çalışmalarını sürdürdü.³⁴

2. Dünya Savaşı yıllarında Leningrad’da bulunan Potapov, 1942 yılından sonra Leningrad’dan ayrılarak Novosibirsk’e gitti.³⁵ Daha sonraki yıllarda Sergey Pavloviç Tolstov’un davetiyle Moskova’ya giden Potapov, SSCB Bilimler Akademisi’nde çalışmalarına devam etti.

Çalışma hayatını olumlu yönde etkileyen 1946 yılında yayımladığı *Altaylılar (Altaytsı)* adlı eseriyle doçent olan Potapov, Moskova Devlet Pedagoji Üniversitesi’nde yardımcı doçent olarak görev yaptı.³⁶ Daha sonra profesörlük unvanı aldı.³⁷

1948 yılında ise Potapov, Leningrad’da bulunan SSCB Bilimler Akademisi Etnografya Enstitüsü’ne çalışmalarına devam etmesi için gönderildi.³⁸ 1946-1948 yılları arasında L. P. Potapov, Etnografya Müzesi’nin yöneticilerinden biri oldu.³⁹

³⁰ D. A. Funk, “So Starejšim Rossiyskim Etnografom L. P. Potapovim Beseduet V. A. Tişkov”, s. 10.

³¹ D. A. Funk, “Predislovie”, s. 9.

³² V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 126.

³³ L. P. Potapov, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları Makaleler*, s. 3.

³⁴ L. P. Potapov, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları Makaleler*, s. 3.

³⁵ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 126.

³⁶ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 126.

³⁷ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 126.

³⁸ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 127.

³⁹ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 126.

Güney Sibirya ve Türkistan'da yaşayan halkların İslam öncesi dinî inanışları Potapov'un ilgi odağı oldu. Eserlerinde etnogenez alanında incelemelere yer veren Potapov aynı zamanda Türk etnografyası alanındaki sorunları da çözebilmek adına ilmi teoriler geliştirmeye çalıştı. 1948 yılında Potapov'un temel eserlerinden biri *Oçerki Po İstorii Altaytsev (Altaylıların Tarih Üzerine Denemeler)* ve *Kratkiy Oçerk Kulturi i Bita Altaytsev (Altaylıların Yaşamları ve Kültürüne Ait Kısa Denemeler)* yayımlandı.

Ayrıca Potapov'un, 1952 yılında *Kratkie Oçerki İstorii, Etnografii Hakasov XVII-XIX. Veka (17-19. Yüzyıllarda Hakasların Tarihi ve Etnografyasına Dair Kısa Denemeler)* adlı eseri 1969 yılında ise *Proishojdenie Altaytsev Oçerki Narodnogo Bita Tuvintsev (Altaylıların Kökeni: Tuvahlıların Günlük Hayatı)* adlı çalışması yayımlandı.⁴⁰ (*Oçerki Po İstorii Altaytsev*) *Altaylıların Tarihi Üzerine Denemeler* adlı çalışması 1948 yılında Stalin Ödülü'ne layık görüldü⁴¹

Potapov'un Türk halkları arasında sosyo-ekonomik ilişkilere yönelik yayınladığı eserlerini de zikretmek gerekmektedir. Konuyla ilgili ilk çalışmalarından biri olan "Klassovıe Vzaimootnoşeniya U Altaytsev Do Oktrabrya" (Ekim Devrine Kadar Altaylılarda Sınıfsal İlişkiler) adlı makalesi *Sınıfların Mücadelesi* dergisinde basıldı.⁴²

Aynı zamanda Potapov'un Sibirya halkları, Kazaklar, Kırgızlar, Moğollar ve Kuzey Kafkasya'daki bazı halklar (Çeçenler, İnguşlar, Karaçaylar) hakkında da yazıları bulunmaktadır.

SSCB Bilimler Akademisi'nin 1954 yılında Taşkent'teki bilimsel bir toplantısında sunduğu "Orta Asya ve Kazakistan Göçebe Halklarının Ataerkil-Feodal İlişkilerinin Mahiyeti Üzerine" adlı yazısı da önemlidir.⁴³

Önde gelen Sovyet tarihçilerinden biri olan L. P. Potapov, özellikle Güney Sibirya konusunda birçok yazar ile çalışma yaptı.⁴⁴ Arkeolog Sergey Vladimiroviç Kiselev ile SSCB Tarihi adlı kitabın birinci cildin "Narodı Tsentralnoy Azii" (Orta Asya Halkları) bölümünü ortak yazdılar. Bazı eserlerinde L. P. Potapov, etnografik bilimin sosyalizmde

⁴⁰ L. P. Potapov, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları Makaleler*, s. 4.

⁴¹ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, "O Leonide Pavloviçe Potapove", s. 127.

⁴² V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, "O Leonide Pavloviçe Potapove", s. 127.

⁴³ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, "O Leonide Pavloviçe Potapove", s. 127.

⁴⁴ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, "O Leonide Pavloviçe Potapove", s. 129.

kültürel olarak yeniden yapılanma sürecini ve SSCB halklarının yaşayışlarının incelenmesinde rolünü ortaya çıkarmıştır.⁴⁵

Sibiryalı halkları üzerine araştırmaları bulunan Potapov'un, *Oçerki Po İstorii SSSR (SSCB Tarihi Üzerine Denemeler)* adlı kitapta "Türkskie Narodı Yujnoy Sibiri V 6-8 Vekah" (6 ve 8. Yüzyıllarda Güney Sibiryalı Türk Halkları) bölümünde yazıları bulunmaktadır.⁴⁶

Potapov 1974 yılında yayımlanan *Drevnyaya Sibir (Eski Sibiryalı)* adlı kitabının yayın kurulu üyesidir. Bu kitabın birinci cildinde yer alan (İstoriya Sibiri) "Sibiryalı Tarihi" adlı bölümünde yazarıdır.⁴⁷

1952, 1957, 1962'de Potapov'un editörlüğünde SSCB Bilimler Akademisi Etnografya Enstitüsü'nün *Sibirskiy Etnografiçeskiy Sbornik (Sibiryalı Etnografyası)* adlı kitap yayımladı.⁴⁸

Maksim Grigovyeviç Levin ile hazırladığı *İstoriko-Etnografiçeskiy Atlas Sibiri (Sibiryalı'nın Etnografik Atlası)* adlı önemli eser, 1961 yılında yayımlandı.

Potapov ve M. G. Levin editörlüğünde yayımlanan diğeri bir eser ise SSCB Bilimler Akademisi Mikluho-Maklay Etnografya Enstitüsü'nün Dünya Halkları adlı kitabı serisinde yer alan "Sibiryalı Halkları" (*Narodı Sibiri*), Sibiryalı tarihinin aydınlatılması açısından önemlidir.⁴⁹

Potapov'un Sibiryalı hakkında diğeri çalışmaları, "*Zadaçi Etnografiçeskogo İssledovaniya Narodov Sibiri v Svete Uçeniya V. Lenina İ. Po Natsionalnomu Voprosu*" (V. İ. Lenin'in Ulus Sorununa İlişkin Öğretileri Işığında Sibiryalı Halklarının Etnografik Araştırmaları") ve "O Natsionalnoy Konsolidatsii Narodov Sibiri" (*Sibiryalı Halklarının Ulusal Konsolidasyonu Üzerine*) adlı makalelerdir.⁵⁰

Hayatı boyunca Sibiryalı'ya olan bağlılığını yaptığı çalışmalarla devam ettiren Potapov, ileride Sibiryalı tarihi üzerine çalışmalarıyla ön plana çıkacak olan yüksek lisans öğrencileri K. M. Pataçakov, E. M. Toşakova ve N. F. Satlayev'a öncülük etti. Potapov'u

⁴⁵ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, "O Leonide Pavloviçe Potapove", s. 128.

⁴⁶ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, "O Leonide Pavloviçe Potapove", s. 128.

⁴⁷ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, "O Leonide Pavloviçe Potapove", s. 128.

⁴⁸ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, "O Leonide Pavloviçe Potapove", s. 128.

⁴⁹ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, "O Leonide Pavloviçe Potapove", s. 128.

⁵⁰ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, "O Leonide Pavloviçe Potapove", s. 128.

örnek alan bu öğrenciler, bir süre sonra alanlarında uzman ünlü etnograflar olarak Potapov'un takipçisi oldu.⁵¹

L. P. Potapov, Aleksey Pavloviç Okladnikov ile 1955 yılında İstoriya Yakutii (Yakutistan Tarihi) adlı makalenin de editörlüğünü yaptı.⁵² L. P. Potapov'un editörlüğünde yayımlanan diğer birçok makale ve kitap arasında 1960 yılında “İz İstorii Gorno-Altayskoy Avtonomnoy Oblastı” (Dağlık Altay Özerk Bölgesi'nin Tarihi) adlı makale ve etnografya uzmanı Mihail Aleksandroviç Sergeyev'in yazmış olduğu *Nekapitalistiçeskiy Put Razvitia Malih Narodov Severa (Kuzeyin Azınlık Halklarının Kapitalist Olmayan Kalkınma Yolu)* adlı kitap yer almaktadır.⁵³

L. P. Potapov'un saha çalışmaları, araştırmalarında önemli yer tutmaktadır. 1949'dan beri L. P. Potapov kapsamlı bir şekilde Altay-Sayan gezileri düzenledi. Uzun yıllar boyunca yapmış olduğu geziler ve araştırmalar sonucunda yazdığı *Altayskiy Şamanizm (Altay Şamanizmi)* adlı eseri Rusya'da etnografya bilimine katkı sağladı. Potapov'un bu eserinde Altay şamanizmini karmaşık bir dinî sistem olarak ele almaktadır.⁵⁴

Potapov, o dönemde Stalin yönetiminde şamanlara ve şamanizme karşı yoğun bir baskının olduğunu belirtmektedir. Potapov'a göre Sovyet idaresinde olan kendi tabiriyle “azınlık halklara” ve şamanizme karşı doğrudan bir baskı söz konusuydu.⁵⁵

Altay-Sayan bölgeleri dışında Tuva, Hakas, Şor bölgelerine de gezi düzenleyen Potapov 1957 yılında Tuva'ya arkeolojik ve etnografik keşif çalışmalarında bulundu. Potapov'un 1957'den 1966'ya kadar devam eden gezilerinin sonucunda üç ciltlik eser yayımlandı.⁵⁶

L. P. Potapov'un editörlüğündeki “Trudı Tuvinskoy Kompleksnoy Arheologo-Etnografiçeskoj Ekspeditsii” (Tuva Kapsamlı Arkeolojik ve Etnografik Ekspedisyonun Çalışmaları) adlı yazısı bu minvalde yapılacak olan çalışmalar açısından önemlidir. Bu kitaplarda A. D. Graç, S. I. Weinstein, V. L. Diakonova'nın da yazıları yer almıştır.

⁵¹ E. A. Alekseenko, “Dalekoe-Blizkoe”, *Muzey Antropologii i Etnografii İmeni Petra Velikogo RAN*, St. Peterburg 2006, s. 2.

⁵² V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 127.

⁵³ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 127.

⁵⁴ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 127.

⁵⁵ D. A. Funk, “So Starejšim Rossiyskim Etnografom L. P. Potapovim Beseduet V. A. Tişkov”, s. 10.

⁵⁶ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 129.

Keşif gezilerine yönelik çalışmaları Sovyet ve yabancı basında övgü alan Potapov, bu övgü karşısında gezilere katılan araştırmacıların katılımıyla *İstoriya Tuvı (Tuva'nın Tarihi)* adlı bir kitap yazdı. Yapmış olduğu çalışmalarla Potapov, Sovyet etnografik bilimini birçok uluslararası konferansta en iyi şekilde temsil etti.

L. P. Potapov, Özbeklerin İslam öncesi inançları hakkında da zengin materyaller topladı. 1958 yılında SSCB Bilimler Akademisi Etnografya Enstitüsü'nde yayımlanmak üzere gönderdiği “Volk V Starinnih Narodnih Poveryah İ Primetah Uzbekov” (Özbeklerin Eski Halk İnançlarında ve Alametlerinde Kurt) makalesi önemlidir.⁵⁷

Potapov'un çalışmalarının diğer ülkelerde de tanınması; birçoğunun Almanca, İngilizce, Fransızca, Macarca, Türkçe ve diğer yabancı dillere çevrilmesiyle kanıtlanmaktadır.

L. P. Potapov yapmış olduğu araştırmalarla Sovyet yönetimi ve parti organlarından defalarca teşekkür ve onur belgesi aldı. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ve Tuva Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti tarafından Emektar Bilim Adamı ödülüne layık görüldü. Bilimsel faaliyetler düzenleyen Potapov'a Kızıl Bayrak İşçi Nişanı ve Onur Rozeti verildi.⁵⁸

Potapov 1950-1960 yıllarda Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nin başına geçti.⁵⁹ SSCB Halkları Devlet Etnografya Müzesi Bilimsel Bölümlerinin müdür yardımcılığını yaptı.

Sovyetler Birliği'nde etnografya çalışmalarında önemli bir noktaya gelen Potapov 1954 yılında Londra'daki Şarkiyatçılar Kongresi'ne, 1960 yılında Moskova'da yapılan Uluslararası Şarkiyat Bilimcileri Kongresine, 1960 yılında Paris'teki 6. Uluslararası Antropologlar ve Etnograflar Kongresi'ne katıldı.

1964 yılında Moskova'da yapılan 7. Uluslararası Antropologlar ve Etnograflar Kongresi Müze Bilimleri Sektörüne başkanlık yaptı.

Altaytsı, Hakası, Tuvintsı ve Şortsı (Altaylılar, Hakaslar, Tuvalar ve Şorlar) adlı monografiyi hazırlayan Potapov, *İstoriko-Etnografiçeskiy Oçerk Russkogo Naseleniya Sibiri v Dorevolutsionnyy Period (Devrim Öncesi Süreçte Sibirya'nın Rus Nüfusunun*

⁵⁷ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 129.

⁵⁸ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, “O Leonide Pavloviçe Potapove”, s. 129.

⁵⁹ E. A. Alekseenko, “Dalekoe-Blizkoe”, s. 2.

Tarihi-Etnografik Derlemesi) adlı kitabın yazarlarından biriydi. Diğer yazarlarla birlikte yazdığı bu ortak kitap İngilizceye çevrildi ve 1964 yılında Chicago Üniversitesi'nde yayımlandı.⁶⁰

Eserleri yurtdışında da tanınan Potapov, 1993 yılında Amerika Şamanizm Araştırmalar Vakfı tarafından ödül aldı. 16-21 Haziran 1996 tarihinde Szeged (Macaristan) şehrinde gerçekleşen Uluslararası Daimî Altay Konferansı'nda Altın Madalya ile ödüllendirildi.⁶¹

PIAC Başkanı Macaristan asıllı Denis Sinor, hayatını Altay tarihi ve kültürü araştırmalarına adan Potapov'a hayranlığını belirtti. Altay tarihi üzerine araştırmalarından dolayı Indiana Üniversitesi, Potapov'a ödül verdi.⁶²

1.3. Vefatı

Yaşına ve hastalığına rağmen hayatının son anlarına kadar çalışmaya devam eden Potapov, 9 Ekim 2000 tarihinde St. Petersburg yakınlarındaki Komarovo'da yazlık evinde 96 yaşında iken hayatını kaybetti. Potapov, Komarovo mezarlığında eşi Lyutsiya Ellen Edit Gustavovna Gafferberg'in (1906-1971) yanına gömüldü. Potapov, 2001 yılında yazdığı *Ohotniçnyy Promisel Altaytsev (Altaylıların Avcılık Sanatı)* (St. Petersburg, 2001) adlı son eserinin yayımlanmış hâlini göremedi.⁶³

Potapov'un son zamanlarını gören meslektaşı Yevgeniya Alekseevna Alekseenko "Dalekoe- Blizkoe" (Uzak -Yakın) adlı makalesinde, Potapov'un Temmuz 2005 yılında 100 yaşında olacağını belirtmişti.

Potapov'un hayatının son anlarına kadar yazılarını yazmaya devam ettiğini ve son zamanlarında hastalığında çok şikâyetçi olduğu için tedavi amaçlı hastanede ayrı bir odaya alındığını belirtmektedir.⁶⁴ Potapov'un hayatı boyunca çalışmalarıyla ön plana çıkan önemli bir araştırmacı olduğunu ama hastalığıyla birlikte tamamen elden ayaktan düştüğünü de belirtir.

Uzun yıllar boyunca Potapov'un çalışma arkadaşı olan Rostislav Vasilyeviç Kinjalov, "Naş L. P." (Bizim L. P) adlı makalesinde Potapov ile 1949-1950 yıllarda

⁶⁰ L. P.Potapov, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları Makaleler*, s. 4.

⁶¹ V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, "O Leonide Pavloviçe Potapove", s. 130.

⁶² V. P. Dyankonova, A. M. Reşyetov, "O Leonide Pavloviçe Potapove", s. 130.

⁶³ L. P.Potapov, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları Makaleler*, s. 5.

⁶⁴ E. A. Alekseenko, "Dalekoe-Blizkoe", s. 1.

tanıştığını belirtmiştir. Kinjalov, Potapov'un sahip olduğu manevî ve fiziksel özelliklerine dayanarak onu Rus mitolojisindeki “bogatır”e (kahraman) benzetmiştir.⁶⁵

Potapov'un Barnaul'da doğduğunu ve Komarovo'da yaşamına devam ettiğini yazmıştır. Potapov'un trenle işe gidip gelmeyi, yemek yemeyi ve şarap içmeyi sevdiğini belirten Kinjalov, Potapov'un hayatına dair önemli noktaları vurgulamıştır. Potapov'un yürüyüş yapmayı çok sevdiğini Kinjalov şöyle anlatmaktadır: “Yorulmak nedir bilmeden kahvaltı yapmadan önce doktorları yasaklamalarına rağmen yürüyüşlerini yapardı. Kislovodsk yakınlarında bulunan Büyük Eyer Dağı'na tırmanmayı çok severdi. Bu yürüyüşü yaptığımızda Potapov, en son 75 yaşındaydı.”⁶⁶

Kinjalov, Potapov'un makale ve kitaplarını büyük bir özveriyle tüm gün kalkmadan yazdığını vurgulamıştır. Potapov'un etnografik hikâyeler anlatmayı sevdiğini ve aynı zamanda Gumilev, Esenin ve Aleksey Konstaninoviç Tolstoy'un şiirlerini okuduğunu da belirtir. Kinjalov, küçük oğlu Sergey ve annesinin ölümünün Potapov'u derinden sarstığını düşünmektedir.⁶⁷

Potapov ile tanışmış diğer önemli etnograf Valeriy Makaroviç Kimeev, kendisini Potapov'un öğrencilerinden biri olarak saymasa da etnografya ve müzecilik alanında ilerlemesinde Potapov'un katkısının olduğunu belirtmektedir.

Valeriy Makaroviç Kimeev, Şorlar tarihi ile ilgili eserleriyle tanınmaktadır. Hatta “Slova Ob Uçitele” (Öğretmeni Hakkında Sözleri) adlı yazısında Şorlarla ilgili makalesini Potapov'un bizzat incelediğini ve bu makalenin *Sovetskaya Etnografiya* (Sovyet Etnografyası) adlı dergide yayımlanmasında yardımcı olduğunu ifade etmiştir. Potapov, Kimeev'i Komarovo'daki yazlığına davet etmiş ve zamanında Anohin'in tavsiyesiyle Altay halkları üzerine nasıl bir çalışma planı izlediğini Kimeev'de anlatmıştır. Kimeev, Potapov'un hayatını derinden etkileyen deneyimlerini hayranlıkla dinlediğini belirtmişti.⁶⁸ Potapov hatırladığı eşsiz anılarını Kimeev'e tüm detaylarıyla anlatmıştır. Kimeev'e göre bu anılar arasında en etkileyici olan Potapov'un katıldığı şamanların at kurban ayinidir.⁶⁹ Kimeev, Potapov ile yaptığı konuşmalar sonucunda onun son yazılarını anılarına göre yazdığını düşünmektedir.

⁶⁵ R. V. Kinjalov, “Naş L. P.”, *Muzey Antropologii i Etnografii İmeni Petra Velikogo RAN*, 2006, s. 1.

⁶⁶ R. V. Kinjalov, “Naş L. P.”, s. 2.

⁶⁷ R. V. Kinjalov, “Naş L. P.”, s. 2.

⁶⁸ V. M. Kimeyev, “Slovo Ob Uçitele,” *Muzey Antropologii i Etnografii İmeni Petra Velikogo RAN*, 2006, s. 1.

⁶⁹ V. M. Kimeyev, “Slovo Ob Uçitele”, s. 1.

1995 yılında Potapov'un doğumunun 90. yılına ithafen hazırlanan *Şamanizm i Rannie Religioznie Predstavleniya K 90- Letiyu Doktora İstoriçeskih Nauk Proffesora L. P. Potapova* (Şamanizm ve Erken Dönem Dini Fikirler Tarih Bilimleri Doktoru Profesör L. P. Potapov'un 90.Yıl Dönümü Vesilesiyle) adlı kitapta M. M. Balzer, V. N. Basilov, E. P. Batyanova, S. İ Vaynşteyn, A. M. Reşetov, E. N Romanova, A. V. Smolyak, Z. P. Sokolova, S. P. Tyuhteneva, D. A. Funk, V. I. Haritonova, M. Hoppal gibi önemli isimler bulunmaktadır.⁷⁰

D. A. Funk hocası için yazılan bu kitabın ön sözünde 1982 yılında tanıştığı Potapov hakkında şu sözleri dile getirmektedir: “Her zaman genç insanlara, meslektaşlarına ve bilim adamlarına örnek olacaksınız. Sizin emekleriniz olmadan Türkoloji tarihi, Türk dili konuşan halkların tarihi ve Altay-Sayan halkları üzerine yapılacak olan etnografik çalışmaları hayal etmek imkânsızdır.”⁷¹ D. A. Funk, Potapov'u başarılı bir bilim insanı olmasının yanı sıra insanlara karşı samimiyeti ve yardımseverliğiyle de bilindiğini vurgulamıştır.

Potapov hayatı boyunca Türk tarihi ve etnografyasının araştırılması hakkında yeni bilimsel yöntemler geliştirmiştir. Yaptığı çalışmalarla Türkoloji'nin gelişmesine yeni bir ivme kazandıran Potapov, önemli bir Türkolog ve bilim adamı olarak meslektaşlarına örnek olmuştur. Yazmış olduğu eserleriyle vefatından yıllar geçmesine rağmen Türkoloji alanında çalışma yapan bilim insanlarına yol göstermiştir.

⁷⁰ D. A. Funk, “Predislovie”, s. 4.

⁷¹ D. A. Funk, “Predislovie”, s. 6.

İKİNCİ BÖLÜM

2.L. P. POTAPOV'UN ALTAY TÜRKLERİNİN KÖKENİ, EKONOMİLERİ VE SOSYO-KÜLTÜREL HAYATLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

2.1. Altay Türklerinin Tarihinin Araştırılmasındaki Zorluklar

Potapov, Altay Türklerinin kendi kökenlerine büyük bir ilgi duyduklarını belirtmektedir. Potapov'a göre halkların kim olduğuna, nereden geldiğine, tarihî süreç içerisinde nasıl oluştuklarına dair sorular her halkta karşılaşılabilen ve cevap bekleyen sorulardır.⁷²

Potapov genel olarak Altaylıların kökenlerine dair ciddi çalışmaların devrime kadar olmadığına dikkat çekmektedir. Potapov bu konudaki yorumuna ek olarak Radlov'un şu sözünü de eklemiştir: "Sibiry'a'nın eski sakinlerinin kökenleri hakkındaki sorunu çözmek neredeyse mümkün olmayacak."⁷³

Potapov, Altaylılar hakkında ele aldığı çalışmalarında, genel olarak Altaylıların kökenleri hakkında yapılan araştırmalarda detaya yer verilmediğini, Altaylıların tarihiyle ilgili problemlerin çoğunun incelenmediğini ve kısa değerlendirmelerin olduğunu belirtmektedir.⁷⁴ Altay halklarının kökenlerine dair çalışmaların yeterli olmadığı üzerinde durmaktadır. Potapov bu halklara dair araştırmaların yetersizliğinden yakınırken Sibiry'a halklarının kökenine dair etnografik problemlerin araştırılmasının bu halkların yazılı bir kültür ve literatüre sahip olmadıkları için zorluğunu da dile getirmektedir. Potapov bu araştırmalardaki eksiklikleri şu şekilde dile getirmektedir:

Maalesef her Altay boyu ve kabilesi hakkında yeterli sonuçlar verecek tarihî materyale ve bilgiye sahip değiliz. Ancak somut tarihî- etnografik materyaller üzerine karşılaştırma yapılabilir.⁷⁵

Altaylılarda Hun zamanına ait arkeolojik eserlere yönelik araştırma yok. Bilinen araştırmalar sadece Tuva'da yapılmış. Yapılan bazı incelemeler Hun döneminin çağdaş Tuvaların ve Altaylıların etnogenezinin başlangıcı olduğunu mümkün kılmaktadır.⁷⁶

⁷² S. M. Abramzon, L. P. Potapov, "Narodnaya Etnogoniya Kak Odin İz İstočnikov Dlya İzuçeniya Etničeskoy i Sotsialnoy İstorii (Na Materiale Turkoyazıcnih Koçevnikov)", *Sovetskaya Etnografiya*, 1975, s. 28.

⁷³ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, Akademiya Nauk SSSR, Leningrad 1969, s. 14.

⁷⁴ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 4.

⁷⁵ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 20.

⁷⁶ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 11.

Potapov bu zorluklara rağmen Sovyetler döneminde bilimsel metotlarla yapılan incelemelerin birçok Sibirya halkının tarihine yönelik olumlu katkı sağladığından övgüyle de bahsetmektedir.⁷⁷

Potapov, Batılı tarihçilerin araştırmalarının aksine 17. ve 18. yüzyıllarda Kuzey ve Güney Altaylıların yakın atalarının belirlenmesinde Rusça yazılı kaynakların olanak verdiğini yazmaktadır. Potapov, Altay bölgesindeki kabilelerin ve halkların farklı dillerinin etnogenetik ilişkisi yansıttığını da belirtmektedir.

Yazar, tarihî süreç içerisinde coğrafyanın getirdiği şartlar sonucunda birçok Altay halkının ortaya çıktığını belirtmektedir. Bundan dolayı Potapov, bölge halkını tanımak için, Güney Sibirya’da birbirinden farklı şekillerdeki anıtların, dinî görüşleri yansıtan mezarların, antropolojik materyal olan kemik kalıntılarının etnogenezi araştırmaları için önemli olduğunun altını çizmiştir. Nitekim Potapov Güney Sibirya’daki modern nüfusa yönelik dil, folklorik unsurlar, etnonim, toponimi vb. ile ilgili elde edilen verilerin tarihsel kaynak olarak büyük bir öneminin olduğunu savunmuştur. Potapov’a göre etnografik ve antropolojik materyaller tarihsel sorunların en geniş manada çözülmesine olanak sağlamaktaydı.⁷⁸

2.2. Kuzey ve Güney Altay Boylarının Sınıflandırılması

Potapov’a göre, Altaylıların kökenini coğrafik özelliklerine göre kuzey ve güney gruplara ayırmak gereklidir. Potapov çalışmalarında, devrime kadar olan süreçte dil ve antropolojik özelliklerin ve farklı etnik kültürlerin Güney ve Kuzey Altay’da yaygın olduğu sonucuna varmıştır. Potapov, devrim döneminden önce kültür, yaşam, dil ve antropolojik tipte Kuzey ve Güney Altay’da keskin farklılıkların olduğunu vurgulamıştır. Bu durum Güney ve Kuzey Altaylıların farklı etnik kökenlere ve farklı kültür özelliklerine işaret etmektedir.⁷⁹

2.2.1. Güney Altaylılar

Potapov’a göre, Altaylılar yaşadıkları bölgelere göre gruplara ayrılmıştır. Güney Altay grubundan Telengitler; Çuy, Argut ve Katun nehirleri havzalarına yerleşmişti.⁸⁰ Potapov, Telengitlerin bilinen isminin dışında kendi yaşadıkları bölgeden dolayı *Çu-kiji*

⁷⁷ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 4.

⁷⁸ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 5.

⁷⁹ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 16.

⁸⁰ L. P. Potapov, *Očerki Po İstorii Altaytsev*, Akademiya Nauk SSSR, Moskva- Leningrad 1953, s. 5.

olarak, Çuy Nehri kıyısında yaşayanlar olarak bilindiklerini de belirtmektedir.⁸¹ Potapov'un ele aldığı diğer boy ise *Altay-kiji*'dir. *Altay-kiji* olarak bilinen Altaylılar, Katun Nehri'nin orta akıntısı ve Ursula, Mayma, Çarış, Kana, Peşcanoy nehirleri havzasında yaşamaktadırlar.⁸²

Potapov, *Mayma-kiji* ya da *Maymalar* olarak belirttiği diğer grubun Mayma Nehri kıyısında yaşayan insanlar olarak bilindiğini belirtir. Potapov, Maymaların Kuzey Altaylıların bazı boylarıyla karışıklarını açıklamaktadır.⁸³ Güney Altay boyundan Teleslerin ise Çulışman, Başkaus, Ulagan nehirleri boyunca yaşadıklarını belirten Potapov Ulagan Nehri'nden dolayı Teleslerin bir kısmının *Ulaan-kiji* ismini aldıklarını ifade etmektedir.⁸⁴

Potapov'a göre, diğer bir grup olan Teleütler, Mayma ve Çerge nehirleri tarafında yaşarken bir kısmı Dağlık Altay dışında, Büyük ve Küçük Boçat nehirleri ve Kuznetsk Ala-Tau Kemerovsk bölgesi dışında yaşamaktaydı.⁸⁵

2.2.2. Kuzey Altaylılar

Potapov'a göre Kuzey Altaylılar arasında yer alan *Tubalar*, *Kiji-Tubalar* olarak bilinirdi. Tubalar, Büyük ve Küçük İşi, Katun akıntısı, Sarı- Kokşi, Kara-Kokşi ve Piji vadilerinde yaşarlardı.⁸⁶

Potapov Tubaların devrime kadar literatürde "Kara Tatar" olarak bilinen ve Türkçe konuşan halklardan biri olduğunu yazmıştır.⁸⁷ Potapov, Tubaların Kuzey Altay'ın dağlık taygası ve Kuznetsk Alatau bölgesinde yaşadıklarını söylemektedir. Potapov'un incelemelerine göre Tubaların sööklerine (boy) ait 9 alt grup vardır.

Bu alt grupları şu şekilde sıralamıştır: Komdoş (alt gruplar Koburçı, Komdoş, Kotugas, Kobdoş, Kii pörük, Kondoş, Palan Kondoş, Kögüs Kondoş ve Tastar Kondoş); Kuzen (alt gruplar: Tanjarak Kuzen, Pebedeş-Kuzen ve Kiştinder Kuzen); Yus (Tau-

⁸¹ L. P. Potapov, "Oçerk Etnogeneza Yujnih Altaytsev", *Sovetskaya Etnografiya*, 1952, s. 16.

Türkçe künye için bkz. L. P. Potapov, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları*, Çev. Atilla Bağcı, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara 2014, s. 25-50.

⁸² L. P. Potapov, "Oçerk Etnogeneza Yujnih Altaytsev", s. 16.

⁸³ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishozhdenie Altaytsev*, s. 20.

⁸⁴ L. P. Potapov, *Oçerki Po İstorii Altaytsev*, s. 6.

⁸⁵ L. P. Potapov, *Oçerki Po İstorii Altaytsev*, s. 6.

⁸⁶ L. P. Potapov, "Oçerk Etnogeneza Yujnih Altaytsev", s. 16.

⁸⁷ L. P. Potapov, *Oçerk İstorii Oyroti*, OGIZ, Novosibirsk 1933, s. 3.

Yustar, Sarı-yus, Sargayçı-yus, ve Şanmay veya Sangmay-Yus); Tirgeş (Kergeş); Togus. Çıgat (Çıgat). Tiber; Yalan (Tongul); Yarik.⁸⁸

Bununla birlikte yazar, Tubaların Teleüt, Teles, Çelkan ve Kumandinlerle karışıklarını belirtmektedir.⁸⁹ Potapov bu grubun içinde bilinen Çelkanların da Lebed Nehri havzası ve özellikle Baygol akıntısının olduğu yere yerleştiklerini ve *Kuu-kiji* ismiyle bilindiklerini ifade etmektedir.⁹⁰ Lebed Nehri insanları olarak Çelkanların etnografik literatürde bazen Lebedin olarak geçtiklerinin altını çizmektedir.⁹¹ Potapov Kuzey ve Güney Altay grupları ile ilgili yönelik çalışmalarında Türk kabilelerin etnik oluşumlarıyla ilgili karşılaştırmalara da yer vermektedir. Potapov Çelkanların kökenlerini aydınlatmak için “Lebed” ismine dair bilinen efsaneyi ele almaktadır.

Anlatılan efsaneye göre So boyunun (Yukarı Kumandi) yöneticisinin yeğeni kuğuya dönüşerek, Kuğu Nehri’nin kenarına yerleşmiştir. Bu efsaneden dolayı da Çelkanlar kendilerini “kuu-kiji” (Lebed İnsanları) olarak adlandırmaktadırlar.⁹² Bu efsaneye kendi makalesinde de yer veren Potapov, araştırmacı N. A. Aristov’un da Çelkanları bu efsaneye göre tanımladığını belirtmektedir.⁹³ Potapov aslında bu tarz yorumların efsanelere göre yapıldığını düşünmektedir.⁹⁴

Bu bağdaştırmaya karşı olarak Potapov da eski Türklerin atalarının kuğu ile olan bağlantısının sadece Lebed-Çelkanlarla değil, Tuvalarla da olduğuna dikkat çekmiştir.

Potapov, Altay boylarından Kumandinlerin de Biy Nehri boyunca Lebed Nehri’nin ve Katun Nehri’nin aşağısında yaşadıklarını, onların zamanla Rus yerleşimcilerle birleştiklerini de yazmaktadır.⁹⁵

⁸⁸ L. P. Potapov, “Tubaları Gornovo Altaya”, *Etničeskaya İstoriya Narodov Azii*, Moskova 1972, s. 1; Türkçe künye için bkz. L. P. Potapov, “Dağlık Altay Tubaları”, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları*, Çev. Atilla Bağcı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014, s. 59-72.

⁸⁹ L. P. Potapov, “Tubaları Gornovo Altaya”, s. 10.

⁹⁰ L. P. Potapov, *Razlojenie Rodovogo Stroya u Plemen Severnogo Altaya*, OGİZ, Moskova-Leningrad 1935, s. 40.

⁹¹ L. P. Potapov, “Oçerk Etnogeneza Yujnih Altaytsev”, s. 16.

⁹² G. Kara, “Zhou Tarihi’nin Türkler Bölümü Üzerinde Metin Çalışması”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2015, s. 545.

⁹³ L. P. Potapov, “Zametka o Proishojdenii Çelkantsev-Lebedintsev”, *Bronzoviy i Jelezny Vek Sibirii*, (1974), s. 1.

⁹⁴ L. P. Potapov, “Zametka o Proishojdenii Çelkantsev-Lebedintsev”, s. 1.

⁹⁵ L. P. Potapov, “Kumandinlerin Etnik Tarihinden”, Çev. Atilla Bağcı, *Türk Dünyası*, XXXIV, s. 92-95.

Rusça künye için bkz. L. P. Potapov, “İz Etničeskoy İstorii Kumandintsev”, *İstoriya Arkheologii i Etnografii Sredney Azii*, 1968, s. 316-323.

Ayrıca Potapov araştırmalarında Altaylıların iki grubunun etnik bileşiminin özelliklerini ele alırken sadece boy-kabile isimleri ya da etnik grupların belirlenmesini değil aynı zamanda bu grupların yerleşimleri, göç hareketlerinin, etnik oluşumda etkisinin ortaya konulması gerektiğini belirtmektedir.⁹⁶

2.3. Altay Türkleri ve Tele Boyları

Araştırmacı, Altay halklarının etnonim özelliklerinin ortaya çıkarılmasının günümüzdeki Altaylıların eski etnik tarihine ışık tutacağını düşünmekteydi. Potapov, etnonimle ilgili araştırmaların Orta Asya'daki göçebelerin tarihinin daha erken dönemlerine yönelik olmasını vurgulamaktaydı.⁹⁷

Etnonim üzerine fikir yürüten Potapov, çağdaş Altay ve Tuvaların atalarının “Tele” adlı bir kabileden çıktığını belirtmektedir. Potapov’a göre, Tele etnonimi 4. yüzyıldan beri Gobi Çölü’nün kuzey tarafındaki göçebe hayvan yetiştiren kabilelere özgüdür.⁹⁸

Tele,⁹⁹ Ting-ling, Dingling, Töles, Kao’çe ya da Ti’eh-le gibi isimlerle bilinen Türk boyları oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmışlardı. Asya Hun Devleti döneminde yaşayan boylar genel olarak Ting-ling olarak ifade edilmektedir.¹⁰⁰ Güney Sibiry’a da Altay-Sayan ve Tannu-Ola dağlarının havzalarında yaşayan Ting-linglerin Kazakistan’da da yaşadıkları bilinmektedir.¹⁰¹

Potapov “Tele” etnonimin Çin hanedanları olan Sui Hanedanlığı (581-618) ve Tang Hanedanlığı (618-907) kroniklerinde bulunduğunu öne sürmektedir. Potapov, Tele ismindeki göçebelerin Sui ve Tang hanedanlıklarının vakayinamelerinde geçen kuzeyde Gobi tarafında, doğuda Büyük Hingan sıradağlarında, batıda Tyan Şan (Tanrı Dağları)¹⁰² arasında yaşayan büyük bir kabile grubu olarak tanımlamaktadır.¹⁰³ Potapov, araştırmacılarının elde ettiği bilgiler ve özellikle Sovyetler dönemindeki incelemelere göre Hunların, göçebe Tele kabilelerinin politik ve etnik açıdan birleşmelerinde önemli rol oynadığını ifade etmektedir.

⁹⁶ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 79.

⁹⁷ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 146.

⁹⁸ L. P. Potapov, “Zametka o Proishojdenii Čelkantsev-Lebedintsev”, s. 3.

⁹⁹ Daha geniş bilgi için bkz. A. Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Bilge Kültür, İstanbul 2021.

¹⁰⁰ A. Taşağıl, *İslamiyet Öncesi Türkler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2022, s.129.

¹⁰¹ A. Taşağıl, *İlk Türkler*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s.135.

¹⁰² E. İ. Yorulmazoğlu, *İslamiyetten Önce Türkler*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2021, s. 151.

¹⁰³ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 146.

Potapov, çalışmalarında tarihî, etnografik ve arkeolojik araştırmalarda Altay-Sayan dağlarındaki halkların farklı tarihî kaynaklarda modern Altay ve Tuvaların etnik olarak Hunlarla bağlantısına da değinmektedir.

Tele grupları ve Hun Devleti arasındaki ilişkiye genelde Çin kaynaklarında rastlanmaktadır. Çünkü bu döneme dair Hun ve Altay halklarına ait yazılı bir kaynak bulunmamaktadır.¹⁰⁴ Potapov da Zhou Hanedanlığı (551-583 yılı) tarihî kaynaklarına dayanarak eski Türklerin atalarının Hun boyu olduğunu savunmaktadır.¹⁰⁵ Ayrıca Potapov Çin Hanedanlığı'na ait tarihî kaynaklarda Tele gruplarıyla Hunlar arasında dil benzerliklerine yer verildiğine dikkat çekmektedir.

Potapov Çin tarihî kaynaklarından biri olarak bilinen “Vei-şi” (Kuzey Hanedanlarının Tarihi) adlı yazılı kaynakta Hunlar ve Tele gruplarının küçük farklarla da olsa dil olarak benzerliğine yer verildiğinden bahsetmektedir.¹⁰⁶ Potapov, Hun Devleti yıkıldıktan sonra Tele gruplarının yok olmadıklarını, zamanla gruplara ayrılarak başka Türk devletlerine de dahil olduklarını söylemektedir.¹⁰⁷

Ayrıca yazar, Tele etnonimine *Moğolların Gizli Tarihi* 'nde ve 16-18. yüzyıl Rus kaynaklarında karşılaşıldığına yer verir. Potapov, Tugyu olarak adlandırdığı Türkler ile Tele gruplarının arasındaki bir savaş sonucunda Türklerin Orta Asya'ya hâkim olduğunu belirtir. Potapov'a göre Kültegin yazıtlarında Dokuz-Oğuzlarla, yani Tele kabileleriyle olan birçok savaştan bahsedilmektedir.¹⁰⁸

Potapov'a göre, Türklerin bu coğrafyada güçlü kalabilmeleri, Tele kabilelerine bağlıydı.¹⁰⁹ Bu iddiasına yönelik Tang Hanedanlığı vakayinamelerinde geçen şu cümleyi örnek vermiştir: “Onların güçleriyle kuzey çöllerinde kahraman olduk.” Potapov'a göre Tele kabileleri eski Türk Devletinin oluşumunda büyük bir etkiye sahipti.¹¹⁰

¹⁰⁴ D. E. Selivanov, “Problema Proishojdenia İ Soderjaniya Etnonima Tele v Sovremennoy Etnologičeskoj Nauke”, *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, LI, 2018, s. 115-116.

¹⁰⁵ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 6.

¹⁰⁶ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 8.

¹⁰⁷ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 8.

¹⁰⁸ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 155.

¹⁰⁹ L. P. Potapov, “Etnonim Tele i Altaytsı”, *Türkologičeskiy Sbornik*, 1966, s. 234. Türkçe künye için bkz. L. P. Potapov, *Tele Etnonimi ve Altaylılar* *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları MAKALELER*, Çev. Atilla Bağcı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2004, s. 51-57.

¹¹⁰ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 234.

Potapov 2. Göktürk Devleti'nin yıkılmasıyla¹¹¹ Türklerin kaderlerinin oldukça değiştiğine dikkat çekmektedir. Potapov, “Tele” olarak adlandırdığı kabilelerin Göktürk Devleti yıkıldıktan sonra Uygurların boyunduruğu altında yaşadıklarını ifade etmektedir.

Özetle Potapov, Göktürklerle Altay halklarının birbirleriyle mücadele ettiklerini ve daha sonra karıştıklarını savunmaktadır. Potapov Tele adlı grup ile Türkler arasındaki bu mücadeleyi şöyle dile getirmektedir: “Türk Kağanlığı’na karşı Teleler defalarca başarı kazandılar ve Seyanto olarak bilinen kendi kağanlıklarını kurdular. Onlar “Tokuz- Oguz (Dokuz Kabile)” olarak bilinen isimlerini aldılar.”¹¹²

Tele etnonimin Altaylıların kökenin anlaşılmasında önemli olduğunu belirten Potapov Güney Altaylıların oluşumuyla ilgili yapılan araştırmalarda son üç buçuk yüzyıl boyunca Altaylıların etnik bileşenlerde Tele isminin yer aldığını savunmuştur. Potapov Tele adının Dağlık Altay-Sayan halklarında kabile ismi olarak korunduğunu, ancak Tele, Telengit, Teles kabilelerinin İrtiş havzasında yaşayan Kıpçaklarla karıştıklarını belirtmişti.¹¹³ Ayrıca Potapov’un yazdığına göre Kıpçaklar 6 ve 8. yüzyıllar arasında Altay-Sayan bölgesine yerleşmişlerdi.

Potapov’a göre daha sonraki süreçte ise Güney Altay bölgesindeki Kıpçak etkisi, Moğol hükümdarı Cengiz Han’ın Güney Altay bölgesine hâkim olmasıyla sona erecektir. Böylece Güney Altay boyları (Tele) ve Kıpçaklar Cuci Ulus’unda bir arada yaşayacaklardı.¹¹⁴

Potapov çalışmalarında Radlov ve Nikolay Aristov’un fikirlerine de yer verdi. Potapov Altay bölgesinin bilim adamları için merak uyandıran bir bölge olmasına rağmen sadece Radlov ve N. A. Aristov’un çaba sarf ettiğini belirtmektedir. Aristov’un bu konuda inandırıcı tahminlerde bulunduğunu, Güney Altaylıların Gaoguy kabilelerinden geldiğini, Çin yazılı kaynaklarında bulunan “Tele” terimini de açıkladığını yazmıştır.¹¹⁵

Potapov’un bahsettiği “Tele” terimi, vakayinamelerde Gobi çölünün kuzeyine göç eden ve Doğu Türkistan’ın doğusu ile Orta Asya’da Tanrı dağları olarak bilinen Tyan-Şan’ın batısı arasında bulunan göçebeler için kullanılan bir terimdi.¹¹⁶

¹¹¹ H. İ. Erkoç, *Yenisey’den Seyhun’a Türkler Kırgızlar, Türgişler, Karluklar ve Oğuzlar*, Kronik Yayınevi, İstanbul 2021, s. 57.

¹¹² L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 234.

¹¹³ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 36-172-207.

¹¹⁴ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 172.

¹¹⁵ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 17.

¹¹⁶ L. P. Potapov, “Etnonim Tele i Altaytsı”, s. 233.

Ayrıca Potapov, bu terimde Moğolca çokluk eki olan “ut” (ya da gut) ekinin atıldığına geriye “Tele” etnonimin öne çıktığını belirtmektedir.

Potapov “Tele göçebe konfederasyonu” olarak bahsettiği grupların isimlerinin “Seyanto, Veyho, Huyho (Uygur), Paegu, Tunlo, Ana, Sekye, Dolonge, (Tolanko), Kipi, Taki, Hun, Husye (Husi) Tuba, Guligan” olduğunu yazmıştır. Bu grupların Kuzey Moğolistan, Rusya, Tuva ve Altay bölgesinde yaşadıklarını belirtmektedir.¹¹⁷

Potapov’un tespitlerine göre, çağdaş Güney Altay’ın yakın tarihteki ataları Türk dili konuşan ve hayvancılıkla uğraşan kabileler olan Teleüt, Telengitler ve Teleslerdi. Potapov, bu kabilelerin 400 yıl önce Sibiryâ bölgesine göç ettiklerini, sadece güneyden değil, özellikle dağlık kısımdan Altay-Sayan’dan Obi ve İrtiş, Omsk-Novosibirsk-Tomsk’a göç ettiklerini ifade etmiştir.¹¹⁸ Bu konu hakkında Potapov ünlü Fransız oryantalist Louis Ambis’in şu sözlerine yer vermektedir:

Telengutlar olarak adlandırdığımız şu anki Teleutlardır (Teleut). Talangit’ten Teleut’a geçiş yeterli bir şekilde açıklanmamıştır, lakin kendilerini Telenget veya Telengit olarak adlandırmaya devam etmektedirler.¹¹⁹

Potapov Tele etnoniminin bazı modern Türk dilli kabile ve halklar ile Kırgızlarda olduğunu belirtir. Potapov, “Tele” isminin Orta Çağ’da yer adlarına da yansıdığını dile getirmektedir.

Yazar Çin yazılı belgelerinin birinde 7. ve 8. yüzyılın sonunda Alaşan çölünün bulunduğu yerdeki Alaşan dağlarının Teles dağları (Te-le-şan) olarak adlandırıldığını kaydetmiştir.¹²⁰ 10. yüzyılda yazılmış *Hudûdü’l-Âlem*’de “Tulas” ismindeki dağlardan bahsedildiğine değinen Potapov, bu dağların İrtiş Nehri’nin batısından Moğolistan Altay’ına uzandığını ileri sürmüştür. Tulas teriminin Orta Çağ’a ait bazı Müslüman tarihî kaynaklarında Teles isminin eş anlamı olarak kullanıldığını, bu dağlar için görünürde Teles isminin de kullandıklarını tespit etmiştir.

Potapov *Moğolların Gizli Tarihi*’nde geçen Tulas isminde Türk orman kabilelerinden birinin Bargudjin-Tokum’da Moğolistan’da yaşadığını belirtmektedir. *Moğolların Gizli Tarihi*’nde bu kabilelerin “Tele” olarak bilindiğini vurgulamıştır.¹²¹

¹¹⁷ L. P. Potapov, “Etnonim Tele i Altaytsı”, s. 233.

¹¹⁸ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 146.

¹¹⁹ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 146.

¹²⁰ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 156.

¹²¹ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, s. 156.

Tele etnonimin günümüzdeki yer isimlerinde de önemini koruduğunu belirten Potapov, özellikle Moğolistan'da birkaç nehir ismi üzerinden örnekler vermektedir. Potapov'un örnek verdiği nehirler Teli (Moğolca Telin-gol) Nehri, Dele Nehri, Altay'da Telets Gölü ve Kazakistan'daki Tele-Kol Nehri (Arıs gölünün güneyi)'dir.¹²²

Özetle Potapov'un araştırmalarına göre Kuzey Altay halklarının etnik yapılarında Tele kabileleri ve Tugyu (Göktürk) bağı önemlidir. Tele kabilelerinin Kıpçak ve Göktürk bağının dışında Kuzey Altaylarda etnik unsur, kültür ve yaşama bakıldığında Ugor ve Hantıların etkisinin önemli olduğu görülmektedir. Bu durumu Altay bölgesinde elde edilen antropolojik veriler ve bazı linguistik materyaller kanıtlamaktadır.¹²³ Böylece Potapov Güney ve Kuzey Altayların etnik durumunun karışık olduğu sonucuna varmaktadır.

Potapov'un Türk tarihine önemli katkılarından biri Altay Türklerinin etnik kökenlerine dair çalışmalarıdır. Potapov Altay Türklerinin kökenlerini araştırırken kültür, yaşam, coğrafya gibi unsurların etkisine yer verirken diğer Türk devletleriyle olan ilişkilerine de yer vermiştir. Potapov genel olarak çalışmalarında Altay Türklerinin kökenleri konusuna odaklanmıştır.

2.4. Kuzey Altay Bölgesindeki Ekonomik Durum

Potapov, genel olarak çalışmalarını arkeolojik verilere dayandırmaktadır. Müellif araştırmalarında erken Paleolitik dönemde Altay dağlarının yukarılarında, Çarış Nehri havzasında yerleşimlerin olduğundan bahsetmektedir.¹²⁴ Potapov, Paleolitik dönemle ilgili Çarış Nehri'ne yakın mağaralarda bazı izler keşfeden gezginlerden Gelmersen'in¹²⁵ gözlemlerine yer vermektedir. Bununla birlikte Potapov bahsedilen nehre yakın yerlerde zengin bir fauna ve soyu tükenmiş hayvanlar olarak mamut, gergedan, sırtlan, geyik, bizon, ayı, mağara aslanı ve vahşi ata dair birçok kemik kalıntısının olduğunu belirtmektedir.¹²⁶ Böylece Potapov, Kuzey Altay kabilelerinin ekonomik uğraşlarının bir neticesi olarak onların yabani hayvan avına önem verdikleri üzerinde durmaktadır.

¹²² L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishozhdenie Altaytsev*, s. 187.

¹²³ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishozhdenie Altaytsev*, s. 194.

¹²⁴ L. P. Potapov, "Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnyh Altaytsev", *Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii*, XI, 1949, s. 5; Türkçe künye için bkz. L. P. Potapov, "Kuzey Altaylılarda Avdaki İlkel-Toplum Düzeninin Çizgileri", Çev. Atilla Bağcı, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014, s. 109-147.

¹²⁵ L. P. Potapov, *Ohotniçnyy Promysel Altaytsev*, Ros. Akad. Nauk. Muzey Antropologii i Etnografii İmeni Petra Velikogo (Kunstkamera), St. Petersburg 2001, s. 16.

¹²⁶ L. P. Potapov, "Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnyh Altaytsev", s. 5.

Potapov, kendi çalışmasında ünlü arkeolog A. S. Uvarov'un *Rusya Arkeolojisi* adlı çalışmasından istifade etmiştir. Bahsi geçen bu çalışmadan Paleolitik dönemde Kuzey Altay'daki mağaralarda yaşamın olduğuna ve soyu tükenmiş hayvanlara ait kemiklerin bulunduğu dair bilgilere ulaşmıştır. Altay dağlarında görülen Afanasyevo tipi eserlerden bir sonuca varan Potapov, geç neolitik dönemde yabani hayvan avcılığının insanların ekonomik hayatında önemli olduğu çıkarımına varmıştır.

Bu döneme ait Katun Nehri'nin sağ akıntısında bulunan Kyuma Nehri'ndeki kalıntılarda keçi, maral, tilki, tavşan gibi hayvanların kemiklerinin keşfedilmesi, Potapov için Afanasyevo kültüründe avın bir kanıtı niteliğindedir.¹²⁷

Potapov yiyecek ve giyecek amaçlı yapılan avcılığa dair Dağlık Altay'ın eski sakinlerinin yiyecekleri hakkındaki en erken bilgileri, neolitik veya erken bronz dönemine ait, yani Afanasyevo tipi mezarlar diye adlandırılan anıtların verdiğini belirtmektedir. Ona göre bu mezarlardan en eski (erken) döneme ait başlıca yiyecek, yabanî hayvan etidir. Bu savı destekleyici iz ise başta karaca olmak üzere mezarlarda bulunan kemik kalıntılarıdır.¹²⁸

Potapov, Urallardan Yenisey'e, Sibirya'dan Tanrı Dağları'na ve Doğu Türkistan'a kadar etkisi süren Andronovo döneminde avcılığın yanı sıra tarımın da yapıldığıyla ilgili ipuçları elde edildiğinden söz etmiştir. Ona göre bahsedilen dönemde Dağlık Altay'ın eteklerinde hububat yetiştirilmekteydi.¹²⁹

Potapov, Andronovo döneminin aksine Karasuk Kültürü'nün yaşandığı dönemde Kuzey Altay dağlarında avcılıkla uğraşıldığına kanıt olarak Krasny Yar köyünde bir mezarda maral dişinin bulunduğundan bahsetmektedir. Bu döneme dair yiyecek kültürüne değinen Potapov'a göre avlanma sonucunda elde edilen hayvanların sütünün yiyecek olarak kullandığını gösteren bir veri yoktur. Altaylıların eti bahsi geçen dönemde sadece kızartarak veya pişirerek değil, haşlanmış olarak da yedikleri düşünülmektedir. Potapov, dönemleri ve kültürleri incelemesi sonucunda bir çıkarıma varmıştır. Potapov'un iddiası Afanasyevo tipi kapların, etten hazırlanan yiyecekler pişirmeye (haşlamaya) elverişli olduğu ve daha geç dönem Karasuk ile İskit tipi bronz

¹²⁷ L. P. Potapov, "Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev", s. 6.

¹²⁸ L. P. Potapov, "Pişa Altaytsev", *Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii*, XIV, 1953, s. 40 Türkçe künye için bkz. L. P. Potapov, "Altaylıların Yiyecekleri", *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları*, Çev. Atilla Bağcı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014, s. 213-252.

¹²⁹ L. P. Potapov, "Pişa Altaytsev", s. 37.

kazanların varlığının da bunu desteklediği yönündedir.¹³⁰ Altay nüfusunun avcılıkla uğraştığına kanıt olarak İskit tipi kalıntılara değinen yazar, Pazırık kurganı kazısının M. Ö. 5- 3. yüzyıllara ait olmasının konuyla bağlantılı önemli bir delil olduğu görüşündedir.¹³¹

Potapov, avlanma tarzının giyilen kıyafetlere olan yansımasını gösterebilmek için bu dönemlere ait arkeolojik buluntular ve farklı yazılı tarihî kaynaklara ait verilerden faydalanmıştır. İncelemeleri neticesinde de göçebelerin taş kurganlarında samur, su samuru, sincap, kakım gibi diğer yabanî hayvan kürklerinden yapılmış giysilerin olduğu sonucuna varmıştır.¹³²

Tubaların hayatlarında avcılığın bir yaşam tarzı olduğu örneğini veren Potapov, onların giysilerinin kısa etekli, kabanlarının ise keçeden yapıldığını ifade etmiştir. Ona göre pantolon ve gömlek nadiren keçi derisinden hazırlanmaktaysa da ayakkabıları deriden imal edilmekteydi. Potapov vermiş olduğu bilgilere istinaden Tubalar, kışın kuru otları ayaklarına sararlardı. Maral derisinden kışlık çizmeler dikerler ve maral derisi ile keçeden şapka yaparlardı.¹³³

Kurganlardan elde edilen arkeolojik buluntulara göre yorum yapan Potapov, Pazırık Kurganı kazısında keşfedilen geyik tüyüyle doldurulmuş eyer altlığı ve koşum takımlarındaki tasvirlerle dikkat çekmektedir. Genel olarak betimlenen hayvanlara çalışmasında yer veren Potapov, bu tasvirlerde kaplan, geyik, maral, argali¹³⁴ dağ keçisi gibi hayvanların bulunduğunu belirtmektedir. Potapov tasvir edilen hayvanlar arasından biri olan kaplanın 19. yüzyıla kadar Altay Dağlarından Biy'e kadar yaşadığı iddiasındadır. Tasvirlerle yönelik araştırma yapan Humbolt, M. P. Gryanzov gibi bilim insanlarının çalışmalarından da yararlanan Potapov'a göre, Pazırık dönemindeki Altaylı avcılar M.Ö. 7. yüzyılda kaplan avlamışlardır.¹³⁵

Kurganlardan örnekler vermeye devam eden Potapov, V. İ. Gramov'un çalışmalarına dayanarak Altay Dağları'ndaki Ursula Irmağı kıyısında bulunan (M. Ö. 3-

¹³⁰ L. P. Potapov, "Pişa Altaytsev", s. 38.

¹³¹ L. P. Potapov, "Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev", s. 6.

¹³² L. P. Potapov, "Odejda Altaytsev", Akademiya Nauk SSSR, 1951 s. 51. Türkçe künye için bkz. L. P. Potapov, "Altaylıların Giysileri", *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları*, Çev. Atilla Bağcı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014, s. 149-212.

¹³³ L. P. Potapov, "Tubaları Gornogo Altaya ", s. 8.

¹³⁴ Yabani koyun-(ovis ammon) Bkz. E. Aydın, *Eski Türklerde Gündelik Hayat*, Kronik Yayınları, İstanbul 2022, s. 139.

¹³⁵ L. P. Potapov, "Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev ", s. 6.

M. S. 1. yüzyıllar) Şıbe kurganında¹³⁶ Altay kültürüne ait karakteristik izlerin bulunduğu ve burada yaşayanların avcılıkla uğraştıklarına dair kanıtların olduğu kanısındadır.¹³⁷ Potapov bahsi geçen bu kurganda yapılan araştırmalar neticesinde keçi ve maral boynuzu, geyik boynuzundan yapılan aletler, kürklü giysiler, yabani hayvan tasvirleri, mus ve geyik başı bulunduğunu ifade etmiştir.¹³⁸ Potapov’a göre Katandin Nehri’ndeki kurganlarda ve Şıbe Kurganı’nda (2. Katandin mezarı) samur ve kakımdan yapılan giysilere, farklı oklar ve süslemelere, geyik ve ayı tasvirlerine bakıldığında bu bölgedeki ipuçları insanların geçim kaynağı olarak avcılığı tercih ettiği çıkarımına varılabilirdi. Potapov’a göre yapılan kazılar aynı zamanda Altay’ın dağlık bölgelerinde hayvan yetiştirmenin iktisadî açıdan oldukça önemli olduğunu kanıtlamaktadır. Ama Potapov elde edilen bilgilerin dışında arkeolojik buluntuların fazla incelenmemesinden de yakınlıkla¹³⁹ durumu şöyle izah etmektedir:

Biz [tüm] zamanımızı neredeyse saha çalışmalarına ayırdık. Bu zamana kadar ziyaret edilmeyen Altay gruplarını incelemek için emek verdik. Aksine araştırmacılar ve gezginler ise bu konuları incelemeye değer görmediler. Bu konuyla ilgili olarak kısaca literatüre göz atılırsa bunu görmek kolay olacaktır.¹⁴⁰

Arkeolojik araştırmaların dışında Altay kültürüne ait tarihî kaynakların çok az olduğunu belirten Potapov, bu sebeplerden dolayı burada yaşayan halkların iktisadî hayatı ve avcılığına dair belgeler sunmanın zorluğunu dile getirdi. Ancak Potapov’a göre 17. yüzyıla ait elde edilen tarihî veriler, bu halkların avcı halklar olduğuna dair kanıt niteliği taşımaktadır.

2.5. Kuzey Altay Kabilelerinde Avcılıkta Kullanılan Av Malzemeleri

Potapov’a göre, Kuzey Altay’da yaşayan halkın avlanma için birtakım kural ve geleneklere bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Kuzey Altay’da avcılıkta kullanılan çeşitli silahlar ve av malzemeleri bulunmuştur. Potapov, avlarda genellikle silah olarak yay ve okun kullanıldığını yazmaktadır. Potapov bu yorumuna destekleyici nitelikte olması amacıyla Altay halklarının kullandığı av malzemelerine örnekler vermektedir.¹⁴¹

¹³⁶ Şıbe Kurganı, Rudenko ve Griaiznov’un kazı araştırmaları sonucunda Altay Dağları’ndaki Ursula Irmağı kıyısında Şıbe olarak bilinen bir bölgede bulunmuştur. Bkz. U. Karcioğlu, “Avrasya ve Sibirya Bölgelerinde Bulunan Bazı Kurganlar”, *Kafdağı*, IV, 2019, s. 68.

¹³⁷ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 7.

¹³⁸ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 7.

¹³⁹ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev” s. 8.

¹⁴⁰ L. P. Potapov, *Perejıtki Rodovogo Stroya u Severnıh Altaytsev (Po Materialam Ekspeditsii v Oyrotiyu v 1936 g.)*, Gosudarstvennogo Muzeya Etnografii, Leningrad, 1937, s. 3.

¹⁴¹ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 9.

Yazar Kudurge mezarlarında bulunan ok uçlarından bahsederek keşfedilen ok uçlarına dikkat çekmektedir. Kudurge’de yapılan kazılar sonucunda yabanî hayvanları vurmak için metal olmayan kalın ok uçları ortaya çıkarılmıştır. Potapov’a göre bu ok uçlarının kalın olmasının sebebi, okla vurulan değerli hayvanların derilerinin zarar görmemesidir.¹⁴²

Bununla birlikte müellif, daha da ayrıntıya inerek Tubalardan söz edip onların avlanırken kullandıkları ok ve demir uçlar ile alakalı bilgilere de yer vermiştir. Buna göre ok uçlarına, üç kenarlı – üç bıçaklı anlamına gelen *uç kırılı* adı verilirken, küçük hayvanların avlanması için kullanılan demir uçlara ise *çam* denilmiştir. Ayrıca yapılan araştırmalara göre Tubalarda ve Çelkanlarda oklar, kuşkirazı ya da huş ağacından imal edilmiştir.¹⁴³

Sözü edilen bölgede Geç Demir Çağı’nda da bölgede avcılığın önemine değinen Potapov, Kuray Köyü yakınlarında araştırma yapan Altay-Sayan Arkeoloji Ekibi ile Tarihi Maddî Kültür Devlet Akademisi ve Devlet Tarih Müzesi öncülüğünde kazı yapan H. Y. Marr’ın incelemelerine yer vererek mezarlarda M. Ö. 6-8. yüzyıla ait yay, kemik ve huş ağacından yapılan okluk ve ıslıklı okların varlığından bahsetmektedir. Potapov, Çin vakayinamelerinde de Altay Türklerinin ok ve yay kullandığına dair bilgilerin bulunduğunu belirtmektedir.¹⁴⁴

Av malzemelerinden söz eden Potapov’a göre yay yapımı oldukça zor bir işti. Yapmış olduğu incelemeler neticesinde Teke boynuzundan (dağ keçisi) yapılan bu oklarda atın damarı ve sinirinin yapıştırıcı olarak kullanıldığı sonucuna vardı. Tubalardan örnek veren Potapov, kürklü hayvanların *alagar* adında yay ile (kuş kirazı ağacı ve huş ağacından hazırlanır) *tamor* adı verilen kalın ok uçlarının kullanılması neticesinde avlanıldığını belirtmektedir. Sözü edilen bu oklarla sincaplar ile marallar vurulmuştur.¹⁴⁵

N. Şerr’in Kuzey Altaylarda yaşamış Kumandinler hakkındaki incelemelerine göre yorum yapan Potapov, her şeyden önce Kumandinlerin avlanmada yay kullandıklarını dile getirmiştir. Bahsedilen halkların kalıntılarında yay tasvirleri ön planda olsa da bir zamandan sonra yayı kullanmamışlardır. Potapov, diğer bir Kuzey Altaylı Türk halklarından Çelkanlar ile ilgili bilgiler de sunmuştur.

¹⁴² L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev”, s. 8.

¹⁴³ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev”, s. 8-9.

¹⁴⁴ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev”, s. 7.

¹⁴⁵ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev” s. 17.

Ona göre adı geçen Türk halkı, 19. yüzyılın ilk yarısında *alar* ismindeki oklar ile avlanmışlar, bunları da huş ağacından *kolçan* ve *kaptıra* adındaki okluklar içinde taşımışlardır.¹⁴⁶ Yazarımıza göre Güney Sibirya'nın halklarından Tubalarda 19. yüzyılın ikinci yarısında avcılık hâlâ yay ile icra edilmiştir. Bununla birlikte dikkat çekilen bir nokta ise Çağdaş Tubaların dedelerinin (Çoysk aymakında yaşayan Salganda köyündekiler) yay ile avlandıklarını hatırlamalarıdır.

Kuzey Altay halklarından biri olan Tubalar hakkında anlatılan rivayetlere yer veren Potapov, bu halkın bütün yıl avcılıkla uğraştığını ifade etmiştir. Kuzey Altay'da genel olarak 6-7 kuşak öncesi avlanabilmek için silah olarak yay kullanılmıştır.¹⁴⁷

Altay Türkleri avda başarılı olabilmek adına kendilerini geliştirmek ve bazı taktikler uygulamak zorundaydılar. Yazarımız, büyükbaş hayvanların avlanmasında kullanılan av çukurlarına ve küçükbaş hayvanların avlanmasında ise tahta kapan ile yaylardan söz etmiştir.

Kuzey Altay kabilelerinin yaya olarak avlanmaya gittiklerine değinen Potapov, kış sezonunda geyik derisi ya da maral ile kaplı *kamus* adında kayak kullandıklarına yazın ise yürüyerek ava gittiklerine değindi. Av malzemeleri ile ilgili vermiş olduğu bilgileri detaylandırarak Çelkanların malzemelerini omuzlarında huş ağacından yapılmış *komdo* adıyla bilinen kapaklı bir kutuyla taşıdıklarını, Tubaların ise ekipmanlarını bir parça at derisiyle sarıp karlı havalarda kayışla götürdüklerini yazmıştır.¹⁴⁸ Ek olarak Potapov'un Altay halklarının et ve derileri için avlanan büyükbaş hayvan avında, av çukuru ve tahta çitlerin kullanıldığına dair yorumunu burada belirtmek gerekmektedir.¹⁴⁹

Potapov'a göre Tuba, Çelkan, Kumandinler yanlarına ava giderken huş ağacından *tos kazan* olarak adlandırdıkları kazanlarını da götürürlerdi. Potapov bu savını güçlendirebilmek adına avlanmaya giderken götürülen kazanlar hakkında Çelkan boyuna mensup Kızıka Pustagaçev adında bir kişiyle yapmış olduğu görüşmesini okuyucularıyla paylaşmıştır. Yazarın ifade ettiğine göre sözü edilen kişi, keçi etinin huş ağacındaki kazanda pişirildiğinde daha lezzetli olduğunu anlattığını kendisine söylemiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁶ L. P. Potapov, "Zametka o Proishojdenii Çelkantsev-Lebedintsev", s. 8.

¹⁴⁷ L. P. Potapov, "Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev", s. 18.

¹⁴⁸ L. P. Potapov, "Tubaları Gornogo Altaya", s. 4.

¹⁴⁹ L. P. Potapov, "Tubaları Gornogo Altaya", s. 4.

¹⁵⁰ L. P. Potapov, "Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev", s. 18.

2.6. Kuzey Altay Halklarının Avlanma Sürecine Kolektif Bilincin Yansıması

Potapov, Kuzey Altay’da yabanî hayvan avında avcılarının verdiği emeğin topluma olan olumlu yansımasına da değinmektedir. Potapov Kuzey Altay halklarından Tuba, Çelkan, Kumandin ve Şorlarda kolektif iş formunun hâkim olduğunu belirtmektedir.

Potapov’un Oyrot Dönemi “Kaanıg Tujında” olarak adlandırdığı bu dönemde Kuzey Altay halkları siyasi ve ekonomik olarak Oyrot ve Cungar feodallerine¹⁵¹ bağlıydılar. Potapov’un Altay halklarının yaşayışlarıyla ilgili verdiği bilgilere göre Oyrot döneminde (17.-18. yüzyılın ilk yarısı) av, kolektif bir şekilde yapılmaktaydı.¹⁵²

Potapov, süreklilikle ilgili verileri, sözü edilen avları anımsayan yaşlılardan duyduklarından elde ettiğini beyan etmiştir. Tubalardan örnek veren Potapov, maral (*Cervus canadensis asiaticus*) ve karacalar için sonbaharda düzenlenen süreklilik avlarından bahsetmektedir. Ona göre Tubalar süreklilik avları için Altay’dan Yukarı Abakan’a gitmekteydiler.

Potapov süreklilik avcılarını da *agırçı* (zagonşık) ve *okçu* olmak üzere ikiye ayırmaktadır.¹⁵³ Potapov, avla alakalı süreci de betimlemektedir. Onun elde ettiği bilgilere göre süreklilik avı maral ya da karacayı takip ederek geniş alanda sürmektedir. *Zagonşıklar* avda önde giderek hayvanı vadinin dar kısmında sıkıştırmaktaydılar. Korkan hayvan her zaman kaçmaktaydı ve yolda da avcılar onu ele geçirirlerdi. Potapov, Tuba avcılarının marallar için süreklilik avlarını ilkbaharda, Altay’ın avcılarında olduğu gibi Katun Nehri’nin solunda düzenlendiğini zikretmiştir.¹⁵⁴

Öldürülen hayvana dair ortak mülkiyet izlerini belirten Potapov bu konuya örnek olarak Tubalarda bir avcının sincap öldürdüğünde taygada tanımadığı biriyle karşılaşırsa ona avladığı sincabı verdiğini belirtir.¹⁵⁵ Verilen bilgilere göre eğer bunu avcı yapmazsa karşılaştığı kişi bunu avcıya hatırlatırdı. Avcının karşılaştığı kişi *uçam ber* (payımı ver) dedikten sonra sincabı alarak yoluna devam ederdi.¹⁵⁶

¹⁵¹ L. P. Potapov, “Etnografiçeskoe İzuçenie Türkskih Narodnostey v SSSR Za Sovetskiy Period”, *Türkologičeskiy Sbornik*, 1970, s. 167.

¹⁵² L. P. Potapov, “Etnografiçeskoe İzuçenie Türkskih Narodnostey v SSSR Za Sovetskiy Period”, s. 167.

¹⁵³ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 20.

¹⁵⁴ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 20.

¹⁵⁵ L. P. Potapov, *Razlojeniye Rodovogo Stroya u Plemen Severnogo Altaya*, s. 37.

¹⁵⁶ L. P. Potapov, *Razlojeniye Rodovogo Stroya u Plemen Severnogo Altaya*, s. 38.

Av öncesi av çukurlarının kazıldığına dair bilgilere birçok belgede rastladığını ifade eden Potapov, bu çukurların oro olarak bilindiğini yazmaktadır. Av çukuru kazmanın zor bir iş olduğunu belirten Potapov, çalışmalarında avlanmanın da kolektif olduğu gibi avlanma için kazılacak çukurların da ortak bir şekilde açıldığını dile getirmektedir.¹⁵⁷

Avlanmanın kolektif olduğuna dair örnekler veren Potapov, Tubalardan Yaşlı Tadikov adlı birine kendisine anlattıklarını nakletmiştir.

Buna göre *abil* (çapa) ile av çukurları kazılmaktaydı. Kazılan çukurun etrafına *kastık* adı verilen sivri kazıklar çakılmaktaydı. Tadikov'un anlattığı av çukurları av sezonundan birkaç ay önce hayvanların geçiş noktalarına yapılmakta ve otlarla kaplanmaktaydı. Potapov'un araştırmalarına göre, Loje Nehri (Kara-kuş akıntısı) İşi ve Kyuma Nehri'nin yukarı kısımlarında kazılan çukurları görmek mümkündür.¹⁵⁸

Potapov, Kuzey Altay kabilelerinde av sonucu elde edilen ganimetlerin ortak mülkiyetin varlığı açısından korunduğunu tespit etmiştir.¹⁵⁹

Bununla ilgili Potapov Tubalarda av neticesinde elde edilen avın *teng-üleş* ilkesiyle av sonunda paylaşılmasını kısaca şöyle izah etmektedir:

Et, eşit pay edildikten sonra, hayvanı vuran avcı kalp, ciğer ve een'i (alt çene) pay olarak alır. Avcı, payları koruyucu-ruhlara ikram etmek zorundadır. Avcı, aynı gün ya da bir sonraki gün ayrılır ve eve gider. Avdan dönünce akşamleyin de evin köşesine kalbi ve çeneyi asardı. Genelde onlar korunur ve gece boyunca kahlırlar. Sabah tüm gece kalan eti parçalara ayırıp pişirirler ve ailece yerler.¹⁶⁰

Potapov'a göre Tubalarda "teş" olarak bilinen av çukurları Çelkanlarda da bu isimle bilinirdi. O döneme ait söylentilere yer veren Potapov, bu çukurların yardımıyla maral, geyik, keçi ve ayı avlandığından söz etmiştir. Çelkanlarda kazıklarla sağlamlaştırılan çukurların çapa (ool) ile kazıldığını belirten Potapov çukuru kazanların avı *teng-üleş* ilkesiyle paylaştıklarını ifade etti. Kumadinlerde de av çukurunun yapılmasıyla ilgili hikayeler duyduğunu belirten Potapov, av çukurlarının Kumandinlerde

¹⁵⁷ L. P. Potapov, "Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev", s. 20.

¹⁵⁸ L. P. Potapov, "Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev", s. 20.

¹⁵⁹ L. P. Potapov, "Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev", s. 35.

¹⁶⁰ L. P. Potapov, "Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev", s. 35.

de farklı olmadığını, sadece isminin *teş* değil *kurut* olduğunu belirtti.¹⁶¹ Potapov bu bilgilere dair ayrıntıları, Grigoriy Nikolaeviç Potanin'in kitaplarından aldığını söyler.

Kumandinler de avcı grupların kendi aralarında öldürülen hayvanı eşit pay prensibiyle bölüşmekteydiler. Yazarın belirttiğine göre hayvanı avlayan avcıya alacağı paya ek olarak baş, kalp, deri de verilirdi. Bununla birlikte kalp, akciğer, karaciğer eve götürülürdü. Kendilerinin bunları koruyucu-ruhlara ikram etmesi sonrası ailesiyle sözü edilenleri birlikte yemesi önemli bir ayrıntıydı.¹⁶²

Kumandinlerde sincap avında yaşlı birisiyle karşılaşılırsa sincap hediye etme gibi paylaşımların Çelkanlarda duyulmadığı dikkat çekmekteydi. Kumandinlerde iki avcı ateş ettiğinde kaç kurşunla vurulduğuna ya da kimin vurduğuna bakmaksızın öldürülen hayvan pay edilirdi. Eğer hayvan büyük bir hayvan ise (maral, karaca) başı, kalbi, ciğerleri ve derisi de bölüşülürdü.

Örneklerine devam eden Potapov'a göre av, Çelkanlarda da nasıl vurulduğuna bakılmadan pay edilirdi.¹⁶³ Tubalarda aynı anda ateş eden avcılar eti eşit paylaşırlardı. Kumandinlerde ise iki avcı aynı anda hayvanı takip ederlerse diğer avcı sonradan hayvanın izini keşfeder ve hayvanı öldüğü an bulursa onu eşit bölüşürlerdi. Tubalarda aynı anda hayvanın izini bulursa eti eşit paylaşırlardı.

Ortak mülkiyet kapsamında ava katılan yaşlı genç fark etmeksizin ava doğrudan katılım sağlamaları halinde kişiler etten eşit pay almaktaydılar. Ancak Potapov'a göre Çelkanlar gençlere ortak payın yarısını verirlerdi. Yine ona göre avlanmada yaşlılara önem verildiği için avcı grubun yaşlısı eti paylaştırmakta ve herkes kendi payını avdan almaktaydı.¹⁶⁴

Mayma Nehri havzasında yaşayan Altaylardan bahseden Potapov, avlanma için çok büyük olmayan 3-4 kişilik avcı grubunun *nökörlör*¹⁶⁵ adıyla bilindiği söylemektedir.

¹⁶¹ L. P. Potapov, "Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev", s. 21.

¹⁶² L. P. Potapov, "Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev", s. 36.

¹⁶³ L. P. Potapov, "Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev", s. 39.

¹⁶⁴ L. P. Potapov, "Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev", s. 37.

¹⁶⁵ Yoldaş anlamına gelmektedir. Bkz. A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, I, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981, s. 294. Ayrıca nöker-nökör kelime anlamı olarak hizmetkâr, yardımcı, kul, arkadaş anlamlarına gelen Moğol ve Türklerde askerler olarak bilinmektedir. Bkz. Z. Günel, "Nöker", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33, 2007, s. 216.

Onun yorumlarına istinaden avlanma sonucunda elde edilen et, ortak bir şekilde paylaşıldı. Eğer gruplarda çocuk ve kadınlar varsa bunlar ava katılmazlar, sadece oradaki işlerle ilgilenirlerdi. Avdan da *yarım uleş* alırlardı. Yazara göre öldürülen hayvanların hakkı bütün av grubunundur. Eti eşit şekilde bölerler ve değerli hayvanların kürkünü satarak parayı da aralarında bölüşürlerdi.¹⁶⁶

Potapov Kuzey Altay halkının yabanî hayvanlar içinde ayının da avlanmasına önem verdiklerini yazmaktadır. Ayı avıyla ilgili olarak Tubaları örnek veren Potapov, baba ve anne tarafından yakın akrabaların ayının yerini açıkladığını belirtir. Anne ve baba tarafı ayıyı öldürürler ve aralarında eşit paylaştıktan sonra kürkünü satıp bu parayı bölüşürlerdi. Potapov Çelkanların da ayıyı bulunca anne tarafından akrabalarına “elü ezi yok kuy kordim” ayı inini gördüm, sahibi var mı yok mu bilmiyorum şeklinde haber verdiklerini vurgulamaktadır.¹⁶⁷

Çelkanlar için altını çizmemiz gerekirse Potapov’a söylenene göre ayı ininin yeri her akrabaya haber verilmezdi. Avlanma için iyi silaha sahip olan kişilere ayının yeri söylenirdi. Bu durum Kumandin ve Şorlarda ayı avlanması için geçerlidir.¹⁶⁸

Potapov Çelkanlar için Tubalarda olduğu gibi boylara göre avcı gruplarının oluştuğundan bahsetmektedir. Bu avcı gruplarında akrabalıktan ziyade aynı yerde yaşayanların oluşturduğu avcı gruplarının olması dikkat çekicidir. Potapov bu grupların başında genellikle “yan- kiji ya da ulu- kiji” olarak bilinen yaşlıların avların yerini belirlediklerine değinmektedir.¹⁶⁹ Ava katılanlar arasında bölüşürmeyi de yaşlılar yapmaktadır. Potapov Kuzey Altay’ın diğer halklarından farklı olarak küçük hayvanları avlayan Çelkanların bu hayvanları avlayana ait saydıklarını ifade etmektedir. Potapov, ava giden 2-4 kişilik avcı gruplarının taygada birlikte kaldığını, fakat yemeklerinin ayrı olduklarını belirtmektedir. Çelkanlarda avladıkları her hayvan da avcılarının kendilerine aittir.¹⁷⁰ Müellif Çelkanlarda ortak olarak bölüşmenin sadece büyük baş hayvanlar ve kürkü değerli olan hayvanlar (su samurunun avı) için olduğunu ifade etmektedir.¹⁷¹

¹⁶⁶ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 23.

¹⁶⁷ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 26.

¹⁶⁸ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 26.

¹⁶⁹ L. P. Potapov, *Razlojenie Rodovogo Stroya u Plemen Severnogo Altaya*, s. 39.

¹⁷⁰ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 24.

¹⁷¹ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 24.

2.7. Kuzey Altay Türklerinde Avlanma Bölgeleri

Potapov, çalışmalarında avcılık yapılan bölgelerle ilgili önemli bilgiler vermiştir. Onun tahminine göre avlanma bölgeleri toplumsal bir mülkiyet olarak Kuzey Altay halklarında ortaya çıkmış olabilirdi. Bununla birlikte boylar arasında da avlanma alanları belirliydi. Avcılık bölgelerinde gerçekleştirdiği etnografik geziler neticesinde derlediği belgelerle açıkça boyların bölgelerinde mülkiyet izlerinin olduğu sonucuna varmıştır.

İncelemeler, Kuzey ve Kuzeydoğu Altay'da boyların avlanma bölgeleriyle ilgili insanların hafızalarında hatıraları hâlâ yaşattıklarını göstermişti. Dahası yaşlıların geçmişteki avlanma bölgelerini işaret ettikleri görülmüştü.¹⁷² Potapov, av bölgeleri için boyların yaşadıkları bölgelere dair elde edilen malzemelere göre yapmış olduğu tespitlerini de sunmuştu.¹⁷³ Buna göre av bölgeleri genel itibarıyla Tayga Nehri vadisi üzerinde uzanmakta, her boy bu vadiye bir ya da birkaç av bölgesine sahip olmaktaydı. Ayrıca bu bölgeler, ailelerin ortak mülkiyeti sayılmaktaydı. Bilinen durumun dışında verilebilecek örnek ise Tubalarda, Büyük Çerni'deki bir vadinin iki ya da birkaç boya ait olduğu, ama her boyun ayrı bir şekilde avlanabileceğinin mümkün olduğuydu.¹⁷⁴

Potapov, halkların avlanma bölgeleriyle ilgili olarak ayrıntılara da yer vermişti. Buna göre Çelkanların (Çelkandu) avlanma arazileri Baygol Nehri'nin sol akıntısıydı. Buradaki taygalar, Uye ve Keçmir olarak bilinirdi. Yukarı Kumandinlerin avlanma bölgeleri ise Ulmen ve Uşpı Nehri yukarısıydı. Yukarı Kumandinlerin Şorlarla avlanma sınırı, Biy ve Kondom nehirleri idi. Biy Nehri'nin sağ akıntısı Kumandinlerin avlanma sınırı olarak sayılırdı.¹⁷⁵ Potapov'un incelemelerine göre eskiden Uyben (ya da Ulmen) yukarısında avlanırlarken sonra Kızılgan (Ruşçası Sinuha) ile Biy Nehri'nin sol kıyısı ve Sebire Dağı'nda avlanırlardı.¹⁷⁶

Bahsi geçen halk, sözü edilen bölgeleri kendisine ait yerler olarak kabul etmekteydi. Rus istilasının yarattığı tahribatın (yabanî hayvanların yok olması) ardından avlanma sahası değişmiş ve Teles Gölü'ne (Koldor, Samış, Pıja vb.) avcılığa gidilmişti.

¹⁷² L. P. Potapov, "Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev", s. 28.

¹⁷³ L. P. Potapov, "Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev", s. 31.

¹⁷⁴ L. P. Potapov, "Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev", s. 31.

¹⁷⁵ L. P. Potapov, "Perejtki Rodovogo Stroya u Severnyh Altaytsev (Po Materialam Ekspeditsii v Oyrotiyu v 1936 g.)", s. 11.

¹⁷⁶ L. P. Potapov, "Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev", s. 33.

Av bölgelerinin sahiplenilmesi konusu Kumandinlere özgü bir özellik de değildi. Şorların da Kondom Nehri'nin sol akıntısını kendilerine mahsus saydıkları tespit edilmişti. Bu durum özel mülkiyet hususunda Potapov'a göre Kuzey Altay'daki boyların taygadaki dağlara olan saygı kültürünün de bir yansımasıydı.¹⁷⁷ Sözü edilen boyların dışında Tubalardaki *Komdoş* boyu için avlanma alanı Yukarı Uymen'di. Yalan boyu için avlanma bölgesi ise Kuzey Irmağı ile Laja taygasıydı.¹⁷⁸ Kara - Kokşa Nehri de (Biy Nehri'nin sağ akıntısı) belirli avlanma yeri kabul edilirdi.¹⁷⁹

Potapov'un belirttiğine göre Tubalardaki boylara ait avlanma bölgeleri belliydi. Bu kesinliğin dayanağı ise ava dair yapmış olduğu geziler esnasında görüştüğü yaşlı avcıların kendisine aktarmış olduğu bilgilerdi. Tubalardan Çaptı boyu, Çaptıgan Dağları'nda (Çoyski Aymakı), diğer boy olan Çagat boyu ise Abakan yukarısındaki nehirlerden birinde avlanırdı. Yazar, sözü edilen bu boyların, yabancıları av bölgesinden kovduklarını belirtmişti.¹⁸⁰ Potapov'un çalışmaları neticesinde, Tubalarda baba tarafındaki akrabaların av bölgesinde hayvan yoksa prensip olarak anne tarafının ya da eşlerinin taygalarına avlanmak üzere gittiğini saptanmıştı. Gördüklerinden ve duyduklarından yaşlı avcı Tubaların bu geleneği unutmadıklarını fark etmişti.¹⁸¹ Daha da önemlisi, Tuba ve Çelkanlardaki boylarda baba tarafından ziyade anne tarafının önemli olduğunu belirtmek adına anne ile yaşadıklarını, anne tarafında bir birlik olduğunu, anaerki evliliğin yaygın olduğunu ve erkeğin evlendiği kadının boyuna yerleştiklerini dile getirmişti.¹⁸²

Yukarıda av bölgelerinin boylar tarafından sahiplenmesinden söz edilmişti. Fakat Altay Bölgesi'ndeki boyların kendi av sahalarını birbirlerine bırakmadıkları ise yapılan araştırmalar neticesinde görülmüş ve tespit edilmişti.

Potapov'un tespitlerine göre bu durum şöyle izah edilmektedir:

Çelkanların Çalkanı boyuna bakılacak olunursa, onların avlanma sahası Sayta Nehri yukarısı, Baygol Nehri'nin sol akıntısıdır. Bu taygada bilinen boylar Uye ve Keçmir'dir. Bunun dışında Çalkanı Baygol'un yukarısında Uç-Suyuri dağlarında Turu, Pödi, Karatöbe, İspirgan, Akahçan, Tilaştar, Bulan-Buri, Askaçak Kool dağlarında da avlanırlar. Çelkanların Şakşalı boyunun ortak su samuru avlandıkları tayga, Yukarı

¹⁷⁷ L. P. Potapov, "Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev", s. 33.

¹⁷⁸ L. P. Potapov, "Tubaları Gornogo Altaya", s. 5.

¹⁷⁹ L. P. Potapov, "Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev", s. 31.

¹⁸⁰ L. P. Potapov, "Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev", s. 32.

¹⁸¹ L. P. Potapov, "Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev", s. 23.

¹⁸² L. P. Potapov, "Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnih Altaytsev", s. 37.

Abakan'daki Kair Nehri ve Kepe Nehri taygasıdır. Tuvalar da burada avlanmaktaydı. Burada Tuvalar ve Şakşalıklar karşılaşabilirlerdi. Bundan dolayı Şakşalıklar, büyük bir grupla olası bir çatışmaya karşı giderlerdi.¹⁸³

2.8. Kuzey Altay Halklarında Avlanmanın Dinî Hayata Yansıması

Potapov çalışmalarında, Kuzey Altay'da yapılan ava yönelik duyulan inançlardan da söz etmektedir. Buna istinaden Şorlar, Tubalar, Çelkanlar ve Kumandinlerin inançlarına göre avlanma esnasında karşılıklı sözlü münakaşaların yaşanmasına müsaade edilmemektedir.¹⁸⁴ Aksi halde bu durum, dağın ve tayganın efendisi, koruyucusu kabul edilen ruhları kızdırabilirdi. Sonuç olarak bu da avlanmaya yansiyarak şanssızlık yaratabilirdi.

Çelkanlarda, av sonrası akşam hikâyeleri *topşur*¹⁸⁵ denilen müzik aleti eşliğinde anlatılırdı. Potapov'a göre bu hikâyelerin anlatılmasının sebebi dağların efendilerinin (koruyucu ruhların) onları dinlemeyi sevdiklerine inanılmasıydı. Kaldı ki hikâye anlatımının ava olumlu bir şekilde yansıdığı kabul edilmekte ve büyüsel bir etki bıraktığı düşünülmektedir.¹⁸⁶ Sözü edilen dönemde bazı hayvanların avlanmaları ve etlerinin tüketimi, Altayların dünya ve dinî görüşlerinden kaynaklı olarak yasaklanmıştı. Yaban keçisi, maral, karaca ve yaban koyununa ait etin tuzsuz yenmesi gerekiyordu. Aynı zamanda bu hayvanların etleri, aynı kapta ve başka hayvanın eti ile haşlanmıyordu. Türkologumuz yapmış olduğu araştırmalara dayanarak Altayların düşüncelerine göre bu yasakların çiğnenmesi, avda başarısızlığa yol açardı.¹⁸⁷

Etli yemekler, Kuzey Altay'da yaşamını idame ettiren halklar için önemliydi. Yabanî hayvan eti ile kuş eti de değerliydi. Kuzey Altay'ın dağlık taygalarında geyik, mus, maral, keçi gibi yabanî büyükbaş hayvanların eti tüketilirdi. Potapov, Şorların, Çelkanların ve Tubaların yiyecek olarak ayı etini de (Kumandinler kendi tasavvurları ve dinî inanışlarına göre onu yasak kabul ederler) tükettiklerini belirtmişti.¹⁸⁸

¹⁸³ L. P. Potapov, "Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev", s. 32.

¹⁸⁴ L. P. Potapov, "Ohotični Poverya i Obryadı u Altayskih Turkov", *Kultura i Pismennost Vostoka*, V, (1929), s.125. Türkçe künye için bkz. "Altay Türklerinde Avcı İnançları ve Gelenekleri", çev. A. Bağcı, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, I, (2012), s. 1.

¹⁸⁵ Topşur oval gövdeli ve uzun saplı yaylı telli bir müzik aletidir. Bkz. G. İ. Blagadotov, "Sibiry Halklarının Çalgı Aletleri", Çev. Atilla Bağcı, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (2021), s. 495-505.

¹⁸⁶ L. P. Potapov, "Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev", s. 36.

¹⁸⁷ L. P. Potapov, "Pişa Altaysev", s. 52.

¹⁸⁸ L. P. Potapov, "Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya v Ohote Severnıh Altaytsev", s. 23.

Potapov'un araştırmalarına göre Kuzey Altay'da etin kıztartılması nadir olan bir durumdur. Taygada av zamanında etin kıztartılması genelde yasaktı. Ona göre kıztartılan etin kokusunu *tayga iyesi* alır ve buna çok kıztığı düşünülürdü. Tayga iyesinin sinirlenmesinin *av şansını* azalttığı ve avcılarının başarısını azaltabilme ihtimalinin olduğu tahmin edilirdi. Tayga iyesini kıztırmamak adına ava getirilen bir kural, Altaylı avcılarının eti kıztartmak yerine haşlamalarıydı.¹⁸⁹

Potapov'a göre yasağın temelinde yatan sebep, bu inanışı zihinlere yerleştiren avcılarının eskiden kalma tecrübeleri ve ilkel inanışlarıydı.¹⁹⁰ Potapov, Kumandin yaşlılarının anlattıklarına dayanarak, onların akrabalarından oluşan 4, 6 ve 8 kişilik gruplarla ava gittiklerinden söz etmişti. Ona göre avda beslenme, Çelkanların aksine Kumandinlerde ortak bir şekilde icra edilmişti.¹⁹¹ Ayrıca Kumandinlerin avlanmalarına sarf ettiği şu cmler dikkate değerdir.

Avlanmada ortak kazanlara sahiplerdi. Avcı grubunda yaşlılar başta bulunurdu. Genç avcılar da ateşin sol köşesinde beklerlerdi. Onlar su getirir, yemekleri haşlardı. [Yemek] ortak bir şekilde bölünürdü. Sabahları avlanma için farklı yerlere gidenler akşam [geri] toplanırlardı. Eğer değerli hayvanlar (su samuru) avlanırsa, daha küçük hayvanları (sincap) avlamaya gerek kalmazdı. Aslında avlanma Kumandinler için dinî bir niteliğe sahipti. Avcının, su samuru öldürme niyetiyle avlanırken daha az değerli bir hayvanı öldürürse, avcının samuru avlayamayıp başarısız olacağına inanılırdı.¹⁹²

2.9. Potapov'un İncelemelerine Göre arlık Rusyası'nın Sibirya Toprakları zerindeki Politikaları

Sovyet rejimi bakış açısıyla fikirlerini dile getiren Potapov'a göre Sibirya'daki halk zayıf ve kötü bir ekonomik duruma sahipti. Bununla birlikte bahsedilen halkın siyasi ve kültürel gelişimleri de iyi değerdi. Bu olumsuzlukların sebebini ise, Sibirya topraklarının büyük bir kısmının iktisadî açıdan planlı bir şekilde kullanılmamasına ve Sibirya topraklarında devletin birlik ve bütünlüğünün olmamasına bağlamaktaydı. Yazar ekonomik ve politik hayatta birliği sağlayamayan Sibirya halklarının, kendi isteğiyle Rus egemenliğe girdiğini ileri sürmektedir.¹⁹³ Türkologumuz, Sibirya'nın Rus Devleti egemenliğe girmesine değin geçen süreçte, sözü edilen topraklarda var olan feodalizmin getirdiği

¹⁸⁹ L. P. Potapov, "Pişa Altaysev", s. 58.

¹⁹⁰ L. P. Potapov, "Pişa Altaysev", s. 58.

¹⁹¹ L. P. Potapov, "ert Pervobytnoobşinnovo Stroya v Ohote Severniyh Altaytsev", s. 24.

¹⁹² L. P. Potapov, "ert Pervobytnoobşinnovo Stroya v Ohote Severniyh Altaytsev", s. 24.

¹⁹³ L. P. Potapov, *Narod Yujnoy Sibiri*, s. 20.

parçalanmalar ve iç çatışmaların da altını çizmişti. Potapov'un ifadesiyle "Güney Sibirya'ya hâkim olan feodal anlayış, bölgede yaşayan nüfusa acı çektirmişti".¹⁹⁴ Onun düşüncesine istinaden 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sibirya toprakları Moğol beylikleri arasında uğruna mücadele edilen bir bölge olmuştu. Yazarımızın düşüncesi, dile getirilen geniş havzanın üzerinde başlayan amansız mücadelenin, Sibirya topraklarına anarşi ve şiddetten başka bir şey getirmediği yönündeydi.¹⁹⁵

Yukarıda bahsedilenlerin dışında Rusların, Sibirya üzerinde yapmış olduğu faaliyetlere de değinilmişti. Buna göre Sibirya'ya yerleşen Ruslar kendilerine ait yerleşim alanları, küçük hapisaneler ve şehirler kurmuştu. 1594'te Tumen, Tobolsk şehirleri, İrtiş Nehri'nin yukarısında (Omi Nehri'nin altında) yer alan Tara şehri ve 1604 yılında da Tomsk şehri kurulmuştu.

Potapov'a göre Güney ve Doğu Sibirya'nın gelişimi, Rus halkının gelişiyi başlamıştı. Dolayısıyla yazarımız, Rus halkının faaliyetlerinin Güney Sibirya'nın gelişimine olumlu manada birçok etkisi olduğu düşünce ve kanaatindeydi.¹⁹⁶

Potapov'a göre Rusya'nın her yerinden Sibirya'ya gelen Rus halkı, merkezî devlet anlayışına sahip, ekonomik ve kültürel açıdan gelişmiş Sibirya yaratmışlardı. Moskova, bu topraklarda güçlü bir devlet oluşturabilmek adına bölgeye valiler, boyarlar, tüccarlar, rahipler göndermiştir.

Rus Devleti'nin Sibirya'ya el atmasıyla bölgenin ekonomik olarak ilerlemenin ve kalkınmanın sağlanması aynı zamanda tarımın gelişmesine olumlu manada önemli ölçüde etki yapmıştır. Gelişmiş bir yaşam, kültür ve ekonomiyle Sibirya topraklarında bir dönüşüm yaşanmıştı. Böylece Potapov'un burjuva tarihçileri olarak nitelendirdiği Avrupalı tarihçilerinin bu topraklara Rusların "ateş ve kılıçla" hâkim oldukları iddiası da çürütülmeye çalışılmıştır.¹⁹⁷

¹⁹⁴ L. P. Potapov, *Poezdka V Kolhozi Çemalkskogo Aymaka Oyrotskoy Avtonomnoy Oblasti*, Akademiya Nauk SSSR, St. Petersburg 1932, s. 15.

¹⁹⁵ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 21.

¹⁹⁶ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 22.

¹⁹⁷ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 22.

Potapov, yukarıdaki gelişmelerden kaynaklı olarak Rus halkı ve Altay halklarının kültürel bağlarının daha yüksek bir düzeye ulaştığını ifade etmiştir. Voyvodalardan birine ait 1623 yılındaki rapordan örnek veren Potapov, Rus köylülerin devlete vergi ödeyen nüfusla iletişim hâlinde olup aralarında evliliklerin dahi gerçekleştiğine değinmişti. Ona göre Rusya, sadece Altay halklarını bulundukları vaziyet içerisinde kurtarmakla kalmayıp gelecekteki hayatlarına da dokunmuştu. Altay halklarının Rusya tarafından geleceklerinin yeniden inşa edilmesinin bir sonucu olarak, bahsi geçen halkların tarihlerinde ilk kez barış içerisinde yaşam fırsatı bulmuşlardı. Bu fırsatla birlikte onlar her şeyden önce mevcut ilkel ekonomilerini oldukça hızlı bir şekilde geliştirmişlerdi. Yazarımız, Altay halklarının gelişmelerini her şeyden evvel Rus Devleti'nin bir parçası olarak yaşamaya başlamalarına bağlamıştı.¹⁹⁸

Altay halklarının ekonomik hayatlarına dokunan ve tesir eden yönetici unsurlar hakkında bilgi veren Potapov, Altay Türklerinin idarî ve ekonomik hayatlarını temsil eden bir grup olarak bilinen Zaysanları¹⁹⁹ Altay'da “kabilelerin beyleri” olarak tanımlamıştı. Sovyet rejiminin etkisinde kalan Potapov'a göre bu yöneticiler (zaysan, bay²⁰⁰ ve demçin), hayvancılık yapan ve zalim sömürücülerdi. Acımasız sömürücüler kendi halklarına, zoraki bir şekilde ve baskıyla istediklerini yaptırmışlardı. Potapov bu durumu daha da somutlaştırabilmek adına bu baskılara dair Zaysanların Altay halklarından gizlice topladıkları, haksız elde ettikleri vergilerden bahsetmişti.²⁰¹

Müellif, bu topraklarda Zaysanlar tarafından oluşturulan feodal bir sistemin varlığına da değinmiştir.²⁰² Zaysanlarda yöneticilik, babadan oğula geçen bir miras olarak bilinmektedir.²⁰³ Altay bölgesinde yaşayanlar bu durumdan şikâyetçi olsalar da Zaysanların Çarlık yöneticileriyle olan bağlarının güçlü olmasından dolayı bir şey yapamıyorlardı. Zaysanların olumsuz faaliyetlerine kanıt olarak Ulagan bölgesinde Zaysan olan Semon Yulukov ve Kuzey Altay'ın

¹⁹⁸ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 132.

¹⁹⁹ Zaysanlar Altay Türklerinin, yönetim ve ekonomik faaliyetlerini temsil eden bir kesim olarak bilinmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. İ. Dilek, “Güney Sibiry'a'da (Altay Bölgesi) Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Ak Can / Süt Can (Burhanizm) Teşekkülü Temel İlkeleri ve Tarihi Seyri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, LIII, 2022, s. 95.

²⁰⁰ L. P. Potapov, “Sakralnoe Znaçenie Slova Bogatıy v Altaye Sayanskikh Türkskih Yazıykh (Po Etnografiçeskim Materialam),” *Turkologiya*, 1986, s. 236.

²⁰¹ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 115.

²⁰² L. P. Potapov, “Zaysan Bai İ Krestyanstvo u Oyrotov Do Oktyabrya”, *Sibirskie Ogni*, IX-X, 1933, s. 216.

²⁰³ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 117.

zenginlerinden olan Mihail Tabakov'un zenginlikleri ve halka yaptıkları baskılar gösterilmişti.²⁰⁴ Potapov'a göre resmî olarak arazi yönetimini ele geçiren Zaysanlar ve Baylar, devlet eliyle güç sahibi olmuşlardı.²⁰⁵

Onun incelemelerine göre bu dönemde en iyi topraklar çarlık memurlarına aitti. 1912 ve 1913 yılında Çarlık Rusya'nın Altay topraklarında yaptığı düzenlemelere göre, Dağlık Altay'da 6 milyon hektarlık toprak çarlığın özel mülkiyeti sayılmaktaydı.²⁰⁶

Potapov'a göre Zaysanların Altay halklarına yönelik yaptıkları emek sömürülerini yiyecek, para, av malzemesi, kıyafet, evsizlere konut verilmesi gibi yardım adı altında gizlemişlerdi. Çarlık Rusya'nın politikalarını eleştiren Potapov'a göre Çarlık Rusya idaresi, Altay halklarının menfaatleri doğrultusunda misyonerler, devlet memurları ve kolozanitörler aracılığıyla bahsi geçen halkları "sömürme" adına düzenlemeler yapmıştı. Yazarımızın iddiası Altaylıların dile getirilen bu düzenlemelerle ekonomik açıdan yoksulluğa itildiği yönündeydi.²⁰⁷

Misyonerler, Çarlık idarecilerinin emriyle vaftiz olmayanların şaman dualarını yasaklamıştı. Potapov'un araştırmalarına göre şaman duaları Altay halkıyla bütünleşmiş kültürel bir unsurdu. Bu halk, misyonerlerin uygulamış olduğu yasak karşısında uzaklara göç etmeye başlamıştı. Aynı zamanda sözü edilen bu yasaklar, Altay halkının Rus Çarlığı'na düşman olmasını da tetiklemişti. Yazarımıza göre misyonerler, vaftiz edilmemiş göçebelerin tutumunun gerçek nedenini gizlemişlerdi. Yine yazar, Çarlık Rusya'nın sömürgeci ve baskıcı politikalarının, Ekim Devrimi ile sona erdiğini yazmaktadır.²⁰⁸

2.10. Altay Halkının Gelişmesinde Sovyet Rusya'nın Etkisi

Potapov'a göre Ekim Devrimi'ne kadar geçen süreçte Altay halkları için Zaysan ve Baylar baskı unsuru olsa da bahsi geçen halkların tarihinde Ruslar önemli bir rol oynamıştır. Araştırmacıya göre Altaylılar ile Ruslar arasındaki doğrudan etkileşim kültürlerine ve ekonomilerine de yansımıştı. Rus halkında pulluk, tırmık kullanmayı öğrenen Altaylılar, bahçe işlerini ve kümes

²⁰⁴ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 118.

²⁰⁵ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 120.

²⁰⁶ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 123.

²⁰⁷ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 119-122.

²⁰⁸ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 125.

hayvancılığını Ruslara borçludur. Ruslar sayesinde yeni tarım tekniklerini görmüş ve tecrübe etmişlerdir. At ve sığır yetiştirmeleriyle²⁰⁹ bilinen Altaylılar, hayvancılık ve tarım faaliyetlerini geliştiren ve ilerleten Altaylılar, Dağlık Altay’da verimli arazileri kullanmayı Rus köylülerinden öğrenmişlerdi. Bu durum Altaylıların ekonomik durumlarına olumlu yönde etki etmişti.²¹⁰

Altaylılar ile Ruslar arasında yaşanan kültürel etkileşim karşılıklı gerçekleşen bir durumdu. Rus köylüler ile Altaylılar bir arada yaşamış, Rus köylüler Altay dilini öğrenmiş ve hâkim olmuş, iki halk arasında evlilikler yaşanmıştı. Potapov verilen bu örneklerin yanı sıra Rus köylülerin Altaylılardan yenilebilir yabanî bitkilerinin neler olduğunu, avlanmayı ve arıcılık yapmayı öğrendiklerinin de altını çizmişti. Ek olarak yiyecek ve giyecek konusunda dahi Rus ve Altay halkları birbirlerine etki etmişlerdi.²¹¹

Potapov bu süreçte halklar arasındaki etkileşimin dışında Çarlık Rusya’nın sömürgeci politikalarının halkı zor durumda bıraktığından yakınmıştı. Ancak Ekim Devrimi Altaylılara özgür ve insanların hayal ettiği mutlu yaşamı getirmişti.²¹²

Bu tarihten itibaren Altay bölgesine büyük yatırımlar yapılmıştı. Ekonomide gerçekleştirilen sosyalist politikalar, Altay bölgesinin kültürel ve ekonomik geri kalmışlığını ortadan kaldırmıştı.

Bu politikalar neticesinde hayvancılık da gelişmişti. Çiftçiler, dağlık bölgelerde kışın çetin geçtiği dönemlerde farklı yemlerle hayvanlarını besliyor ve hayvanlar veteriner gözetiminde bulunuyordu. Altay çobanları eski göçebe hayvancılıktan farklı olarak yeni tekniklerle hayvancılık yapıyordu.²¹³

Potapov Sovyet yönetiminin ideolojileri doğrultusunda Altay halkının gelişimi ile ilgili olarak bir profil çizmişti. Ona göre Ekim Devrimi ile Altay halkları 40-50 yıl önce olduğu gibi, “yarı aç yarı tok gezen, paçavra giyen, okuma yazma bilmeyen çobanlara ve avcılara benzemiyorlardı”.²¹⁴

²⁰⁹ L. P. Potapov, “İstoriçeskiy Put Oyroiti”, *Sovetskaya Etnografiya*, V-VI, 1932, s. 1.

²¹⁰ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 130.

²¹¹ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 131.

²¹² L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri* s. 133-134.

²¹³ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 133-137.

²¹⁴ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 140.

Modern Altaylıların geleceği, Sovyet Rusya'nın sayesinde önemli ölçüde değişmişti. Vermiş olduğu örneklerle de bu iddiasını güçlendirmişti.

A. P. Altarykova isminde kendi tanımlamasıyla cahil olan küçük bir kız, Komsomol yardımıyla eğitim görmüş ve tiyatro yeteneğini geliştirerek oyuncu olmuştu.

Diğer bir örnek ise, fakir bir ailede doğan T. M. Skoşakova isimli bir kadının, Sovyet yönetimi sayesinde yükseköğrenimini görerek SSCB Bilimler Akademisi'ne bağlı enstitülerden birinde yüksek lisans eğitimini tamamlamasıdır.

Potapov bu kadının Altay bölgesinden çıkan ilk kadın bilim insanı olduğunu savunmuştu. Başka bir örnek olarak da fakir bir çobanın oğlu olan Aleksandr Nikolaeviç Kataşev adlı birinin, Komünist Parti'nin bir üyesi olarak II. Dünya Savaşı esnasında "Rus kardeşleriyle" omuz omuza savaşmak için cepheye gitmesini ve teğmen rütbesiyle "dünyanın en iyi ordusunda" bulunmasını vermişti.²¹⁵

Eserlerinde Sovyet rejiminin siyasal fikirlerini yansıtan Potapov'a göre her Altay çiftliğinde gurur duyulan ve komünizmin ön saflarında yer alan insanlar vardı. Kolhozlarda çalışan Altaylılar sosyalist kültürü inşa eden ve geliştiren, sosyalizmin en önemli temsilcileriydi. Onun ifadesiyle Altaylılar, "şanlı Komünist Partisini sadakatle seviyor ve koruyorlardı".²¹⁶ Potapov'un bu ifadelerinde Sovyet döneminde yaşamış bir etnograf olarak sosyalizm ve komünizm etkisi görülmektedir.

Potapov'a göre genç Altaylılar, sosyalist anavatanlarıyla kendi halklarına ve Lenin-Stalin partisine bağlılıkla yetişiyorlardı. Potapov'un bahsettiği bu gençler öğretmen enstitüsü, pedagoji okulu, hayvan bilimleri fakültesi, dil ve araştırma enstitüleri, paramedik-obstetrik okulu ve diğer orta öğretim kurumlarıyla Rusya'daki çeşitli üniversitelere eğitim görmeye gitmişlerdi. Potapov'un yapmış olduğu incelemeler neticesinde yükseköğrenime giden Altaylıların her yıl giderek arttığını tespit etmişti. Dönemin önemli edebiyatçılarından Altaylı Pavel Kuçiyak'ın hayatından örnekler veren²¹⁷ Potapov, Altaylıların ulusal edebiyatının

²¹⁵ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s.141.

²¹⁶ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 142.

²¹⁷ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 144.

Rus ve Sovyet edebiyatıyla şekillendiğini, Altaylıların ikinci dillerinin Rusça olduğunu belirtmişti.²¹⁸

Eğitim dışında Altay bölgesindeki halkın ve ziyaretçilerin ihtiyaçlarına yönelik Sovyet Rusya'nın girişimleriyle postane, telgraf, otel, sayısız sanayi ve gıda mağazası, büyük bir toplu çiftlik pazarı ve çeşitli sanayi dallarında birçok fabrika kurulmuş ve açılmıştı; bunlar da ekonomiye yön vermişti. Altaylıların şehirlerinin kendi kültüründen ziyade sosyalizmle şekillendiğini sıklıkla belirten Potapov, dönem itibarıyla yeni sosyalist şehirlerin de tesis edilebilme olasılığından söz etmişti.²¹⁹

Sovyet yönetiminin fikirlerine uygun olarak eserlerini kaleme alan Potapov çalışmalarında Altay Türklerinin ekonomi faaliyetlerine detaylıca yer vermiştir. Ayrıca Altay Türklerinin Çarlık ve Sovyet Rusya dönemlerindeki ekonomik durumlarına yer vermesi ekonomik gelişmelerin anlaşılması adına önemlidir. Potapov Sovyetlerin yönetimi altında yaşayan Altay Türklerinin ekonomik faaliyetlerindeki komünizm etkisini övgüyle anlatmıştır. Potapov'un Altay Türklerinin yaşamlarına dair yorumlarına bakıldığında kendisinin Sovyet dönemi tarihçilerinden biri olarak Sovyet ideolojisinin etkisi altında kaldığını da belirtmek gerekmektedir. Bu dönemde parti yönetimi ideolojilerini yayabilmek adına tarih bilimini şekillendirmiştir. Ayrıca yönetim, tarih ilmine yönelik araştırmalarda kendi ideolojik metodunu da oluşturmuştur. Sovyet yönetiminin istediği fikirler doğrultusunda eserler yazıldığı bu dönemde Potapov, Çarlık Rusya'nın politikalarını tenkid ederek Sovyet politikalarının doğru olduğunu kabul etmiştir. Bu durum Potapov'un objektifliğini de etkilemiştir.

²¹⁸ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 145.

²¹⁹ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 150-151.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.POTAPOV’UN ALTAY TÜRKLERİNİN İNANIŞLARI HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

3.1. Altay Türklerinin İnanışlarında Şamanizm

Tarih boyunca insanlar yaşamlarındaki olayların sebeplerini bulmaya çalıştılar. Böylece insanlar yaşadıkları iyi veya kötü olayların sonucunda hayata dair bakış açılarının gelişmesini sağlayan inanışlara sığındılar.²²⁰ İnsanların yaşayarak tecrübe ettikleri farklı inanışlar, toplumlar tarafından kabul görmeye başladı. Birçok toplumda olduğu gibi Türklerde de siyasi ya da sosyal amaçlı çeşitli inanışlar ve dinler benimsendi.²²¹ Bu açıdan eski Türk inanç sisteminin daha iyi anlaşılması adına Güney Sibirya’da yaşayan Türk halklarının geleneklerinin ve yaşam tarzlarının araştırılması oldukça önemlidir.²²² Bakıldığında Altay-Sayan halklarının tarih boyunca oluşturdukları inanç ve kültür unsurlarının derinliklerinde şamanizm bulunduğu görülebilecektir.²²³

Şamanizm, Orta Asya ve Sibirya Türkleri arasında yer alan bir inanç sistemidir.²²⁴ Bu inanç sistemiyle ilgili olarak birçok farklı yorum ve tanımlama yapılmıştır. Buna göre Jean Paul Roux’un ifadesiyle şamanizm, “büyük dünya dinlerinden birini benimsememiş Türk halklarının inançlarının asıl karakteristik özelliği olarak görülmektedir.”²²⁵ Diğer bir araştırmacı Mihaly Hoppal da kendi çalışmaları sonucunda bir şamanizm tanımlaması yapmıştır. Hoppal’a göre şamanizm, bir din değil bir inanç sistemidir. Yapmış olduğu bu tanımlama neticesinde kendisine eleştirilerin gelebileceğini de düşünmektedir. Kendi ifadesiyle “inanç sözcüğünün bir nebze küçültücü anlam içermesinden dolayı bazıları için bu tanımlama yanlış anlaşılmalara neden oldu. Böyle bir yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için inanç sözcüğünü burada ikna olmuşluk mertebesindeki bir bilinç olarak tanımlamaktayım” demiştir. Yine ona göre şamanların var olan gücüne inananlar, şamanın gücünü yardımcı ruhlardan ya da atalarından aldığını büyük bir inanç ile kabul ediyor, hatta bunu biliyorlardı.²²⁶

²²⁰İ. Dilek, “Altay Türklerinde Halk İnanışları, *Bilig*, III, 1996, s. 96.

²²¹ M. Öztürk, “İslamiyet’ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini”, *History Studies*, V / 2, 2013, s. 328.

²²² S. Gömeç, “Eski Türk İnanç Üzerine Bir Özet”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII / 33, 2003, s. 79.

²²³ K. Ö. Alp - S. Mutlu, “Şaman Sembollerinin İşlev ve Anlam Kodları”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, XIV/ 35, 2021, s. 1009-1011.

²²⁴E. Kalaycı, “Eski Türklerde Toplumsal ve Siyasal Açından Şaman’ın Rolü”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* XXIII /3, 2021, s. 1038-1053.

²²⁵ J. P. Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2011, s.117.

²²⁶ M. Hoppal, *Avrasya’da Şamanizm*, Yapıkredi Yayınları İstanbul 2012, s.20.

Hoppal, şamanizmin bir inanç sistemi olduğu yönündeki görüşünü daha da güçlendirici ifadeler kullanmıştır. Buna göre “şamanist halkların, şamanın gücünü pek çok kez tecrübe etmiş olmalarından dolayı şamanizm dışarıdan inanç gibi görünen içeriden bakıldığında ise derin bir ikna olmuşluğu yansıtan kavramsal bir evrendir”.²²⁷

Türk dünyasında Altay-Sayan ve Sibiry halkları kapsamında şamanizmin ortaya çıkışı ve yayılmasıyla ilgili araştırmalar yapan Leonid Pavloviç Potapov, çalışmalarında Türk dini ve şamanizm ile ilgili ayrıntılı ve önemli bilgiler vermektedir. Eserlerinde etnografik kaynakları, saha araştırmalarını, arşiv kaynaklarını da kullanan Potapov, Şamanlarla yapmış olduğu görüşmelerden de veriler sunmaktadır. V. G. Bogoraz, N. F. Katanov, M. Eliade, İ. S. Vdovin, A. A. Popov, A. V. Anohin gibi birçok isimden alıntılar yapmıştır. Ayrıca araştırmaları doğrultusunda var olan iddialara da çalışmalarında cevap vermeye çalışmıştır.

Potapov’a göre Sibiry şamanizmi, araştırmacıların ve etnografların dikkatini çeken bir unsurdur. Bu konu Rus etnograflar tarafından da merak edilmişti. Sibiry’ya giden kaşifler, orada yaşayan halkların din ve kültür unsurlarının tamamlayıcısı olan şamanizmi anlamak istemişlerdi.

Potapov’a göre, özellikle Sovyetler döneminde Sibiry halklarının yaşantıları ve şamanizm araştırmaları önemlidir.²²⁸ Altay-Sayan halklarında şamanizmin araştırılması, Sibiry’daki etnografik durumun da bilinmesini sağlamaktadır. şamanizmin Sibiry’da tanımlanmasıyla bu bölgede yaşayan halkların dinlerinin sosyal ve toplumsal hayata yansması ve şamanların sosyal ve dinî hayatlarındaki yerlerinin belirlenmesini kolaylaştırmaktadır.²²⁹

Leonid Potapov düşüncelerini ayrıntılı bir şekilde açıklamadan önce şamanizmin ortaya çıkış sebebi ve tarihiyle ilgili farklı fikirlerin olduğunu belirtmiştir. Ona göre şamanizmin tam olarak hangi bölgelerde çıkıp nasıl bir coğrafya üzerinde yayıldığına dair kesin bilgiler bulunmamaktadır.

²²⁷ M. Hoppal, *Avrasya’da Şamanizm*, Yapıkredi Yayınları İstanbul 2012, s.20.

²²⁸ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, Kömen Yayınları, Konya 2012, s. 27 Rusça künye için bkz. L. P. Potapov, *Altayskiy Şamanizm*, St. Peterburg, 1991.

²²⁹ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 28.

Bundan dolayı Potapov, elde ettiği kaynakları inceleyerek daha detaylı verilere etnografik araştırmalar neticesinde ulaşabileceği sonucuna varmıştır. Şamanizmin din ya da inanç olma konusu birçok araştırmacı tarafından tartışılmıştır. Onun araştırmalarının ana sorusu, şamanizmin din olup olmadığı üzerinedir. Potapov’a göre şamanizm, diğer dinlerden etkilenmiş Altay halklarının inandığı bir dindir. Cevabını aradığı bir diğer soru ise bu dine niçin “Altay şamanizmi” denildiğidir. Bu ad, ona göre Altay-Sayan dağlık bölgesinden, coğrafyadan kaynaklı bir durumdur.²³⁰

Potapov’a göre kendisini bu konuyu araştırmaya iten en önemli sebep ise Altay şamanizminin putperestlik adı altında dinî bir uygulama kabul edilerek tam manasıyla bir din olarak kabul edilmediği sonucuna varmasıdır. Yazarın amacı Altay şamanizminde yazılı kuralların olmamasına rağmen var olan inanç sisteminin aslında bir din olduğunu ortaya çıkararak birçok iddiayı çürütmektir. Potapov, diğer araştırmacıların iddialarına cevap vererek yapılan çalışmalarda şamanizmin din olup olmadığına dair birçok önemli savlara da tam olarak yer verilmediği kanısındadır.²³¹

Potapov, yapmış olduğu araştırmalar sonucunda Sovyet tarihçilerin, Altay şamanizminin din olmadığını düşünerek şamanları büyücülükle ilişkilendirdiklerini görmüştür. Ona göre bu fikir, Sibiry halklarının Sovyet dönemine kadar dinsiz oldukları görüşü kadar yanlıştır. Bu durumun aksine Potapov, Altay halklarında şamanizmden başka bir din olmadığını, halkın milli dini olduğu iddiasındadır. İddiasını güçlendirici kanıt ise Altay şamanizmine dair Altay, Tuva ve Hakasların yaşlılarıyla görüşmelerden elde edilen bilgiler ve halkın yaşayış tarzlarıdır.²³²

Potapov, bununla birlikte Altay halklarıyla ilgili yaptığı çalışmalara dair kendine bir öz eleştiride bulunarak elde ettiği kaynaklarla çoğu belirsizlikleri çözdüğünü ancak kaynak yetersizliğinden dolayı bazı soruların cevabını bulamadığını itiraf etmiştir.

Genel olarak amacının Altay şamanizminin bir din olduğunu kanıtlayıp şamanların da din adamı olarak bilinmesini kabul ettirmek olduğunu açıklamıştır. İncelediği materyallerden dolayı şamanizmin bir din olduğuna dair şüphesinin de olmadığını vurgulamıştır.

²³⁰ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 30.

²³¹ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 31.

²³² L. P. Potapov *Altay Şamanizmi*, s. 37.

Yazarımızın bir diğer amacı ise Sovyetlerde şamanizmin bir din olmadığı algısına karşılık olarak etnografik materyaller ve kültürel araştırmalarla derlediği bilgiler doğrultusunda var olan iddiaları çürütmektir.²³³ O, Altay şamanizmi hakkında yapılmış araştırmaların sadece kendi araştırmaları için değil, Altay-Sayan halkları, Güney Sibirya, Orta Asya ve Kuzey Asya halklarının dinî ve kültürel hayatı açısından da önemli olduğu fikrindedir. Bu açıdan şamanizm araştırmalarında etnografik materyallerin önemli olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. Potapov’a göre yapılan kurgan araştırmalarında arkeolojik veriler neticesinde elde edilen sonuçlar, Altay halklarının yaşamlarının, dinî hayatlarının ve kültürlerinin belirlemede etkilidir.²³⁴

Potapov, Altay, Teleüt, Şor, Çelkan, Kumandın, Tuba, Kaçın ve diğer Altay halklarındaki şamanlarla yaptığı görüşmeler ve elde ettiği etnografik materyaller sayesinde yapılan törenler, dualar, teflerin sembolleri hakkında birçok bilgi elde etmiştir. O, Altay halklarının inanışlarına dair elde ettiği bilgilerin, şamanlarla yaptığı görüşmelerle karşılaştırılmadıkça bir anlam ifade etmeyeceği görüşündedir.²³⁵

Potapov’a göre şamanizmin bir din olduğuna dair önemli bilgiler, Orhun abidelerinde bulunabilirdi. Orhun abideleri²³⁶ tam olarak din ve şamanizme dair bir ayrıntılı bilgilere değinmese de bunlarda dönemi ilgilendiren dinî yorumlara, yapılan ayinlere, tanrılara dair bilgilere ve hayatlarında etkili olan dinî, ahlakî, kültürel kurallara rastlamak mümkündür. Potapov, Orhun abidelerinin dışında Moğolistan’daki diğer yazıtlar, Yenisey yazıtları²³⁷ ve Dağlık Altay’da bulunan yazıtları kaynak olarak kullanmıştır.²³⁸ Yine yazıtlar dışında şamanizm ile ilgili bilgilere 9-10. yüzyıla ait “İrk Bitig” (Fal kitabı)²³⁹ adlı eserde de mevcuttur.²⁴⁰

²³³ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 355.

²³⁴ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 362.

²³⁵ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 39.

²³⁶ Potapov bu makalesinde Orhun abidelerinde ıduk (kutsal) olarak geçen Yer ve Su kültünden bahsetmiştir. Ayrıca bu kült ile ilgili tartışmalara da yer vermiştir. Daha geniş bilgi için bkz. L. P. Potapov, “Yer Sub v Orhonskiy Nadpisyah,” *Sovetskaya Etnografiya*, VI, 1979, s. 71-77.

²³⁷ Potapov bu makalesinde Yenisey Kırgızlarına ait Yenisey yazıtındaki Kırgız boylarından bahsetmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. L. P. Potapov, “Tülberi Yeniseyskih Runičeskiy Nadpisey”, *Türkologičeskiy Sbornik*, 1971, s.154.

²³⁸ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 40.

²³⁹ Fal Kitabı olarak bilinen İrk Bitig, arkeolog Aurel Stein tarafından 1907 yılında Bin Buda Mağaralarında bulunmuştur. Kitabın başında Çince metinler mevcuttur. Daha geniş bilgi için bkz. G. U. Aygün, H. D. Mehdiyeva, Ö. Qır, İ. İbrahimova, C. Sərxanbəyova, *İrk Bitig Qədim Uyğur Dilində Yazılmış Fal Kitabı*, Türkəsi Varkən Topluluğu Yayınları, Bakı 2013, s. 7.

²⁴⁰ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 41.

Ayrıca Potapov'un araştırmalarına ek olarak diğer araştırmalara bakıldığında Orta Asya'daki en eski Türk topluluklarının tarihleri ve dinî inançlarıyla ilgili çalışmalarda, şamanizmin varlığını gösterebilecek herhangi bir ipucuna rastlanmamıştır.

Orhun abideleri şamanizmi hatırlatabilecek izlerin dışında bir bilgi çıkarımında bulunma imkânı yoktur. Çin kaynaklarında da ayrıca Türklerin inançlarıyla ilgili bir bilgiyle rastlanmamıştır. Ancak bununla beraber Ocak'a göre Türk topluluklarında şamanizmin hiçbir zaman var olmadığı anlamına gelmez. şamanizme Türklerin tarihinin belirli bir döneminde, 6. yüzyılda, rastlamak mümkündür. Potapov'un yapmış olduğu araştırmalar sonucunda ulaştığı eldeki bilgiler 9. yüzyıldan itibaren şamanizmin Türkler arasında yoğunlaşmaya başladığını göstermektedir. Örneğin, Uygurlardan bahseden bazı kaynaklarda kamlardan söz edilmiştir.²⁴¹

Potapov'un elde ettiği veriler ve Sibirya bölgesinde yapılan mezar kazıları şamanizmin M.Ö 1. bin yılda ortaya çıktığını göstermektedir. Potapov'a göre şamanizm ile ilgili en güvenilir yazılı kaynaklar Yenisey ve Baykal yazıtlarıdır. Bu yazıtlar okuyuculara sınırlı bilgiler de verse kazı çalışmaları sonucunda elde edilen arkeolojik veriler Türklerin tarihinde şamanların kökenlerinin tarihsel bir sürece dayandığını gösterir.²⁴²

Türkologumuz yaptığı araştırmalara dayanarak eski Türklerin sahip oldukları dinlerini nasıl isimlendirdiklerine dair bilginin olmadığını belirtmiştir. Ona göre Türklerde "şamanizm" ve "şaman" terimleri bulunmamakta, şaman "kam" olarak bilinmektedir.²⁴³ Yine ona göre Türklerde din "şamanizm" yerine dini inanış olarak çevirdiği "yang" kelimesiyle tanınmaktadır.²⁴⁴

Benzer bir görüşü Ahmet Yaşar Ocak'ın şamanlar ve şamanizm ile ilgili düşüncelerini de burada aktarmak yararlı olacaktır. Ona göre "Şamanizm, genel olarak kendisine şaman veya kam denilen ve doğuştan gelen hususî birtakım kudretlerle mücehhez olup şiddetli bir psikopat kabiliyete ve güçlü bir kişiliğe sahip bulunan bir şahsın etrafında düğümlenen bir dinî-sihri sisteme denmektedir. Şaman kelimesi, daha çok modern Batı literatüründe kullanılan bir kelime olup asıl kelime kamdır.

²⁴¹ A. Y. Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 72.

²⁴² L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 150.

²⁴³ L. P. Potapov, "Tülberi Yeniseyskih Runiçeskiy Nadpisey", s. 154.

²⁴⁴ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 45.

Kam sanıldığı gibi, tam anlamıyla ne bir büyücü, ne bir hekimdir. Bu yetenek ve özelliklerden bazıları onda mevcuttur. Ama kam hiçbir zaman kötülük anlamında büyü yapmaz”.²⁴⁵

Şamanların, dinî törenleri hakkında da bilgiler mevcuttur. Şamanların dinî törenlerinde “tüngür”²⁴⁶ olarak bilinen bir tef kullandıklarına değinen Potapov, tef çizimlerinin de Yenisey Nehri’ne yakın kayalıklarda bulunduğunu ifade etmiştir.²⁴⁷

Potapov’a göre şamanizm, eski ve çok tanrılı bir dindir. Türkologumuza göre Altay halkları tarafından şamanizm, tanrıların kendi kaderlerini belirleyecek olağanüstü güce sahip olduklarına inanarak insanların tanrılara itaat etmesi şeklinde bilinmektedir.²⁴⁸ Onun fikirlerinde Altay-Sayan halklarında şamanizm, insan ve doğanın birlikteliğini gösteren bir inanç sistemidir. Günümüzde de var olan şamanizmin derinliklerinde insan ve doğa arasında denge unsuru saklıdır. Altay-Sayan halkları, kendilerinin kutsal saydıkları doğa güçlerine günlük yaşamlarından da bağılırlar. Bu güçlerle iletişimlerini şamanlarla sağlayarak dualarla kendilerini kötülüklerden korunduklarına inanmışlardır.²⁴⁹ Potapov’un araştırmalarına göre Altay halklarının etnografik inançlarında dağa saygı duymak eski ve yaygın bir olaydır. Bununla birlikte kutsal dağa hürmet etmek, bazı dinlerde de yer almaktadır.

Moğolistan, Tibet, Buryat ve Altay’da dağ kültü yaygındır. Dağların tepelerine, dağ geçitlerine, dağın koruyucusuna yani dağın ruhuna taş atarlar. Bu taş yığınlarına “obo” denilmektedir.²⁵⁰

Potapov’a göre Güney Altayların 18. yüzyılın ilk yarısında kutsal dağlara dua ettiklerine dair bilgilere sözü edilen döneme ait Rus tarihî belgelerinde rastlanmaktadır. Örnek olarak ise Altayların Kolıvano-Voskresenskiy fabrikasından üç günlük yol giderek Altay Dağı eteklerinde bulunan Hayırhan dağına vararak kendi inançlarına göre dua

²⁴⁵ A. Y. Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 71.

²⁴⁶ Tüngür, daire şeklinde kayın ve sedir ağacından yapılan davullara verilen bir isimdir. Daha geniş bilgi için bkz. M. Mandaloğlu, “Türk Kültür Çevresinde Şamanizm ve Şamanlık Meselesi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, III, (2011), s. 116.

²⁴⁷ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 44.

²⁴⁸ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 356.

²⁴⁹ L. P. Potapov, “Mifi Altae-Sayanskiy Narodov Kak İstoriçeskiy İstoçnik”, *Voprosı Arheologii i Etnografii Gorno Altaya*, 1983, s. 244.

²⁵⁰ L. P. Potapov, “Kult Gor Na Altaye”, *Sovetskaya Etnografiya*, II, 1946, s. 1.

ettiklerini göstermiştir. Bu belgelerde Altayların Boborgan ve Kızıldar dağına da saygı gösterdikleri yer almaktadır.²⁵¹

Potapov'a göre Kuzey Altay kabilelerinde avcılığın dinî görüşlerine ve folklorlarına yansması önemlidir. Kuzey Altay halklarına göre dağın efendileri canlı biri olarak bilinmektedir. Bu halkların düşüncelerinde dağın efendisi insan gibi gezer, kayak yapar, şarkı söyler, dans eder, konuşur, tartışır, savaşır, oyun oynardı. Kuzey Altay halklarının fantastik dünyalarındaki ruhlar avcılıkla şekillenen hayat tarzlarını yansıtmaktadır. Dağlık taygada yaşayanlar aile yapılarını koruyan Dağlık Altay'ın kuzey bölgesinin eski nüfusedir. Kuzey Altay'da dağa saygı duymak boyların karakterini yansıtır.²⁵²

Dağa saygı duymak sadece şamanın yapacağı ritüellerle gösterilmez. Boydaki avcılar ve yaşlılar da dağa saygı kültürünün bir temsilcisidir. Kuzey Altay'da her boyun kutsal dağı bulunurdu. Kutsal saydıkları bu dağlara boylar kurban verirler, dua ederler, dağdan şans dilerler ve hastalıklardan kurtulmak adına dua ederlerdi. Tubalar ve Çelkanlarda da dağlara sonbaharda dualar edilirdi.²⁵³

Kısacası Altay şamanizminde dağlarda, kayalarda, nehirlerde ilahi bir gücün olduğuna inanılırdı. Doğanın sahip olduğu bu güç, insanî özellikleri ve davranışları barındırsa da insan dışı varlıklarda da ruh bulmuştur.²⁵⁴ İnsanın ruhlar ve tanrılar arasındaki bağı, Altay şamanizminin temel prensiplerinden biridir. Şamanların da amacı ruhlar ve tanrılarla iletişim kurmaktır. Tanrılara itaat eden insanoğlu yeryüzünde bereketi ve huzura sahip olurdu. Bu iletişimi sağlayan şaman ise insanın ruhsal dengesini sağlardı.²⁵⁵

Potapov'a göre doğanın gücüne teslimiyet, başta Sibiry ve Altay-Sayan halkları olmak üzere dünyanın hemen her yerindeki halklar ve kabileler arasında var olan bir inanıştır.²⁵⁶ Ona göre Altay şamanizminde doğanın kutsal ve canlı sayılması düalist inanıştan kaynaklanmaktadır.

²⁵¹ L. P. Potapov, "Kult Gor Na Altaye", s. 2.

²⁵² L. P. Potapov, "Kult Gor Na Altaye", s. 3.

²⁵³ L. P. Potapov, "Kult Gor Na Altaye", s. 3.

²⁵⁴ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 47.

²⁵⁵ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 48.

²⁵⁶ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 49.

Altayların inançlarına bakıldığında doğadaki herhangi bir şey, tabiat olayı, dağ, nehir, hayvan, yağmur, şimşegin bir iyesi vardır. Bu iyelerden insanları etkileyen bir gücün var olduğuna inanıldığını anlamaktayız.²⁵⁷ Yazarımıza göre ise bu iyeler, insana ya da hayvana benzemektedir. İyeler, Altay Türkleri arasında canlı ya da cansız her türlü nesnenin bir ruhu olarak bilinmektedir.²⁵⁸ Potapov da iye kelimesiyle ilgili olarak araştırmalar yapmıştır. Araştırmalarına göre Potapov, Orhun abideleri “tanrı”, “iye” ve “sahip-efendi” anlamlarını karşılayan “idi” kelimesi olduğu sonucuna varmıştır.²⁵⁹

Potapov’a göre şamanizm insanın doğa karşısında çaresiz kalarak inandığı bir görüştü. Altay halklarında şamanizm, ekonomik ve sosyal etkenlerden şekillenen yaşamın bir parçasıdır. Türk kültürünü ve yaşamını etkileyen şamanizm, Altay-Sayan halkları içerisindeki farklı halkların yaşayışına tesir etmiştir. Genel olarak şamanizm, toplumların inançlar sistemi olarak tarih boyunca çeşitli uygarlıkların yaşayış ve geleneklerinin etkilerine açık olmuştur. Bundan dolayı farklı görünümde şamanizm karşımıza çıkmaktadır.

Potapov, Güney Sibirya halklarında, özellikle Altay’da şamanizmin korunmasının nedeninin kültür ve yaşam tarzının bir parçası olduğu üzerinde durmaktadır. şamanizm, Potapov’a göre doğadaki güçlerin kutsal olduğunun kabul edilmesi açısından Budizm, Konfüçyüs, Hristiyanlık, İslamiyet ve Mani dininden farklılıklar arz etmekte ve ilkel inançlar temelinde ortaya çıkmıştır.²⁶⁰ Bu farklılıkların dışında Altay şamanizminin dinî esaslarını belirten ve tanrılara ithafen okunan dua metinleri ve yazılı kuralları bulunmamaktadır. Potapov’a göre şamanizmde her şey sözlüdür ve ilahî güç şamanın törenlerde kullandığı eşyalarda saklıdır.

Ona göre şamanizmin var olması ve sözlü bir şekilde kuşaklara aktarılmasında bu dine ait geleneklerin etkisi oldukça etkilidir. Bu geleneklerin sayesinde toplumda şamanizm yaşatılmıştır. Bu geleneklerin toplumda yer almasının önemli sebepleri göçebe halkın diğer dinlerden uzak yaşamaları ve şaman olmayanlarla etkileşimlerinin bir süre olmamasıdır.

²⁵⁷ E. İ. Yorulmazoğlu, *İslamiyetten Önce Türkler*, s. 139.

²⁵⁸ E. İ. Yorulmazoğlu, *İslamiyetten Önce Türkler*, s. 138.

²⁵⁹ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 49.

²⁶⁰ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 121.

Potapov’a göre şamanizm, Türk halkının göçebe hayat tarzına uygundur; aynı zamanda manevî ve ahlakî temeller üzerine sağlam bir şekilde oturtulmuştur. Yazar 17. ve 20. yüzyılda Altayların yaşadıkları siyasi ve toplumsal değişimlere karşı şamanizme bağlı kaldıklarını belirtmiştir. O, şamanizmin insan ve tanrı arasındaki ilahî bağın, geleneklerle yaşatılan manevî bir miras olduğu fikrindedir.²⁶¹

3.2. Şamanlar

Potapov’a göre Eski Türklerin tarihinde “kam”, diğer milletlerde “şaman” olarak bilinen din adamlarının ortaya çıkış zamanının bilinmesi önemlidir. Ama Potapov incelemelerine dayanarak Altay şamanizminin hangi şartlar altında neden ortaya çıktığını kaynak yetersizliğinden dolayı bilinmesinin zor olduğunu ifade eder. Hun döneminde şamanların olduğuna dair bilgileri Çin yazılı kaynaklarda görmek mümkündür. Bu yazılı kaynaklarda Hun döneminde yaşayan şamanların törenleri ve ritüellerinden bahsedilirdi. Göktürk döneminde de şamanların organize ettiği törenlerin olduğu bilinirdi.²⁶²

F..A.Valeyev’in görüşlerine dayanarak..Potapov.“şaman”kelimesinin,“büyücü”.. ve “üfürükçü” gibi kelimelerle anıldığını belirtir. Potapov din adamı anlamında “şaman” kelimesinin ilk kez 17. yüzyılda Çarlık Rusya’nın Sibirya’ya gönderdiği devlet memurların raporlarında görüldüğünü belirtti. Bu dönemde şaman kelimesinin Tunguzlardan öğrenildiğine değindi. Potapov’a göre şaman kelimesi I. Petro tarafından Pekin’e gönderilen Rus büyükelçiliğinde görev alan İzbrand İdes ve Adam Brandt’ın raporlarından Avrupa ülkelerine yayılmıştır.²⁶³ Aksine Altay- Sayan halkları arasında din adamı “kam” (ham) olarak bilinirdi.²⁶⁴

Potapov’a göre Altay Türklerinde şamanizm konusunun araştırılması dil bilimciler için de önem taşır. Araştırmalara örnek olarak G. Nemeth makalelerinde “şaman” kelimesinin eski Türk-Moğol dili kökenli olduğunu belirttiğine değindi.²⁶⁵

Potapov G. Nemeth’in Mançur-Tunguz dilinde sam (şam) kelimesinin Türkçe’deki “kam” kelimesine tekabül olduğu görüşüne de yer vermiştir.²⁶⁶ Potapov’un şamanizme dair araştırmalarındaki amacı, din adamı olan şamanın Altay-Sayan

²⁶¹ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 127.

²⁶² L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 147.

²⁶³ Rulit,“Zapiski o Russkom Posolstve v Kitay (1692-1695)”, <https://www.rulit.me/books/zapiski-o-russkom-posolstve-v-kitaj-1692-1695-read-642072-1.html>. [Erişim Tarihi:27.05.2023].

²⁶⁴ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s.148.

²⁶⁵ Nemeth’in makalesi de Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. G. Nemeth,“Şaman Kelimesinin Kökeni Üzerine”, Çev.Özlem Nemutlu, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*,2003, s. 31.

²⁶⁶ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 149.

halklarının yaşantılarına etki eden yönlerinin Türk tarihi ve etnografik açıdan arkeolojik verilerle belirlemektir.

Şaman kelimesinin tarihi sürecine yer veren Potapov, Kaşgarlı Mahmud'un Dîvanû Lugâtî't-Türk adlı eserinde şaman kelimesinin kâhin ve "büyücü" anlamlarına karşılık verildiğine değindi. Ayrıca kam kelimesinin "sihirbaz" ve "büyücü" anlamlarıyla "yelviçi"²⁶⁷ teriminin karşılığı olarak kullanıldığını da belirtti. Potapov bu kelimenin "Altın Yaruk" kitabında da geçtiğine dikkat çekerek Türkologların bu kelimenin şaman olarak çevirdiklerini belirtmiştir.²⁶⁸

Potapov şaman kelimesinin tarihsel sürecini kısaca ele aldıktan sonra şamanların din adamı olarak ayin ve ritüellerdeki rolüne değinmiştir. Şamanların görevlerini anlatan Potapov, şamanların hastalıkları tedavi ettiklerini yazmıştır. Bu şamanlarının başlıca görevlerinden biriydi. Potapov'un derlemelerine göre şamanlar, insanların hasta olmasını kötü ruhların vücuda musallat olmasına bağlamaktadır. İnsan vücuduna giren bu ruh *aza*²⁶⁹ olarak bilinmektedir.²⁷⁰ Potapov Altaylıların kötü ruhları *aza*, *ayma*, *körmös*,²⁷¹ *üzüt*,²⁷² *yalkin* olarak adlandırdıklarını belirtti. İnsanlarda hastalığın diğer bir nedeni ise insan bedeninden ruhunun çıkması ya da kötü bir ruhla karşılaşmasıdır. Şaman kaçan ruhu bulur ve vücudu kötü ruhlardan arındırır. Anlaşıldığı üzere Altay şamanizminde hastalıkların temelinde ruhsal durum bozuklukları yatmaktadır.

Okuyucuya şaman ve şamanizm hakkında temel bilgileri veren Potapov, Türklerde şamanların göğe yükselmeleri, Gök Tanrılarına ve doğadaki iyelere törenler düzenlemeleri hakkında da değerlendirmeleri bulunmaktadır.²⁷³

Potapov 1920'li yıllarda Altay'da şamanlarla şamanizm hakkında sohbet ettiğini yazmaktadır. Hatta at kurban etme törenine katıldığını da söyler. Bu törende Potapov,

²⁶⁷ M. Canpolat ve A. İnan Divan-i Lügatit Türk'te şamanizm izleri ile ilgili birer makale ele almıştır. A. İnan, "Divanü Lugat'it-Türkte Şamanizme Ait Kelimeler", *Türk Kültürü*, 1971, s. 7. M. Canpolat, "Divanü Lugat'it-Türkte şamanizm izleri", *Belleten*, (1974), s. 23.

²⁶⁸ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 162.

²⁶⁹ Aza olarak bilinen kötü ruhlar pis yerlerde insan ya da hayvanlar şeklinde görülür. Aza kelimesi şeytan anlamında da kullanılmaktadır. Daha geniş ilgi için bkz. N. Yıldız, "Sibirya Türklerinin İnanç ve Mitolojilerinde Kötü Ruhlar", *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, V, 208, s. 90-91.

²⁷⁰ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 171.

²⁷¹ Körmös yeraltı ruhlarından biridir. Kara ruh olarak bilinen körmösler hastalık yayarlar. A. V. Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Maddeler*, Kömen Yayınları, Konya 2006, s. 3.

²⁷² E. Uçar, "Uygurca Üzüt-Üzütlüg Üzerine", *Turkish Studies*, 2011, s. 1823.

²⁷³ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s.174.

kurban etme törenlerinde Tanrı Ülgen'e sunulacak atın hazırlanma sürecine katılan erkekler arasında bulunduğunu belirtir.²⁷⁴

Potapov Şor, Çelkan, Kumandin, Tuba ve Altay'da *bura*²⁷⁵ adı verilen kutsal atın kurban edildiğine değinir. Altay-Sayan şamanlarının gökyüzüne ulaşmak için kutsal saydığı bu atın Teleütlerin teflerinde de tasvir edildiğine dikkat çeker. *Bura* ya da *Pura* olarak bilinen atlar şamanları gökyüzüne çıkarırken kötü ruhlardan koruduklarına inanılır. Potapov'un sahip olduğu bilgiler doğrultusunda gökyüzünün belirli katları bulunmaktadır. Kurban edilen at Pura ile Ülgen'e ulaşılır. Kurban edilen "bura" atlarının belirli boylarla da bağının olduğu söylenir. Potapov'a göre kırmızı bura Kızagan olarak bilinen savaş tanrısıyla ilişkilendirilir. Merkitlerin koruyucusudur. Göğün dokuzuncu katında yaşar. Siyah bura (kara- bura) Mundus boyunun koruyucusudur. Boz-bura (gri bura) ise Tumat boyunun koruyucusudur.²⁷⁶

Potapov'un belirttiği önemli işaretlere göre eski atalar kültürü bağlantılı boyların yaptığı ibadetler belirli hayvanlarla bağlantılıdır. "Bura"nın şaman teflerinde tasvirleri bulunmaktadır.²⁷⁷ Potapov'a göre bu törenler şamanizmin önemli bir ögesidir. Altay kamlarının da kendilerine ait önemli törenleri bulunmaktadır. Tanrılara ulaşabilmek ve huzur ve bereket için verilen kurbanlar insan ve tanrı arasındaki bağı temsil ederdi. Potapov kanlı ayinlerde kurban edilen at, koç ve boğa gibi hayvanların derisinin sırtına asıldığına değinmektedir. Hatta Potapov 1930 yılına kadar modern Altay-Sayan halklarında hayvanların kurban edilme törenlerinin devamlılık gösterdiğini belirtir.²⁷⁸

1927 yılında Kuyum ovasında Altaylılarının kurban törenlerine bizzat katıldığını yazmaktadır. Potapov Kam Sapır'ın yönettiği ayini kısaca 1924 yayımladığı "Na Kamlanii" adlı yazısında şöyle anlatmaktadır.²⁷⁹

Uznezya'dan Sanatay'a geç geldik. Batan güneşin ışıkları dağların tepelerinden ardından görünüyordu. Ayin için misafirlerimiz bir araya geldi. Kuyuma Nehri'nin yukarılarından (büyük kam) Sapır Tuyanin geldi. Hazırlıklar başladı. Çadıra odun ve su taşıyorlardı. Misafirler için koyunlar kesildi. Çadıra girdikten sonra yanan ateşle aydınlanan misafirlerin yüzlerini gördüm. Sağda ayrı bir grup olarak, kadınlar ayin için giydikleri özel elbiseleriyle oturuyorlardı. Herkes pipo içiyordu. Solda, erkekler de pipo içiyordu. Oturanlar arasında

²⁷⁴ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s.175.

²⁷⁵ Pura- Bura olarak bilinen kurt başlı at, Şamanların göğe çıkmak için bindikleri Ülgen'in atıdır. Daha geniş bilgi için bkz. C. Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2004, s. 472.

²⁷⁶ L. P. Potapov, "Buben Teleutskoy Şamanki i Ego Risunki", *MAE*, 1949, s. 196.

²⁷⁷ L. P. Potapov, "Buben Teleutskoy Şamanki i Ego Risunki", s. 196.

²⁷⁸ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s.181.

²⁷⁹ L. P. Potapov, "Na Kamlanii", *Altayskiy Kooperator*, 1924, s. 1.

dikkat çeken iki kişi vardı. Oldukça büyük yüzlü ve büyük kafalı yaşlı bir adam çadırın sahibiydi. Diğeri ise orta yaşlı, uzun boylu ve sağlam bir duruşa sahip güzel yüzlü bir adamdı. Oturanlar arasında bir de Kam bulunuyordu. Kam oldukça basit giyinmişti. Çadırın sol tarafına oturduğumda ayinde olup biten her şeyi daha iyi gözlemledim. Kendi hesaplamama göre ayine katılanlar yaklaşık otuz kişiyi bulmaktaydı. Pipoları birbirlerine vererek içmeye devam ettiler.

O esnada çadırda ahşap bir ranza üzerinde olan kamın hazırlanmış kıyafetlerinden manyak (dış giysisi) ve peruğu²⁸⁰ (başlık)fark ettim. Bir taraftandan demir kazan (tagan) üzerinde tef ısıtıldı. Tef yeterince ısındığında, kam ayinlere başladı. Kam güzel başlığını ve manyağını giydi. Tefe vurarak yavaşça sallanarak dualarını söyledi. Kapıya doğru giden kamın tefe vuruşları daha da sıklaştı. Büyük bir güçle kam çadırın dışına çıktı. Kam tefini öfkeyle bağırarak vurmaya devam etti. Birden kamın şapkası ateşin yanına düştü. Kam ayine devam etti. Ayinin sonuna doğru yorgun, şapkasız ve sessiz bir şekildeydi. Tefini bıraktı ve başını eğdi. Transa geçen kam çok kötü görünüyordu. Nefes alması ağırlaşmıştı, tükürüyor ve gözleri yuvalarından çıkacak gibiydi....

Potapov'un aktardıklarına bakıldığında şamanların savaş, zafer, mağlubiyet, hayvan sayısının azalmaya başlaması, hastalıklar ve doğal afetlerin olacağına dair kehanette bulunma yeteneklerinin yardımcı ruhlarla olan iletişimleriyle açıklayan bilgilerin de olduğunu görmekteyiz. Potapov'a göre şamanların diğer bir vasfı cenaze törenlerinden sonra ölen kişi ile akrabaları arasında iletişim kurmaktır.²⁸¹

Potapov'a göre şamanizmde yazılı kuralların olmaması, misyonerlik faaliyetlerinin olmamasına karşın Altay halkları arasında dogmatik, değişmez ve kendine göre kanunların olması bu inanışın din olarak kabul edilmesini kanıtlar nitelikteydi. Potapov'un gözlemlerine göre birçok araştırmacıda var olan genel kanı, şamanizmde yazılı kanunların olmamasından dolayı din olarak kabul edilmemesidir.

Hatta araştırmacılar tarafından şamanların aşağılanarak yalancı, büyücü ve kendi çıkarlarını düşünen insanlar olarak görülüyordu. Potapov şamanlar hakkındaki bu yöndeki fikirlerin, ateist fikirlerle verilen edebiyat, sinema, tiyatro gibi eserlerde yaygın olduğunu belirtir. Altay misyonerler ve etnografların şamanların şeytana hizmet ettikleri fikrini yaydıklarını da değinmiştir.²⁸²

²⁸⁰ Şamanlarda şapka için bkz. K. G. Yardımcı, "Altay Bölgesi Türk Halklarında Şaman Başlıkları", *International Journal of Cultural and Social Studies*, III, 2017, s. 512.

²⁸¹ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 186.

²⁸² L. P. Potapov *Altay Şamanizmi*, s. 357.

Potapov papaz, lama ve hoca olarak adlandırılan din adamları arasında dini kullanarak sahtekârlık yapanlardan dolayı şamanların da böyle ifade edilmesini doğru bulmamaktadır. Çünkü Potapov'a göre toplum bilincinin yansıması olan dinde bu tarz eylemler yer almamalıdır.²⁸³

Yine Potapov şamanlara dair yapılan araştırmalarda şamanların sinir ve psikolojik rahatsızlıklara sahip bireyler olarak tanımlandığının altını çizmektedir. Bu fikre örnek olarak Mircea Eliade şamanizme dair yaklaşımlarını iki gruba ayırarak ele almıştır. İlk olarak ruh bilimcilerin şamanizmi bir bunalım, sapkın davranışlar ve histeriye benzer bir ruh hastalıkları olarak gördüklerini belirtmiştir. Toplumbilimcilerin ise şamanın insan içindeki rolüyle ilgilendiğine değinmiştir.²⁸⁴ Potapov'un deyimiyle arkaik (ilkel) esrime tekniklerinden biri olan şamanizm, gizemcilik, büyücülük kavramlarıyla iç içe olan bir dindir.²⁸⁵ Esrime, vecd ya da ekstaz kavramlarıyla kişinin hâl ve hareketlerini kontrol edemeyip kendinden geçmesi olarak bilinmektedir.²⁸⁶ Eliade, şamanizmi açıklarken büyücülük, sihirbazlıkla aralarında bir fark olduğu vurgusunu yapmıştır. Ona göre şamanın şifacı ve sihirbazlık yönü vardır. Ama sihirbazlık mucizeleri dışında şamanlar ruhlarla iletişim hâlinde olarak insan ve tanrı arasında etkileşimi sağlamaktadırlar.²⁸⁷

Potapov' a göre şamanların bu şekilde tanıtılmasının en önemli sebebi, saha araştırması yapan etnografların katıldıkları törenlerdeki gözlemleridir. Potapov'a göre etnografların derlemelerinde genel olarak şamanlığa geçiş törenlerinde ve şaman olma sürecinde bireylerde gözlemlenen sinirsel ve psikolojik rahatsızlıklardan söz edilirdi. Potapov'a göre araştırmacılar bu tarz rahatsızlıkları “delilik” olarak niteleyerek şamanların dinî fonksiyonlarından daha ön plana çıkarılır. Bu durumu reddeden araştırmalar da mevcuttu.²⁸⁸

Potapov kendi gözlemlerini ele alarak şaman olmadan önce ataların ruhları tarafından şamanlığa geçiş için seçilen insanlarda bazı psikolojik rahatsızlıkların varlığına dair söylentiler duysa da kendisinin ruhsal bozuk bir şaman görmediğinin de altını çizmektedir. Aksine Potapov araştırmaları sırasında iddia edilen rahatsızlıklar dışında şamanların ayin esnasında kâinatın farklı bölgelerine, çeşitli ruh ve tanrılara

²⁸³ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 357.

²⁸⁴ M. Eliade, *Şamanizm*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2018, s. 8.

²⁸⁵ M. Eliade, *Şamanizm*, s. 16.

²⁸⁶ S. Ceyhan, “Vecd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42, (2012), s. 583.

²⁸⁷ M. Eliade, *Şamanizm*, s. 22.

²⁸⁸ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 29.

yaptıkları “yolculuk”ların kendine özgü mantığı ve kuralları olduğunu bizzat gördüğünü de belirtmiştir. Potapov’a göre şamanların tören giysileri ve törenlerde gerçekleştirirken kullandıkları aletlerin belirli kurallara göre kullanmaları onların psikolojik rahatsızlığı olan kişiler oldukları dair iddialarla uyuşmamaktadır.²⁸⁹ Potapov’un şamanizmi tanımlarken amacı, delilik ve sinirsel rahatsızlıklar kısmının gereğinden fazla bir şekilde öne çıkarılmasından ziyade şamanizmin dinî ve sosyal yönlerinin topluma yansımaları ele almaktır.

Potapov sinirsel nöbetlerin, şamanlığa geçiş sürecinde bireylerde var olan doğal bir durum olduğunu belirtmektedir. Potapov’a göre şaman, ailesi ve geçimini sağlayan normal bir insandır.²⁹⁰ Ama şamanın sahip olduğu din adamı fonksiyonu her şeyden önce gelmektedir. Bundan dolayı bu dine “şamanizm” denilmektedir. Şamanın da dinî rolü kendine göre belirli bir kural, dinî sembol ve araçlarla sağlanmaktadır.

Potapov sinir krizleriyle ön plana çıkarılan şamanın ayin sırasında kendinden geçme durumunu Altay şamanlarıyla ilişkilendirmenin doğru olmadığını savunmaktadır. Kendisinin Altay bölgesinde birçok ayine katıldığını ve böyle bir duruma tanık olmadığını belirtmektedir.²⁹¹

Şamanın ayin esasında coşkulu görüldüğüne değinen Potapov bu durumu ayinde içilen arak²⁹² ve tütüne bağlamaktadır. Şamanın bu halini histeri nöbetiyle bir tutmanın doğru olmadığını sıklıkla eserlerinde yer veren Potapov ayinlerde gördüklerine göre şamanın ayin boyunca kontrollü bir şekilde hareket ettiğini belirtmektedir. Şamanın hastalığı tedavi etmek ya da kendisinin yardımı almak isteyen bir insanın durumunu düzeltebilmek adına düzenlediği ayinde dingin ruh haliyle rahat bir şekilde ruhlarla iletişime geçtiklerini ifade etmektedir.²⁹³ Potapov’un fikirlerine göre Altay-Sayan dininin çekirdeğini oluşturan şey ayindir. şamanizmin temeli olan ayinlerin nöbet geçiren ya da kendini kontrol edemeyen biri tarafından yönetildiği hususuna katılmasının imkânsız olduğunu da açıkça belirtmektedir.²⁹⁴

²⁸⁹ L. P. Potapov *Altay Şamanizmi*, s. 29.

²⁹⁰ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s.138.

²⁹¹ L. P. Potapov *Altay Şamanizmi*, s.143.

²⁹² Arak(rakı) Ayinlere ruhlara verilen kurban. Daha geniş bilgi için bkz. A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1954, s. 34-98-100.

²⁹³ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 143.

²⁹⁴ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 144.

Potapov'a göre şamanın ayin esnasındaki durumu, hareketleri ve ayinin sonucunu ayinde çağırıldığı yardımcı ruhlar belirlerdi. Ruhlar hastalıkların nedenlerini bulabilir. Bazı ruhlar ise şamanı kötü ruhlardan koruyarak gökyüzü, yeryüzü ve yer altı dünyasına gitmesine yardım ederdi. Kamın yardımcısı olarak bilinen bu ruhlar törenlerde kamlarla birlikte dirler. Şamanlar dinî rollerinin yanı sıra hayvan yetiştiren tarımla uğraşan ya da avcılıkla geçinen insanlardı ama din adamı olarak profesyonellerdi. Şamanların din adamı olarak ayinleri yönetmek dışında, insanların istekleri üzerine ailelerindeki bireyleri tedavi etmek, hayvanların ölmesini engellemek, avların iyi geçmesini sağlamak ve şamanizme inananların ruhani ihtiyaçlarını gidermek gibi görevleri vardır.²⁹⁵ Potapov'un görüşüne benzer olarak araştırmacı Michel Perrin'in aktarımına göre şamanizm, toplumu ve topluma ait kurumları ilgilendiren ekonomik, siyasi, dinî ve toplumsal bir olgudur. Onun tanımlamasıyla şaman "özel nedenlerle ve daima açıklık getirilmesi gereken bağlamlarda, aynı anda, eldeki kaynaklardan yararlanan bir yönetici, hastalıkları tedavi eden bir uzman, zeki bir psikolog, yetkin bir sanatçı işlevi üstlenir. Hem Tanrıların sözcüsü olur hem de siyasal bir planlamacı niteliği taşır."²⁹⁶

3.3. Şamanların Törenlerde Kullandığı Tefler

Altay şamanizminin en dikkat çekici objelerinden biri olan şaman davulu (tef) hakkında tarihî kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. şamanizm araştırmalarında Potapov bu inanışın incelenmesinde törenlerde kullanılan teflerin, şamanların ayinde giydiği kıyafetlerin ve sembollerin bilinmesinin gerektiğini ileri sürmüştür.²⁹⁷

Potapov'a göre şamanın törenlerde kullandığı araçlar ve okuduğu dualar ibadet edecek bir yer olmadan da ayinlerin yapılmasına olanak vermektedir. Kam ayin düzenleyeceği yerlere her zaman tefi ve diğer araçlarıyla giderdi.

Kamın "manyak"²⁹⁸ olarak bilinen tören kıyafeti ve tefi, vazgeçilmez ayin araçlarıdır. Potapov'un araştırmalarına göre Altay bölgesindeki kamlar için ayinlerde giydikleri giysilerden ziyade tefler oldukça önemlidir. Kamlar tefleri olmadan ayinlerini gerçekleştiremez ve öteki dünyaya yolculuk edemezdi. Genel olarak şamanizmle ilgili

²⁹⁵ L. P. Potapov *Altay Şamanizmi*, s. 99.

²⁹⁶ M. Perrin, *Şamanizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 9-10.

²⁹⁷ L. P. Potapov *Altay Şamanizmi*, s. 355.

²⁹⁸ Manyak şamanların özel kostümleridir. Daha geniş için Bkz. O.N. Balakina, V. S. Dedeyeva, *Altaysko-Russkiy Slovar*, Lepta, Gorno-Altaysk, 2015, s. 60.

ayinlerde fiziksel dünyanın ötesine geçişte insanlara yardım eden ruhlarla iletişim hâlinde olmak önemlidir.²⁹⁹

Bu iletişimi sağlayan unsurlardan biri olarak tefe sahip olmayanlar şaman olarak sayılmazdı. Şaman ayinlerinin temeli, tef kullanıma dayanır. Potapov için tefin yapılışı, malzemeleri görünüşü ve detayları bilinmesi oldukça önemliydi.³⁰⁰

Potapov 20. yüzyılda da şamanların ayin yapmasından dolayı Altay-Sayan halklarında tefler üzerine incelemelerde bulunduğu değindi. 1930 yılından sonra görüştüğü şamanların yaşlı olduğunu belirten yazar, bu süreçten sonra şaman ayinlerinin artık görülmediğini yazmaktadır. İlerleyen yıllarda ritüelleri gerçekleştirecek şamanlar olmayınca yapacağı saha araştırmalarını da akrabaları arasında şamanlık yapanlarla konuşarak devam ettirdi. Şamanların dünyasını, inanışlarını ve şamanizme dair kavramları daha iyi anlayabilmek adına Potapov, müzelerde sergilenen tefleri inceleyerek araştırmalarını yayınladı.

Her şamanın yardımcısı olan teflerin tarihinin oldukça eskiye dayandığını yazar. Potapov eski Türk yazıtlarından biri olan Yenisey yazıtlarında şamanların tefleriyle ve kullandıkları “yada” taşlarıyla³⁰¹ hava olaylarını etkilediklerinde bahsedildiğini ifade eder. Potapov’un incelemelerine göre şamanların tefleri, ölen şamanın mezarına gömülmez, aksine ölen şamanın mezarına yakın bir yere asılırdı.

Potapov Altay-Sayan halklarının Yenisey’de taş üzerine oyulan kaya resimlerinde kullanılan semboller ve tasvirleri örnek olarak şaman teflerinin varlığından bahsetmektedir. Potapov’a göre petroglifler Altay-Sayan halklarının inanışlarına yönelik önemli sonuçlar vermektedir. Ayinlerde kullanılan şaman davulları ise Altay halklarının etnik tarihinde gerek ruhanî gerek kültürel açıdan önemli bir materyaldir. Potapov, 6. yüzyılda Bizans tarihçilerinin, Yenisey yazıtları ile kaya resimlerinde teflere dair bilgilerle karşılaştığını da yazmaktadır.³⁰²

Potapov, şamanın en önemli eşyası olan tefe hayvan derisi gerilerek ayinde binek hayvanı olarak kullandığını yazmaktadır. Potapov’un incelemelerine göre Altay halkları tefin üzerinde erkek boynuzlu hayvan derisini tercih etmiştir. Kumandinlerde maral, geyik karaca; Çelkanlarda karaca veya maral, Tubalarda maral veya karaca kullanılırdı. Potapov bu duruma bir farklılık olarak Teleütler ve bazı güney Altay gruplarının teflerde

²⁹⁹ M. Winkelman, *Shamanism*, Praeger Publishers, United States of America, 2010, s. 14.

³⁰⁰ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 199.

³⁰¹ Yada taşı yağmur ve kar yağdıran, rüzgarın esmesini sağlayan bir taş olarak bilinmektedir. Türklerin bu taşla yağmur yağdırdıkları düşünülmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. A. Öğreten, “Türk Kültüründe “Yada Taşı” ve XVIII. Yüzyıl Sonu Osmanlı Rus Savaşlarında Kullanılması”, *Belleten*, LXIV, 2000, s. 863-891.

³⁰² L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 200.

tay derisinin kullanıldığına dikkat çekmektedir.³⁰³ Birçok farklı fonksiyonu olan tef, ok ve yay olarak da kullanılıyordu.³⁰⁴ Şaman ayinde bu yayla kötü ruh ve düşmanlarına karşı savaşırdı. Bazen sal olarak kullanılan tef şamanın ayinde yaptığı yolculukta denizde sal olarak kullanıldığı bilinirdi. Potapov Altaylıların kullandığı tefin sapının adlandırılmasıyla ilgili bir düzeltmede bulunmaktadır. V. Verbitsky'nin “çalı” kelimesini “şaman tefi” olarak, A. V. Anohin'in ise “tüngür ya da çalı” olarak adlandırdığını belirten Potapov'a göre kullanılan bu iki kavram farklı anlamlar içermekteydi. Potapov “tüngür” kelimesinin davul anlamında kullanıldığını yazmaktadır.³⁰⁵ Şaman davulları Hakasya'da *tüür*, Tuva'da ise *düngür* ya da *tüngür* olarak bilinir.³⁰⁶ Potapov şaman davulunun (tefin) hazırlanmasını Teleütlerden örnek vererek şöyle aktarmıştır:

İlk tefin hazırlanmasında akrabalar, kadınlar, erkekler dahil bir çok insan toplanır. Bu törene katılanlar en iyi elbiselerini giyerler. Düğün elbiseleri en iyi olarak sayılır. Bu kutlamaya katılanlar şarap ve farklı ikramlar getirirler. Bu törene katılanlar yeni tef yapımında şamana yiyecek ve para vererek yardım ederler. Böylelikle Teleütlerde şaman tefinin hazırlanması toplumsal bir karakteri de yansıtır.³⁰⁷ Tef yapımı ve tokmağı için ayrılan kısımlar hazırlanır. Davulun kasnak kısmı ses çıkarması bakımından daha iyi olan sedir ağacından yapılır. Eğer kasnak kısmı hafif ve iyi bükülmüşse uzun yıllar boyunca şaman kullanır. Tokmak (kabza) kısmı huş ağacından yapılır. Demir kısmını atalarının mezarlarından alıyorlar. Eğer bu kısmı yapamazlarsa demirciden siparişe alıyorlar.³⁰⁸

Şamanizmin kutsallarını ve sembollerini barındıran tefler, aslında bir müzik aletidir. Aynı zamanda şaman ayin başlamadan yardımcı ruhları teflerle çağırır. Tanrı ve ruhlar dünyasına tefe vurarak şaman yolcuğunu yapar. Tefe coşkuyla vuruşu, çıkarılan sesler, ayinin bitişi ve ruhlarla olan iletişimi gösterir. Potapov şamanların kullandığı teflerin sınıflandırılmasına da dikkat çekmiştir.

Potapov'a göre tefler arasında farklılığı sağlayan kısım, tefin iyesini sembolize eden dikey kirişin dış görünüşüdür. Kirişin dış görünüşüne bakılarak tefin türü ve hangi topluluğa ait olduğunu şamanizme inanan sıradan bir inançlı bile bu farklı anlayabilmekteydi.³⁰⁹ Potapov teflerin saplarına göre mars, mar (Teleütlerde) ile bars veya bar (Şorlarda) adlı tef türlerini tanımlamaktadır.³¹⁰ Mars tefleri ortası yuvarlak ve

³⁰³ L. P. Potapov, “Altay Halklarında Şaman Tefine Verilen Adların Semantiği”, Çev. Muvaffak Duranlı, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, V, 2005, s.148.

³⁰⁴ S. Çirkin, *Güney Sibiry Arkeolojisi ve Şamanizm*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2022, s. 420.

³⁰⁵ L. P. Potapov *Altay Şamanizmi*, s. 201.

³⁰⁶ Y. Kalafat, *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004, s. 134.

³⁰⁷ L. P. Potapov, “Buben Teleutskoy Şamanki i Ego Risunki”, s. 98.

³⁰⁸ L. P. Potapov, “Buben Teleutskoy Şamanki i Ego Risunki”, s. 198.

³⁰⁹ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 205.

³¹⁰ L. P. Potapov, “Buben Teleutskoy Şamanki i Ego Risunki”, s. 97.

kiriş kısımları dikey tahtalardan oluşmaktadır.³¹¹ Mars tefleri keçi ya da maral derisinden yapılmıştır.³¹²

Mars tipi³¹³ olan teflerin Kodo Nehri havzasında yaşayan Tuvalarda kullandığını belirten Potapov, Kuznetsk Teleütlerinde ise mars saplı teflerin dışında başka teflerin kullanıldığına da dikkat çekmiştir. Potapov'a göre mars tipi teflerin görünüşleri korunmuştur. Çünkü bu tefler baba ve anne tarafından yaşlı şamanlar aracılığıyla yeni şaman olmuş kişilere geçmektedir.

Potapov'un aktarımlarına göre mars saplı tef, Altay-Sayan şamanları arasında en önemli tef türüydü. Bu tefi kullanan şaman kâinatda her yere yolculuğunu yapabiliirdi. Şamana verilen bu tef kutsal sayılan dağın aracılığıyla Ülgen tarafından verilirdi. Potapov Teleüt, Şor ve Sagayların bir kısmında *tös tag* olarak adlandırılan kutsal dağın Kondoma Nehri yakınlarındaki Mustag Dağı olarak bilindiğine değinmektedir.

Mars tefiyle Ülgen'e at kurban törenlerinde³¹⁴ ayinler yapılırdı. Potapov'a göre bu ayinler Teleüt, Kumandı, Çalkanlar, Tuba ve Altay kamları ve Abakan nehrinin sol kıyısında yaşayan Sagay şamanları arasında da yaygındı.³¹⁵

Potapov şamanlarla yaptığı görüşmelerde tefin saplarının hayvana benzetildiğini gördü. Mars, mar, pars, par bars olarak olarak adlandırılan teflerin iyeleri insan şeklinde değildi. Diğer tef türlerinde ise teflerin sapları insana benzetilmekteydi.³¹⁶

1936 yılında Çelkanlar arasında ayinlere katıldığına değinen Potapov, bu dönemde Altay bölgesinde eskisi gibi ayinlerin yapılmadığını ve teflerin köydeki yönetimlere ya da müzelere verildiği bir dönemde bile ayinlerle ilgili geleneklerin hâlâ yaşatılmaya çalışıldığına değinmiştir. Potapov bu dönemde Çelkanlara ait tefleri incelemiş, listeleri, teflerin adlarıyla ilgili bilgileri edinmeyi başardığını da belirtmiştir. Leningrad St.Petersburg) Müzesi'ndeki Çelkanlara ait tefleri de kendisi incelemişti.³¹⁷ Potapov'a göre incelenmesi gereken diğer bir tef türü "yangıs baştu çalu" olarak bilinen tek başlı

³¹¹ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 206.

³¹² L. P. Potapov, "Şamanskiy Buben Kaçintsev Kak Unikálny Predmet Etnografičeskih Kollektiy, s.127.

³¹³ Mars tipi olarak bilinen davul türü, Altay şamanlarının sahip olduğu en önemli davuldur. Bu davul türünün önemli olmasının sebebi Tanrı Ülgen tarafından şamana verilmesidir.Şaman bu davulla evrenin her yerine gidebilir. Daha geniş bilgi için bkz. S. Çirkin, *Güney Sibiry Arkeolojisi ve Şamanizm*, s. 424.

³¹⁴ Tanrı Ülgen için kam tarafından at getirilir. Tören esnasında at kutsandıktan sonra öldürülür. Et törene katılanlar tarafından paylaşılır. Etin en güzel kısmını kam alır. M. A. Czaplicka, *Shamanism in Siberia, Forgotten Books*, 2007, s. 80.

³¹⁵ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 208.

³¹⁶ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 211

³¹⁷ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 220

teflerdir. Potapov bu tefleri Telengitler, Telesler, Altaylılar, Teleütler ve Tuvalar arasında yaygın bir şekilde kullanıldığına değinmiştir.

Şaman, tefinin Gök Tanrı veya Ülgen tarafından verildiğine inanır. Ancak kam bu tefi direkt kutsal tanrılardan almak yerine kutsal dağlar tarafından alırdı. Potapov’a göre şamanların istediği tefleri seçme durumlarının olmadığı önemli bir detaydır.³¹⁸ Şamanlar boyların dağına özel kelimelerle seslenirdi. Altaylarda boylara ait dağlar özel adları ile bilinirdi. Örneğin Tubalarda “Tos-Toy” (ilk dağ), Çelkan ve Kumandinlerde kutsal dağa “Tos-Tag” ya da “Argin-Tag”, Şorlarda “Ulug-Tag” Güney Altaylılarda dağlara “Yayık-Tu” denirdi.³¹⁹

Potapov’a göre Altay şamanlarında davulun yapılışına, şekline ve şamanların ayin yapacakları senenin belirlenmesine kutsal dağlar karar verirdi. Potapov Teleüt şamanların yaşadıkları sürece 3 ile 9 arasında davula sahip olabildiklerini yazmaktadır. Buna karşılık Teleütlerde şaman sahip olduğu tef ile 3 yıldan 5 yıla kadar ayin yapar ve daha sonraki yıllarda yeni tefini yapabiliirdi.³²⁰

Kumandin şamanlarının teflerini kutsal dağlar verirdi. Yaşamları boyunca en fazla 9 tefe sahip olabilirlerdi.³²¹ Potapov’a göre Kumandinlerde kadın şamanların davulları erkeklere göre daha az sayıda olabiliyorken bazı kadın şamanların arasından 9 tane davula sahip olduğunu da belirtmiştir.³²²

Potapov müzelerde sergilenen tefler üzerindeki araştırmaları sonucunda sapı bakırdan yapılan teflerin daha yaygın olduğunu gözlemledi. Potapov bu teflerin Altaylılar, Tuba, Kumandin ve Çelkanlar arasında “beyaz tef” olarak bilinen “ak tüngür” tefler olduğunu belirtmektedir. Bu tefe şamanlar arasında “yazim” olarak bilinir. Teflere “yazim” isminin Yazim-Piy adı yeryüzü tanrısına ithafen verildiğini belirtmektedir.³²³

Potapov diğer tek başlı tefler arasında “kara tüngür” olarak bilinen Yeraltı Dünyası için ayinler yapılan tek başlı teflerle çok karşılaşmadığını belirtir.

³¹⁸ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 225.

³¹⁹ L. P. Potapov, “Kult Gor Na Altaye”, s. 4.

³²⁰ L. P. Potapov, “Altay’ın Türkdilli Kabilelerinde Şaman Davulu Canlandırma Geleneği,” Çev. Atilla Bağcı, *Bitig Türkoloji Dergisi*, 2021, s. 159.

³²¹ L. P. Potapov, “Altay’ın Türkdilli Kabilelerinde Şaman Davulu Canlandırma Geleneği”, s. 159.

³²² L. P. Potapov, “Altay’ın Türkdilli Kabilelerinde Şaman Davulu Canlandırma Geleneği”, s. 160.

³²³ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 227.

Potapov'a yaptığı görüşmelerde bu teflerin kara tosun (torbok) derisinden yapıldığı, insana benzer bir görünüşte göz, ağız, burun ve demirden kaşlara sahip olduğu bilgisi verilmiştir.³²⁴

Potapov'un bizzat kendisinin göremediği ama anlatılanlara göre ele aldığı sapı olan tek başlı ve insana benzeyen diğer bir tef ise "Abuganın çalu üç köştü"dür (Abugan'ın üç gözlü tefi). Potapov'un duyduklarına göre yorumladığı bu tef sadece kutsal Abugan (Abıgan) Dağı'ndan, Abakan Nehri yakınlarında bulunan dağın efendisinden alan Altay kamları yapabiliyordu.³²⁵ Potapov ise Dağlık Altay bölgesine gittiğinde ve gezdiği müzelerde araştırdığı tefler arasında bu tef türüyle karşılaşmadığını belirtmiştir.³²⁶

Potapov'a göre şamanlar ölmüş şaman atalarıyla da iletişim içerisindeydi. Bu olaya örnek olarak Potapov Kam Polşlop'un ayinini anlatmıştır. Potapov'un Kam Polşlop'tan edindiği bilgilere göre kam yapacağı bu ayinden önce sekiz kamin ruhuyla iletişime geçmiştir. Kam, baba tarafı atalarından Sanzak; annesi tarafından Çuyuk, Sergey, Semen ve Tiskinek ile eşi tarafından olan Arjan, Beda ve Kökölö adlı üç kamlarla iletişime geçmişti. Ataların ruhuyla iletişime geçen kamların teflerinde farklı tasvirler olurdu. Şaman teflerinin saplarına, biçimlerine bakarak şamanizmin tarihsel süreçte nasıl evrimleştiğini görebiliriz.³²⁷

3.4. Şamanların Çarlık ve Sovyet Rusya Dönemindeki Faaliyetleri

Potapov'a göre Çarlık Hükümeti'nin Hristiyanlığı Altaylılar ve diğer Sibirya halkları arasında yaymak için geliştirdiği politikalar Altay misyonunun bir parçasıydı. Söz konusu hükümet, Altay misyonu ile ahşap kiliseler inşa ettirmiş, İncil'i ve kilisede okunan ayin metinleri ile Hristiyanlığın anlaşılması adına dinî-öğretici metinleri Altay Türkçesine tercüme ettirmişti.³²⁸ Potapov'un ifadesiyle Altay Ruhanî Misyonu, İliminskiy³²⁹ metoduyla hazırlanan mezmur ve diyakonlarda rahipler ve öğretmenler tarafından kilise okullarında öğretilmişti.

³²⁴ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 230.

³²⁵ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 230.

³²⁶ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 231.

³²⁷ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 235-236.

³²⁸ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 128.

³²⁹ İliminskiy Rusya'da yaşayan Rus olmayan halklara eğitimle Ortodoksluğun ve Rusluğun yayılmasını düşünen bir misyonerdir. İliminskiy'e göre Rus olmayan halklar Ortodoksluğu kabul ederek Ruslaşacaklardı. Böylece bu halklar Rus devletiyle birleşeceklerdi. Daha geniş bilgi için bkz. İ. Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s. 337-340. İ. Topsakal, "Rus İmparatorluğunda Yeni Ortodoks Yapılanma: İliminskiy ve Sistemi 1860-1917", *Tarih Dergisi*, LI, 2010, s. 47-70.

Potapov, Altay misyonu kapsamında şamanlar ve şamanizme inananların, bahsedilen misyonu yayma görevini icra eden misyonerler tarafından baskılandıkları iddiasındaydı. Bu savına örnek olarak, şamanların teflerinin yakılıp devlet tarafından onların ayin tertip etmelerinin yasaklanmasını göstermiştir.³³⁰

Potapov, Tişkov ile görüşmesinde 1930'lu yıllarda şamanların kendi törenlerinde kullandıkları teflerin de devlet tarafından tahrip edildiğine dair gözlemlerini şöyle anlatmıştır:³³¹

1930 yılında şamanlar, köy yönetimlerine teflerini teslim etmek zorunda kaldılar. Köy yöneticileri de tefleri müzeye gönderdi. Ben bu teflerin toplandığını hatırlıyorum. 1930 yılında sadece tefler köy konseylerine teslim edilmişti. O yıllarda doğrudan şamanlarla iş yapıyordum, tefleri ve etnografik özellikleri daha iyi anlamıştım. O zamanlar müzelerde teflerin önemsiz olduğuna karar verilmişti ve çoğu yakılmıştı. Şamanlara ait çektiğim teflerin fotoğrafları en azından duruyordu ve çok fazla fotoğraf çekmiştim. Teflerin çizimleri Saşa Kalanakov tarafından yapıldı. Bunların bir kısmına kitabımda yer verilmiştir.

Sovyet yönetimi tarafından düşman olarak görülen şamanların yönetime karşı çıkışlarının ya da zararlarının olmadığını belirten Potapov'a göre şamanların kendi aralarında organize olup birleşmelerine fırsat da verilmemişti. Altay bölgesinde bulunan çoğu şamanın sürgüne gönderildiğini de vurgulamıştır.³³²

Türkologumuza göre misyonerler, dinî politikalarını yayabilmek adına Hristiyanlığa geçenleri vergiden muaf tutma ve yerleşik hayata geçene de kredinin verilmesi gibi kolaylıklar sağlamışlardı. Ona göre, ilk bakıldığında Hristiyanlığa inananların sayısı artıyor gibi gözükse de aslında şamanistlerin Hristiyan olmadıkları gayet açıktı. Bu durumu misyonerler de biliyorlardı. Altay şamanizmi ve şamanizme inananlar, Çarlık Hükümeti'nin Altay Misyonu baskısı altında ve Ortodoks nüfus arasında asimile olmadan kendi dinî değerlerini muhafaza etmeyi başarmışlardı. Dayatılan bu baskı ve şiddet ortamında şamanizmin Hristiyanlaştırmaya ve Ruslaştırmaya karşı dinî işlevi dışında sosyal ve siyasi rolü de Altay halklarının korunması adına öne çıkmaktaydı.³³³

³³⁰ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 363.

³³¹ D. A. Funk, "So Stareşim Rossiyskim Etnografom L. P. Potapovim Beseduet V. A. Tişkov", s. 11.

³³² D. A. Funk, "So Stareşim Rossiyskim Etnografom L. P. Potapovim Beseduet V. A. Tişkov", s. 11.

³³³ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 124.

Zaysan ve beyler görünürde şamanizmi destekleyerek şamanist halkı ellerinde tutmak istiyorlardı. Varsayımlar, dile getirilen bu halkın dil, din ve geleneklerini yok ederek Ruslaştırılacağı, vergi ödemekle ağır şartlarda yaşamakla yükümlü Rus köylüler gibi hayatlarına devam edecekleri yönündeydi. Halkı uyguladıkları politikalar ile korkutan Zaysanlar, şamanistleri Rus olan her şeye; Hristiyanlığı kabul eden Altaylılara ve bölgeye yerleşen ve buraya daha yüksek ziraî, sosyal ve kültür standartları getiren Rus nüfusa karşı kışkırtmışlardı.³³⁴

Potapov'a göre Zaysanların Altay halklarını kışkırtmalarının sebebi, şamanizm adına mücadele ederek kendi siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumaktı. Buna örnek olarak ise Zaysanların 1904-1905 yıllarında Burhanizm akımına destek vermesi sunulmuştu. Bu akım, Zaysanların baskısıyla Altaylılara “*beyaz din*” adı altında yeni bir din benimsetilecekti.³³⁵ Söz konusu akımı ya da “*beyaz dini*” kabul etmeyenler hapisanelere atılmış, şamanlar ise öldürülmeye çalışılmıştı.

20. yüzyılın ilk on yılında, Orta ve Güney-Batı Altay'da Burhanizm'in ortaya çıkışı, şamanizme büyük bir engel teşkil etmişti. Ak Din olarak bilinen bu akım, 20. yüzyılın başlarında Altay bölgesinde “bozulmuş şamanizm ve Rus emperyalizmine karşı bir başkaldırı” olarak tanınmaktaydı.³³⁶ Ak Can (Ak Din) veya Süt Can (Süt Dini) namıyla tanınan bu inanç sisteminin, 1904 yılında ortaya çıktığı düşünülmekteydi. Batılı kaynaklarda Burhanizm terimine, Rus-Japon Savaşı (8 Şubat 1904-5 Eylül 1905) döneminde rastlanılmıştı. Söz konusu akım, “Ruslara, Rus olan her şeye, Hristiyanlığa ve Altay şamanizmine” karşı bir tepki hareketiydi.³³⁷ Görüldüğü üzere Burhanizm, yalnızca Hristiyanlığa ve Ruslaştırmaya karşı değil, aynı zamanda şamanlara ve şamanizme de aynı tutum ve tavırdı. Potapov'un da makalesinde bahsettiği³³⁸ ve Sovyet tarihçiliğinde şamanizme dair araştırmalarıyla bilinen etnograf Lev Pavloviç Mamet, Burhanizm'i şöyle açıklamaktaydı:

Geleneklerin, ayrıca yaşamın bozulması, aile bireylerinin arasındaki ilişkilere paranın sokulması; bütün bunların sonucunda şamanizm de giderek bozulmaya başladı. Rus sömürgecilerin getirmiş olduğu yeni ekonomik yaşamda şamanizmin kanlı kültürü ve pahalı kurbanları zaten fakir olan Altay halkını daha da fakir duruma düşürdü. şamanizme karşı

³³⁴ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 129.

³³⁵ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 128.

³³⁶ S. Gömeç, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, s. 103.

³³⁷ İ. Dilek, İbrahim Dilek, “Güney Sibirya'da (Altay Bölgesi) Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Ak Can / Süt Can (Burhanizm): Teşekkülü, Temel İlkeleri Ve Tarihi Seyri”, s. 79.

³³⁸ L. P. Potapov, “Oçerk Put İstorii”, *Sovetskaya Etnografiya*, V-VI, 1932, s. 22.

Burhanizm, tutumluluğuyla ve daha iyi hayat sürme çağrısıyla [şamanizme] karşı çıkmıştı. (Yaş ormanı kesmeyin, genç hayvanı öldürmeyin vs.). Altay halkını fakirleştiren, zaten kötü olan ekonomilerini daha da çökerten kanlı kurbanların yerine, Burhanizm'in onlardan istediği yalnızca bir süpürge otunu yakmak, süt serpmek ve Burhan'a tapınılmasıydı³³⁹...Sonuç olarak Altay'da Burhanizm, sosyal ve ekonomik şartlara itiraz eden bir dinî sistem olarak ortaya çıkmış ve şamanizm de karşı gelmiştir denilebilir.³⁴⁰

Potapov, Lev Pavloviç Mamet'in incelemelerinde Burhanizm³⁴¹ ile ilgili bazı kısımları göz ardı edemediğini açıkça itiraf etmişti. Mamet'in Burhanizmi tüm Altay kitlelerinin değil sadece Altay ya da Oyrat köylülerinin yarattığı bağımsız bir ulusal hareket olarak görmesini doğru kabul etmekteydi. Türkologumuza göre Burhanizm hareketi, yalnızca bundan da ibaret değildi. Araştırmacı bunun yanında Pavloviç'in incelemelerindeki eksik yanları da söylemekten çekinmemişti. Buna göre Burhanizm'in Moğolistan'dan ve Altay bölgesinden Rus ticarî üstünlüğüne karşı bir hareket olduğuna değinilmemişti.³⁴² Potapov, Burhanizm akımın politik olduğunu savunmaktaydı.³⁴³

Şamanizm, olumsuzluklara rağmen 20. yüzyılın başlarında yeniden canlanmaya başladı. Yazar'a göre 1922-1927 yılları arasında tef sesleri tekrar Altay Dağları'ndaki ormanlarda yankılanmıştı. Keza tanrı ve ruhlara kurban edilen hayvan (bilhassa at) derilerinin ağaçlarda asılı bir şekilde sallandığı görülmüştü. şamanizmin yeniden sahiplenilmesinde Altay dinî misyonunun bertaraf edilmesi etkili olmuştu.³⁴⁴

Bu misyonun tüm baskı ve zorlamalarına karşı Altay şamanizmi, şamanistleri koruyup kollamıştı. Halk, bu “tehlikeli süreçte”, şamanizmi daha çok sahiplenip, ona bağlanmıştı.

³³⁹ *Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine Şamanizm Burhanizm ve Yesevilik*, drl. E. Akgün, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008, s. 83.

³⁴⁰ *Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine Şamanizm Burhanizm ve Yesevilik*, drl. E. Akgün, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008, s. 83.

³⁴¹ Burhanizm'in kelime köküyle ilgili de çok kısa bilgi vermek yerinde olacaktır. Buna göre Burhanizm'de yer alan “Burhan” kelimesi “Buda”, “Buda-Han” sözcüklerinin Türk-Moğol diline uyarlanması olarak “buda, tanrı, put” anlamlarını vermektedir. Kutsal anlamında da kullanılan Burhan, Budist putlarına verilen bir isimdir. Altay Türklerinde de kendilerini zor durumdan kurtarmak adına ortaya çıkacağı düşünülen Oyrat Han olarak bilindiği ifade edilir. Oyrat Han Cungar Hanlığı döneminde Altay halkının kurtarıcısı olarak bilinir. Kahraman ya da tanrı olarak bilinen Oyrat Han döneminde yoksulluk ve haksızlık yoktu. Bu dönemde Altay halkının dünyada cenneti yaşarcasına mutlu olmaları rivayetlere konu olmuştur. Daha geniş bilgi için bkz. T. Davletov, “Burhanizm ve Akdin şamanizmi Güncelleme Girişimi”, *Komplike Dergi*, s. 54- 55.; B. Knorre, S. Filatov, “ Osobennosti İstoriçeskogo Razvitiya Religii”, *Respublika Altay*, 2009, s. 72.

³⁴² L. P. Potapov, “Oçerk Put İstorii”, s. 23.

³⁴³ L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Altaytsev*, s. 348.

³⁴⁴ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 360.

Altay halkları, doğan çocuklarını vaftiz ettirmek ya da kiliseye gitmek gibi görünürdeki ibadetleri yerine getirmenin aksine şamanizme inanmayı sürdürmüşlerdi. Bu halklar, doğadaki iyelere inanarak şamanların ayinlerine katılmaya devam etmişlerdi. şamanizmin yazılı kuralları olmamasına rağmen Altaylıların ortak olan kökenleri, dilleri, kültürleri ile kabile ve aile bağları, onların yaşam tarzları ve inançlarını korumalarındaki en temel ve ana sebeplerdi.³⁴⁵

Ekim Devrimi'nin ilk yıllarında, kilisenin devletten uzaklaştırıldığı yıllarda, Rus ve Altay dindarlarının tavırları sonucunda, bahsedilen dinî misyonun devlet himayesini ve doğal olarak gücünü kaybettiği ve buhran yaşadığı dönemlerde, kiliselerin kapatıldığı ve ateist propagandaların yaygınlaştığı yıllarda şamanizm devam etmiştir. Ayrıca Potapov bölgeye yerleştirilen Rus nüfus ile Altay halklarının Rus devletinin politikalarına karşı ilişkilerin devam ettiğini belirtir.³⁴⁶ Potapov'a göre Rus nüfusuyla olan ilişkilerin gelişmesi Altay halkları adına olumlu sonuçlar vermişti.

Mücadele etmekten vazgeçmeyen şamanlar ise ayinlerini yönetimden gizli bir şekilde sürdürmüşlerdi. Altay halkından bazıları sosyalizmle beraber eski yaşam alışkanlıklarından vazgeçtikleri için tanrının gazabına uğramaktan korkmuşlardı.

Bazı bölgelerde az sayıdaki kişinin katılımıyla şaman ayinleri düzenlemeye devam edilirken, hayvanlar kurban edilmemişti. Bununla birlikte şamanların zamanla yok olmasıyla şaman ayininde atalarının ruhları tarafından seçildiklerine dair halk arasında kulaktan kulağa dolaşan rivayetler de yok olmuştu.³⁴⁷

Dağlık Altay'da, sosyalist düzenin ilk dönemlerinde, şamanizme karşı gelinmemiş, sadece sömürgeci sınıfa dâhil olduğu kabul edilen şamanlara karşı savaş verilmişti. Potapov bu dönemde Altaylıların ekonomisine zarar verdiğini düşündüğü evcil hayvanların kurban edilmesi geleneğini hatırlamaktadır. Şamanların kelimenin tam anlamıyla her şey için suçlandığını belirten Potapov, o dönemin Rus Ortodoks Kilisesi'ndeki misyonerlerin de şamanlara düşmanlık beslediğini belirtmiştir. Potapov, şamanların Sovyet rejimi tarafından halk ile karşı karşıya getirildiğini, hatta şamanların hayvanları yok etmekle suçlandığını da açıkça söylemiştir.³⁴⁸

³⁴⁵ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 131.

³⁴⁶ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 130.

³⁴⁷ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 131.

³⁴⁸ D. A. Funk, "So Stareşim Rossiyskim Etnografom L. P. Potapovim Beseduet V. A. Tişkov", s. 10.

1930'lu yıllarda şamanların yok olmasıyla yapılan dine karşı söylemlerle Hıristiyanlık hedef alınmıştı.³⁴⁹ Stalin baskısının yoğun yaşandığı dönemlerde Sibirya'daki halklara karşı doğrudan ve çok güçlü bir baskı söz konusuydu. Şamanlar, bu evrede her şeyle suçlanmış, Altay Misyonu'nda yer alan misyonerlerle şamanlar arasında düşmanlık peyda olmuştu.³⁵⁰

Potapov eserlerinde Altay halklarının inanç sistemi olan şamanizmin genel olarak kendinden önceki araştırmacıların yanlış değerlendirdiklerini belirtmiştir. Potapov, şamanizme karşı oluşturulan algıyı değiştirmek adına çalışmalarında Altay Türklerinin inanç ve kültür unsurlarını kendi tespitleriyle anlatmıştır. Ayrıca Potapov'un şamanizmle ilgili fikirlerini okurken ideolojik, siyasi sebeplerin etkisi altında kaldığını unutmamak gerekir.

Yararlandığı etnografya kaynakları, saha çalışmaları ve Altay halklarından görüştüğü şamanlardan elde ettiği bilgiler, folklorik kaynaklar kendinden önceki araştırmalarda kullanılan kaynaklardan kapsamlı olduğu görülmektedir. Şamanizmle ilgili ileri sürülen birçok fikre karşı çıkan Potapov'un yorumları göz ardı edilmemekle birlikte şamanizmin din olup olmaması hâlâ tartışma konusudur.

³⁴⁹ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 38.

³⁵⁰ D. A. Funk, " So Stareyşim Rossiyskim Etnografom L. P.Potapovim Beseduyet V. A.Tişkov''s. 11.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. POTAPOV'UN DİĞER ALTAY TÜRKLERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

4.1. Hakasların Tarihî Süreçteki Yeri

Birçok önemli eserin yazarı olan Potapov, redaktörlüğünü yaptığı *İstoriko-Etnografiçeskiy Atlasa Sibiri*³⁵¹ adlı kitabında Hakasların yaşadığı coğrafya ve kökenleri konusuna şu şekilde bir açıklama getirmiştir:

Hakas Otonom bölgesi Minusinskaya havzasında, Krasnoyarsk bölgesinin güneyinde bulunur. Bu bölgenin kuzeydoğusu verimli topraklara sahiptir. Güneybatı kısmı Tuva otonom bölgesi Sayan dağ sırtlarına kadar uzanır. Sailyugem³⁵² ve kuzeydoğuda Tom Nehri'nin yukarılarına, Abakan sıradağlarına, kuzeybatıda ise Kuznetsk Alatau'a kadar devam eder. Hakasya'da başlıca nehirler Yenisey ve Abakan'ın sol akıntısıdır. Kuzey Hakasya'da nehir olarak Siyah ve Beyaz İyus nehirleri Çulım ve Saral'a akar. Çoğunlukla bölge dağlık ve tayga kısmı hariç iklim olarak tarım faaliyetlerine elverişlidir. (...)

Potapov Türkçe konuşan bir halk olarak Kırgız-Hakasların Altay'ın doğusunda Yenisey'de yaşadıklarını belirtmektedir. Potapov, Kırgız-Hakasların Çin tarihi kaynaklarında Yenisey'de yaşayanlar olarak geçtiklerini deşinmektedir. Ayrıca Potapov Çin tarihinin babası olarak bilinen Sima Qang'ın M.Ö. 9. yüzyılda tamamladığı *Tarihî Notlar* adlı eserinde ve 13. yüzyılda keşiş Çan-Çun'un eserlerinde Yenisey Kırgızlarının Yenisey Vadisi'nde yaşadıklarından bahsedildiğini ifade etmektedir.³⁵³

Potapov'a göre Hakasların etnik kökeni oldukça karmaşıktı. Hakas halkı tek bir etnik kimlik altında birleşen akraba kabilelerden oluşmamıştır.

Hakasları oluşturan Kaçın, Sagay, Koybal gibi gruplar idari bölünmeler sonucu ortaya çıkan gruplardı. Bu gruplar yavaş yavaş ortak kültür, dil ve yaşam çerçevesinde birleşerek Hakas halkını oluşturmuştur. Böylece Krasnoyarsk, Kuznetsk gibi bölgeler ortaya çıkmıştır.³⁵⁴

³⁵¹ L. P. Potapov, M. G. Levina, *İstoriko-Etnografiçeskiy Atlas Sibiri*, Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad, 1956, s. 376.

³⁵² Sayulgem Altay Dağları, Rusya, Kazakistan, Moğolistan ve Çin sınırlarının kesiştiği yerde Sayan Dağları'na uzanan dağlık bir yerdir. Natsionalny Park Sailyugemskiy, "Fiziko Geografiçeskiye Usloviya"<https://sailugem.ru/index.php/ark-sailugem/geographic-conditions>. [Erişim Tarihi: 03.05.2023].

³⁵³ L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Altaytsev*, AN-SSSR, Moskva- St. Petersburg 1953, s. 81.

³⁵⁴ L. P. Potapov, *Proishojdenie I Formirovanie Hakaskoy Narodnosti*, Hakaskoe Knijnoe, Abakan 1957, s. 277-278.

Potapov, Yenisey Kırgızlarının 840 yılında Uygurları yendikten sonra Orta Asya'da göçebe kavimlere hâkim olduklarını belirtmektedir. Potapov'a göre Orta Asya'da yeni askerî ve idari oluşumun temelini Çin kroniklerinde Hakas olarak geçen Kırgızların aristokrat kesimi oluşturmuştur. Potapov'a göre Kırgızlar 10. yüzyılın başına kadar hâkimiyetlerini sürdürmüştür.³⁵⁵

Cengiz Han zamanında Kırgızların yaşadığı bu toprakların Moğol hâkimiyetine girdiği bilinmektedir.³⁵⁶ Potapov, 16.yüzyılda Kırgız boylarının Kalmuk-Oyrat Hanlığı egemenliğine girdiklerini belirtmektedir. Potapov 16. yüzyılın sonunda ise Altın Han unvanıyla bilinen Moğol hükümdar Şoloy Ubaşı'nın³⁵⁷ Yenisey Kırgızlarına hâkim olma sürecini kısaca şöyle ifade etmektedir:

Moğol hanı bu dönemde Upsa ve Tes nehirlerine hâkimdi. Yenisey Kırgızlarına karşı büyük bir savaş açmıştı. Yenisey Kırgızları bu savaşta yenilmiş ve savaş sonrası Obi ve Tomsk'a göç etmişler. Burada Yenisey Kırgızları Teleutlarla temas halinde oldular. Bu dönemde savaş, anarşi, yağma yaygındı. Göç sonrası Kırgız yerleşimciler Cungarya'ya dâhil olmak zorunda kaldılar. Bu durum tarihsel kaynaklarda yer almaktadır. Bunun dışında görüyoruz ki Yenisey Kırgızları sadece Cungarya hanına "alban" ödemekle kalmayıp Cungarya Noyanlarına, Zaysanlara ve diğer feodallere "serf" olarak verildiler.³⁵⁸

Potapov'a göre Yenisey Kırgızları 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyılda politik bölünmüşlük içerisindeydi. Yenisey Kırgızları, 17. yüzyılın ikinci yarısında Cugar Hanlığı'nın egemenliğine girdiler. Yenisey Kırgızları Altısar, Altır, Tubin, Ezerskiy olmak üzere dört ulusa bölünmüşlerdi.

Türkologumuza göre "Tayşı", "Zaysan", "Tarhan" gibi unvanlar alan Kırgız feodalleri Güney Sibiry'a hâkimdi.³⁵⁹ Rusların Güney Sibiry'a hâkim olmasıyla 18. yüzyılda farklı yerleşim yerleri oluşturuldu. Potapov Kırgızların Cungarya hâkimiyetinden çıkmasıyla 18. yüzyılda Krasnoyarsk bölgesine yerleştiklerini belirtmektedir.

³⁵⁵ L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Altaytsev*, s. 97.

³⁵⁶ L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstorii İ Etnografii Khakasov (XVIII-XIX vv.)*, Abakan 1952, s. 39.

³⁵⁷ Moğol hükümdarı Dayan Han'ın torunu Şoloy-Ubaşı (Altın Han), Kuzeybatı Moğolistan'da Hotogoytu halkının ilk hanıdır. Şoloy Ubaşı döneminde Rusya ve Moğolistan arasındaki elçilik ilişkileri önemlidir. Daha geniş bilgi için bkz. N. P. Şastina, *Russko-Mongolskiye Posolskie Otnoşeniya XVII. Veka*, Vostochnaya Literatura, Moskva 1958, s.19.

³⁵⁸ L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstorii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 101.

³⁵⁹ L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstorii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 39.

4.2. Hakasların Çarlık Rusya Döneminde Sosyo-Ekonomik Durumu

Potapov'a göre Güney Sibirya'da Rus egemenliği ile Hakasların tarihî süreçleri, ekonomisi, kültür ve yaşamları yeniden şekillendi. Çarlık Rusyası'nın 1822 yılında Sibirya için hazırladığı idari reform ile ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamda baskıcı ve kolonizatör yönetimi tesis edildi. Çarlık yönetiminin Sibirya topraklarındaki idari reformu Hakaslar için önemli bir aşamaydı.³⁶⁰

Bu değişime örnek olarak Potapov, 18. yüzyılda Rus Kazaklarının Abakan'da devletin resmi izniyle yerleşim yerleri kurduklarını belirtmektedir. Çarlık yönetiminin Rus Kazaklara aileleriyle birlikte oturma izni, toprakla ve tarımla uğraşmalarına izin vermişti. Böylece Taştıp, Arbat ve Monok gibi köylere yerleşen Rus Kazaklarıyla Rusların halk kültürü yayılacak ve Çarlık Rusya Hakasya'da kolonizasyon oluşturacaktı. Kolonizasyon sürecini hızlandırmak adına Çarlık Rusya Güney Sibirya'da fabrika ve yerleşim yerleri kurdu. Güney Sibirya'da Krasnoyarsk uezdinde 18. yüzyılın ilk yarısında I. Petro maden işleri için fabrikalar kurdu. Potapov bu fabrikalarda köylülerin çok zor şartlarda çalışmaya mecbur bırakıldıklarına da dikkat çekmektedir.³⁶¹

Türkologumuz, Hakasların aksine Rus köylülerin bu topraklarda tarım ve hayvancılıkla uğraşırken ayrıca özgürce Kuznetsk, Tomsk ve Krasnoyarsk'taki tacirlerle ticaret yaptıklarının da altını çizmiştir.³⁶²

Eserlerini Sovyet döneminde yazan Potapov, Güney Sibirya'daki zıt yaşamların Ruslar ve Hakaslar arasındaki yaşam ve kültürel bağı geliştirdiği ve Hakasların geleceklerine dair olumlu bir etki yaptığı fikrini öne sürmektedir.³⁶³ Bu duruma örnek olarak Krasnoyarsk'ın batısı ve güneyindeki Rus kolonizasyonun Hakaslar için barışçıl bir boyutta olduğunu belirtmektedir. Ruslar sayesinde bu bölgede 19. ve 20. yüzyıllarda Hakasların gelişimine olumlu yönde etki bırakacağına iddia etmektedir.³⁶⁴

Yazarımız, 18. yüzyılda 1704-1724 yılında, Çarlık egemenliği ile başlıca yeni şehirlerin kurulduğuna değinmektedir. 1724 yılında Sibirya guberniyası Tobolsk, İrkutsk, Yenisey olmak üzere üçe bölünmüştü.

³⁶⁰ L. P. Potapov, *Kratkie Očerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 5.

³⁶¹ L. P. Potapov, *Kratkie Očerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 105.

³⁶² L. P. Potapov, *Proishojdenie İ Formirovanie Hakaskoy Narodnosti*, s. 24.

³⁶³ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s.71.

³⁶⁴ L. P. Potapov, *Kratkie Očerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 107.

Krasnoyarsk uezinde arlığın yönetimini temsilen valilikler kurulmuştu. Çarlık yönetimine göre kurulan bu valilikler Hakaslarla devlet yönetimi arasında bağ kurmak için oluşturulmuştu. Kain, Yarinsky, Kandiyski, Koybal, Kamasinsk ve Abakan sol kıyısı gibi bölgelerden *yasak* adı altında devletedemeler alınıyordu.³⁶⁵

Potapov’a göre arlık Rusya, Rus halkının Güney Sibirya’ya gelişinin bölgede ekonomik canlanmaya neden olduğunu düşündüğünü belirtmektedir. Çarlık Rusya yönetimine göre Minusinsk havzasında tarım ve madencilikte gelişme görülmekteydi. Tarım ve hayvancılık artmıştı. Ama Potapov bu durumun aksine bölgedeki halkın, devlete yasakdemede oldukça zorlandığına dikkat çekmiştir.³⁶⁶ Potapov halktan zorla alınan yasak adı altındakidemelerin arlık Rusya’nın sömürge politikalarından biri olduğunu belirtmektedir.

I. Aleksandır’ın M. Speranskiy’i Sibirya’ya görevlendirmesi arlık Rusya’nın sömürge politikalarının uygulanmasındanemli bir adım olacaktı. M. Speranskiy’in toprak reformuyla bölgedeki halk devlete yasakdemek zorunda bırakıldı. Halkın arazileri devlet tarafından bölündü. Bu topraklarda aristokrat sınıf (noyon, zaysan, mirza, knez vb.) oluşturularak feodal bir düzen getirildi.³⁶⁷ Potapov büyük baş hayvancılığın Hakaslar arasında güçlü olan bayların elinde olduğunu belirtir. Böylece en iyi meralar baylar tarafından ele geçirilmiştir.³⁶⁸

Sovyet tarih yazımına uyarak Potapov, Hakaslı bayların tefecilik faaliyetleriyle halka borç para verdiklerine dikkat çekmektedir. Yoksul olan Hakasların da yazın bayların evlerinde çalışarak (rneğin çiftlik işleri) borlarınıdediklerini belirtir.³⁶⁹

Potapov ilerleyen süreçte Hakaslarındedikleri vergilerin de arttığına dikkat çekmektedir. Potapov’un açıklamalarına göre vergilerin arttırılmasıyla Hakaslı işçiler için arlığın tarım politikaları ezici ve baskıcı bir hâl almaya başlamıştı. Potapov Hakas halkının yaşadığı krizin arlık Hkmeti ve arlık memurlarını daha da zenginleştirdiğinin altını çizmektedir.

³⁶⁵ L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstorii i Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 109.

³⁶⁶ L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstorii i Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 110.

³⁶⁷ L. P. Potapov, “Osnovnie Etapı Hakasov” *Zapiski*, III, 1954, s.12.

³⁶⁸ L. P. Potapov, “Rannie Formı Feodalnıı Otnoşeniy U Koenikov”, *Zapiski*, I, 1948, s. 9.

³⁶⁹ L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstorii i Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 164.

Ayrıca yazarımız, Çarlık devlet memurlarının Hakas halkını “toprak yönetimi” adı altına yaşanması daha zor yerlere gitmeye zorladığını öne sürdü. Ona göre Çarlık yönetiminin sömürgeci politikaları Hakaslar için ağır bir yüküdü.³⁷⁰

Potapov’a göre Çarlık Rusya Sibiry’a da kendi sömürge politikalarını gerçekleştirebilmek adına bu bölgede feodal düzenin oluşmasına destek verdi. Bu politikaya yönelik ise Speranskiy’in toprak reformuyla halktan alınan yasak miktarı artırıldı.³⁷¹

Potapov’a göre Çarlık yönetimi Speranskiy reformuyla Hakasların hayatını ekonomi yönünden zorlaştırdı. Halk idari ve toprak reformlarıyla göçe zorlandı. Böylece bu topraklar Çarlık Rusya’nın özel mülkü hâline geldi.³⁷² Yazarımıza göre Hakas gruplarının başlıca ekonomik faaliyetleri göçebe hayvancılığydı.³⁷³ At ve koyun yetiştiriyorlardı. Büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ise at ve koyun yetiştiriciliğinden ziyade daha az miktardaydı.³⁷⁴

Potapov verimli toprakları zenginlerin ele geçirdiklerine değinmekteydi.³⁷⁵ Geriye kalan topraklarda ise tarım gelişmemişti. Halk kendilerine kadar arpa ve buğday yetiştirebiliyordu. Hakasların Kaçınler grubu göçebe hayvancılıkla uğraşarak³⁷⁶ keçe ve deriden yaptıkları ürünleri ve ağaç işlemlerini de satıyorlardı. Kaçınlerin 30-40 atlık sürüleri vardı. At sürülerinin dışında ise koyun ve büyükbaş hayvanlara da sahiplerdi. Kaçınler atlarını Rus yerleşimcilere oldukça ucuza sattıklarını biliniyordu. Diğer bir Hakas boyu Kızıllar çavdar, arpa, buğday, yulaf ve kenevir ekiyordu. Ama elde ettikleri yeterli olmayınca Ruslardan satın alıyorlardı.³⁷⁷

Kuzeyde yaşayan Kızıllar kışın çok sert geçmesinden dolayı hayvan yetiştiremiyorlardı. Güney kısmında ise meracılık yapılıyordu. At ve inek yetiştiriliyorken koyun daha az yetiştirilirdi. Kızılların 18. yüzyılın ikinci yarısında balıkçılıkla da uğraştıkları görülmüştü. Sagaylar güzel atlar, besili boğalar yetiştiriyordu.³⁷⁸

³⁷⁰ L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 170.

³⁷¹ L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 135.

³⁷² L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 152.

³⁷³ L. P. Potapov, “O Suşnosti Patriarhalno Feodalnıh Otnoşehiy U Koçevıh Narodov Sredney Azii İ Kazahstana”, *Voprosi İstorii*, 1954, s. 77.

³⁷⁴ L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s.115.

³⁷⁵ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s.68.

³⁷⁶ L. P. Potapov, “İz Poyezdki Ki Sagaytsem”, *Kratkie Soobşeniya İnstitutu Etnografii Akademiya Nauk SSSR*, IV, 1948, s. 2.

³⁷⁷ L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 195.

³⁷⁸ L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 123.

Koyballar ise Tube, Salbe, Oe, Amılu, Kazıru, Kandatu, Şandatu, Abakan steplerinde ve Yenisey’de verimli topraklarda yaşıyordu. Vaşak, su samuru, samur gibi hayvanları avlamışlar. Kürk ticareti ile uğraşıyorlardı. Steplerde yaşadıkları için hayvan yetiştirip tarımla da ilgileniyorlardı.³⁷⁹

Potapov Beltirlerin de 18. yüzyılın başlarında yabani hayvan avıyla uğraştıklarını belirtir. Beltirler et ile besleniyordu. Saran kökleri ve kandık gibi yabani bitkiler yetiştiriyorlardı.³⁸⁰ Potapov’a göre Beltirler, tarımda Rus köylülerden de etkilenmişlerdi.³⁸¹

Türkologumuz, 18. yüzyılda Rus yerleşimcilerinin Kaçın ve Minusinsk bölgelerine yoğun bir şekilde yerleştiklerini yazmaktadır. Ona göre İyus bozkırında 1832 yılında altın maden yataklarının açılması Hakaslar için önemliydi. Kızıl, Sisim, Uybat-Askız, Biryusinsk gibi bölgelerde 1835-1836 yıllarında da altın maden yatakları açıldı.³⁸² Potapov Sibirya’da demiryolunun açılmasıyla Hakasya’da Minusinsk bölgesinde bakır eritme fabrikalarının açıldığını belirtir. Potapov 1901, 1904 ve 1907 yıllarında bakır eritme tesislerinin Rus kapitalistler için önemli olduğuna değinmekteydi.³⁸³

Potapov Rus halkının Çarlık rejiminin uyguladığı sömürge politikalarının aksine Hakaslarla ekonomik ve kültürel olarak yakınlaştıklarını da dikkat çekmektedir. Böylece Potapov saman hasatı, arıcılık, demircilik, balıkçılık, dokuma, el sanatları gibi uğraşlarda karşılıklı olarak birbirlerini etkilediklerini ifade etmektedir. Hakaslar Rus tipi evler, eşyalar, kıyafetler, ekmek yapımı gibi günlük yaşama dair birçok alanda etkilenmişlerdir.³⁸⁴

³⁷⁹ L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 125.

³⁸⁰ L. P. Potapov, *Oçerk İstorii Oyrotii*, Akademiya Nauk SSSR, Novosibirsk 1933, s. 84.

³⁸¹ L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 131.

³⁸² L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 141.

³⁸³ L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 152.

³⁸⁴ L. P. Potapov, “O Natsionalnoy Konsolidatsii Narodov Sibiri,” *Voprosi İstorii*, X, 1955, s. 62.

4.3. Hakasların Sovyet Rusya Döneminde Sosyo-Ekonomik Durumu

Kendisi de Sovyet döneminde yaşayan ve Sovyet tezlerini savunan Potapov Hakasların Ekim Sosyalist Devrimiyle sömürü ve baskıdan kurtulduklarını ileri sürmüştür. Potapov bu dönemde Hakasların kolhozlarda tarımla ilgilendiğine dikkat çekmektedir. Sovyet yönetimiyle kurulan kolektif çiftliklerde Hakaslar hayvan yetiştiriciliği yapmışlardır.³⁸⁵ Potapov'a göre Sovyet Rusya hayvancılık ve tarım politikalarının geliştirilmesine önem vermiştir.

Türkologumuz, Hakaslarda hayvancılığın 2. Dünya Savaşı'nda zayıflamasına karşın VKP Merkez Komitesi ve parti örgütlerinin 1948 yılında Hakasya'da oluşturulan kolhoz ve sovhozlarda büyükbaş ve koyun yetiştirilmesini amaçlayan planlar geliştirdiğini ifade etmiştir. O, bu duruma örnek olarak 1 Ocak 1950'deki hayvanlara dair verileri şu şekilde sunmuştur: "At sayısında 1945'e göre yüzde 20.6'lık bir artışla yüzde 103,2 artış; büyükbaş hayvanlarda ise yüzde 100,3 ile 1945'e göre yüzde 93,9'luk bir artış; koyunlarda yüzde 77,3'lük bir artış görülmektedir. Savaş sonrası dönemde ise domuz nüfusu 13 kat fazla artmıştır."³⁸⁶

Potapov Hakasya'da çiftliklerdeki hayvanların yetiştirilmesine dair verilen bu rakamlardaki değişimi parti örgütlerinin planlarına bağlamaktadır.³⁸⁷ Potapov kolhozlarda yetişen hayvanlar ile ilgili refah ve korunmalarına dair parti örgütlerinin yasal düzenlemeler yaptıklarını belirtmekteydi. Ona göre yaşam standartları iyileşen hayvanların artan kilolarının da kolhozlardaki planlamaların ne kadar başarılı olduğunun bir yansımasıydı.³⁸⁸

Meralarda yetişen hayvanlar artık kolhoz ve sovhozlarda yetiştirilmekteydi. Hakas halkı hayvan yetiştiricisi olarak kendi hayvan yetiştirme tekniklerini çeşitli kurslardaki uzmanlar sayesinde bilimsel metotlar ışığında geliştirdiler.³⁸⁹ Meracılık ilkbahardan sonbahara kadar hayvanların sağlıklı ve kaliteli olması adına yapılmaya devam etti.³⁹⁰ Potapov hayvancılıkta verimin artması adına tarımda da düzenlemelerin olduğunu belirtmektedir. Hayvanlar kışın daha sulu yemlerle besleniyorlardı. Kolhozlardaki düzeni denetleyen yöneticiler bulunmaktaydı. Çiftlikleri kontrol eden

³⁸⁵ L. P. Potapov, *Kratkie Očerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 7.

³⁸⁶ L. P. Potapov, *Kratkie Očerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 8.

³⁸⁷ L. P. Potapov, "O Natsionalnoy Konsoldatsii Narodov Sibiri", s. 62-63.

³⁸⁸ L. P. Potapov, *Kratkie Očerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 9.

³⁸⁹ L. P. Potapov, "İz Poyezdki K Sagaytsem", s. 2.

³⁹⁰ L. P. Potapov, *Narodı Sibiri*, s. 406-407.

yöneticiler ile çiftlikte iş bölümü oluşturuldu. Hayvan yetiştirme teknikleri iyileştirilerek hayvanlardan daha fazla verim alınmaya başlandı.³⁹¹

Potapov kolхозlarda hayvanların beslenmesine yönelik yem durumunun 1949 yılında 1946 yılına göre yüzde 40 yükseldiğini, 1940'a göre ise yüzde 60'lık bir yükseliş yaşandığını dile getirmektedir. Potapov'a göre Hakaslarda hayvan yetiştirilmesinin yükselişe geçmesi devletin hayvancılığa önem vermesinden kaynaklanıyordu. Ayrıca Potapov yetiştirilen samanların özel tesislerde Ust-Abakan ve Askiz'de kolektif çiftliklerde üretildiğini belirtmektedir.³⁹² Kolхозlarda veterinerlik hizmeti de önemliydi. Potapov hayvancılık dışında tarıma da önem verildiğine değinmekteydi.³⁹³

Potapov'a göre hayvancılıkta olduğu gibi tarımda da yüksek makine teknolojisi kullanılmıştır. Kolхозlarda traktör kullanımı tarımda verimliliği arttırmıştı. Tohumları temizleme ve ayırma işlemleri gibi teknikler Hakasların kolektif çiftliklerinde verimliliği yükseltmişti.³⁹⁴ Potapov tarımda verimliliği arttıran, yüksek kaliteli buğday elde eden çiftçilerin de Sovyet yönetimi tarafından ödüllendirildiğini belirtmektedir. Örnek olarak 1948 yılında E. P Borgoyakova adındaki çiftçiye kaliteli buğday üretmesinden dolayı "kahraman" unvanı verilmiştir.³⁹⁵

Sovyet yönetimi 1949, 1950 ve 1965 yılları arasında sert bozkır ikliminden dolayı oluşan kuraklıkla yapay sulama, yeni sulama kanallarıyla mücadele etme yöntemleri geliştirmişti. Orman yangınlarına karşı tedbirler alınmıştır. Hakasya'da devlet tarım faaliyetlerinin düzenlenmesi adına tahıl, sebze ve patates ekimi adına planlamalar yapılmıştır.³⁹⁶

Tarım ve hayvancılık dışında bölgede elektrik ve sanayi fabrikaları kuruldu. Bölgenin kuzey ve güney yolları arasında yapılan demiryolu bağlantıları ile Hakasya, Sovyetlerin desteğiyle ekonomik bir merkez hâline geldi.³⁹⁷

Potapov'a göre Hakasların günlük konuşmalarında sosyal, politik ve kültürel yaşamlarına dair birçok sayıda yeni kelime eklendi. Hakas diline Rusçadan yeni kelimeler girdi.³⁹⁸ Potapov Sovyet iktidarı döneminde politika, sanat, ekonomi vb. alanlarda

³⁹¹ L. P. Potapov, *Narodı Sibiri*, s. 409.

³⁹² L. P. Potapov, *Kratkie Očerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 12.

³⁹³ L. P. Potapov, *Kratkie Očerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 13.

³⁹⁴ L. P. Potapov, *Kratkie Očerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 15.

³⁹⁵ L. P. Potapov, *Kratkie Očerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 16.

³⁹⁶ L. P. Potapov, *Kratkie Očerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 18.

³⁹⁷ L. P. Potapov, *Narodı Sibiri*, s. 411.

³⁹⁸ L. P. Potapov, "Osnovnie Etapı Hakasov", s. 24.

akademik eserlerin Hakas diline tercüme edildiğini ve çoğaltıldığını ifade etmektedir. Ayrıca Potapov'a göre Hakaslar Rusçayı da kolayca öğrenmiştir.

Türkologumuz, M. Kokov, H. Domajakov³⁹⁹ ve M. Arşanov gibi önemli şairlerin Ekim Devrimi yıllarında savaşa gittiklerini belirtmektedir. Potapov'a göre ismini saydığı birçok vatansever Hakas şair ve yazarın dışında daha niceleri cephelerde hayatlarını kaybetti. Potapov Hakas yazarlar ve şairlerde sosyalist fikirlerin, Lenin ve Stalin'e olan sevgi ve Sovyet vatanseverliğinin ortak konular olduğuna da değinmekteydi.⁴⁰⁰ Potapov sosyalist kültürün okullarda yayıldığını da söylemektedir.

Pedagoji, tarım teknikleri, ebelik okulları gibi bölümlerde artık yüzlerce öğrencinin Rus dili ve Hakas dilinde Moskova, Leningrad, Tomsk, Krasnoyarsk'ta eğitim gördüklerinin altını çizmektedir. Türkologumuz, 1944 yılında dil, tarih ve literatür araştırmaları için kurulan Hakas Araştırma Enstitüsü'nün önemli olduğunun altını çizmektedir.⁴⁰¹

Eserlerinde Sovyet rejiminin fikirlerini yansıtan Potapov Sovyet yönetimiyle Hakasların dünya görüşlerinin geliştiğini, devlet olma fikriyle Sovyet egemenliğini kabul ettiklerini belirtir. Potapov'a göre sonuç olarak Sovyet yönetimi Hakaslar için ulusal ve kültürel bir devlet inşa etmiştir.⁴⁰²

4.4. Hakasların Dini ve Çarlık ile Sovyet Rusya Dönemlerinde Dinî Hayatları

1946 yılında Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü'nde Hakas Etnografya Araştırma Heyeti'ne başkanlık yapan Potapov, Hakasların kültürel ve sosyo-ekonomik durumları ve kökenleriyle ilgili araştırmalara yönelirken dinî hayatlarını ele almayı da ihmâl etmedi.⁴⁰³ Bu yönelimine dair Potapov, 1946 yılında Hakas bir şaman ile karşılaşmasını Tişkov ile görüşmesinde şöyle anlatmaktadır:

Sürgünden dönen Hakas bir şaman ile tanıştım. Kendisi hayatının 10 yılını kuzeydeki kamplarda geçiren bir şamandı. Bu konuşma 1946' da gerçekleşti. Ona Hakasya hakkında sorular sordum. Benden korkuyordu. Sorulara cevap vermek istemeyip kaçtı. Ama bir gün onu yakaladım ve kaçamadı. Ona sorular sordum ve daha sonra bana şarkılar söyledi. Ben

³⁹⁹ N. G. Domajakov, *İzbrannyy Sbornik Stikhov Na Hakasskom i Russkom Yazıkah*, Dom Literatörav Hakasii, Abakan 2012, s. 6-8.

⁴⁰⁰ L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 29.

⁴⁰¹ L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s. 33.

⁴⁰² L. P. Potapov, *Kratkie Oçerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII-XIX vv.)*, s.38.

⁴⁰³ L. P. Potapov, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları Makaleler*, s. 4.

de şaman ile konuşmalarımı “Unikalniy Predmet Şamanskovo Kul'ta” (Şaman Kùltùnün Eşsiz Ögesi) adlı makalemde anlattım.

Şamanizmle ilgili araştırmalarıyla bilinen Potapov'un din olarak kabul ettiği şamanizm sadece Altaylılara özgü değildi. Tuva, Hakas, Şor ve Teleütler arasında da yaygın bir dindi.⁴⁰⁴ Türkolog, yaptığı saha araştırmaları neticesinde Altayların dinî hayatlarına dair kalıntıların Kaçın, Sagay, Beltirler arasında benzer olduğu sonucuna varmıştır. Potapov, 1946 yılında Kaçınlerde şaman olan Roman Kaydarakov'dan (Sagay kökenli) önemli bilgiler öğrendiğini yazmaktadır.

Potapov'un bahsi geçen kişiden edindiği bilgilere göre şamanlar ayin esnasında kâinata yolculuk yaparken çula ve kendisini koruyan *töstör* adındaki yardımcı ruhlarla ayinler gerçekleştirmişlerdir. Potapov bir şamanın ayinlerde dileklere, isteklere ve sorulara tanrı ve ruhların seslerine benzer farklı seslerle karşılık verdiğini belirtmektedir. Türkolog, şamanlığa geçiş törenlerine dair bilgileri Sagay ve Kaçın şamanlarından edinmiştir. Potapov onların inançlarına göre ruhların şaman olacak kişiye baskı ve huzursuzluk verdiğine inandıklarına değinmektedir. Şaman olmaya karşı çıkılırsa hastalıklar belirmektedir. Şaman olacak kişi bu hastalıkların sebebini öğrenebilmek adına tecrübeli bir kama gitmeliydi. Kam, şaman adayı ile şamanlara teflerini veren ve koruyan kutsal dağın efendisine giderlerdi. Yapılan bu özel ayin sonucunda kutsal dağ adayın şaman olabilme durumunu belirlerdi.⁴⁰⁵

Potapov genel olarak Altay halklarında tanrı için at kurban etme olarak bilinen ızılı törenleriyle⁴⁰⁶ ilgili önemli bilgiler edinmiştir. Buna göre törendeki kam, ilk olarak Tanrı'ya kurban edilecek atın çulasını göstermekteydi. Çula, Tanrı tarafından onaylanırsa Tanrı kurban edilecek hayvanın çulasını şamana verirdi. Araka ile doldurulmuş çulayı atın ağzına dökerlerdi. Bu tören sonucundan hayvanın çulası tanrının hizmetindeydi. Sahibini afetlerden korurdu. Diğer insanlardan ziyade şaman, yulasıyla iletişimlerini sürdürmekteydi. Potapov'a göre şamanlar Tanrı ve ruhlarla yula ile iletişim kurardı.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ L. P. Potapov, “Buben Teleutskoy Şamanki i Ego Risunki”, s. 191.

⁴⁰⁵ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s.78.

⁴⁰⁶ İzili kutsal anlamına gelmektedir. Altay şamanizminde tanrı için kurban edilen atlara, büyük baş hayvanlara da ızılı denmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. V. A. Burnakov, “Hakas İnançları Bağlamında İzili”, Çev. Yaprak Pelin Uluşık, *Folklor/Edebiyat Dergisi*, XXII 2016, s. 227-228.

⁴⁰⁷ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 79.

Cenaze törenlerini anlatan Türkolog, yağ ve yağ törenlerine dikkat çekmiştir. Ona göre Altay, Hakas ve Tuva halkındaki bu tarz törenlerin eski Türkler ve Tele kabilesindeki kültürel ilişkinin varlığının kanıtı niteliğindedir.⁴⁰⁸

Potapov, araştırmacıların Teleütlerden bu törenlerde yakılan ağıtların incelemeleri için tekrar söylemelerini istediklerini, ancak Teleütler bunun kendilerine ve akrabalarına kötülük getirebileceğini düşündüklerini yazmıştır. Bu durumda Teleütler gönüllü olmadan ağıt yakmışlardır.

Türkologumuz, hatta bu duruma örnek olarak Kaçınli bir kadının yaşadığı olayı kısaca anlatmıştır. Potapov'un söylediğine göre, kendisine *sıgıt* söylemesini istediği kadının daha sonra ağıt yaktığı için kocasının ölümüne neden olduğunu anlamıştı. O, 1940'lı yıllarda Kaçın, Hakas, Beltir merasimlerinde mezarları üç kez dolandıklarını gözlemlemiştir.⁴⁰⁹

Potapov'a göre şamanlara Tanrı ve ruhların verdikleri ayrı tefler bulunmaktaydı. Tanrı Ülgen ve koruyucu ruhlar (tös çalu) verdiği tefler olduğu gibi Yer-su ve kutsal dağlarının efendilerinin de verdiği tefler (Yezim, Kanım, Mustag veya Abukan) olabilirdi. Türkologa göre şamanlar teflerini seçemezlerdi. Şamanların tefleri ölen atalarından onlara miras kalırdı. Bu tefler hakkında bilgileri kendisini şaman olarak seçen koruyucu ruhlar da alırdı.

Kaçınlerin şaman teflerinden bahseden Potapov, bu teflerin yuvarlak formda ve 70-75 santimetre çapında, ahşap kabzasının genişliğinin ise 10-15 santimetre arası olduğunu belirtmektedir. Tefin bir kısmı deri ile kaplıdır. Bu deri keçi, maral (kulbus) ve tay derisindendir.⁴¹⁰

Potapov, tokmağın tefin önemli bir kısmı olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre Altay-Sayan halklarında tokmak tefin koruyucusu niteliğindedir. Şamanlara verilen kutsal tefler, "kılış" ya da "kılıç" olarak şamanın sembolik silahı olarak bilinmekte, bazı durumlarda ise yay olarak kullanılmaktadır. Şamanlar böylece düşmanlarına karşı ateş edebilmekteydi. Kaçın şamanlarından Roman Kandarakova, Potapov'a 7 kılış, 9 kongur (çingirdak) ve 7 zile sahip olduğunu beyan etmiştir.

⁴⁰⁸ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 191.

⁴⁰⁹ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 192.

⁴¹⁰ L. P. Potapov, "Şamanskiy Buben Kaçintsev Kak Unikalmiy Predmet Etnografičeskih Kollektiy", *MAE*, XXXVI, 1981, s. 126.

Türkolog, Altay-Sayan halklarının tef yapım törenlerini incelerken etnografik gezilerde elde ettiği bilgileri not almıştır. Örneğin Abakan vadisinde Troyakoyskoe’de yaşayan eski bir Kaçın şamanının sözlerini kayıt altına alan Potapov, kendi notlarını oluşturmuştur. Onun tuttuğu notlara göre şaman Roman, 1946 yılında 67 yaşındaydı. Sagay kökenli Tag-Karga boyundandı. Kaçınlar arasında yaşamış ve Kaçın bir şaman olarak ün kazanmıştı. Ama şamanlık faaliyetleri 30’lu yıllarda kesintiye uğramıştı.⁴¹¹

Potapov Kaçın halkına dair gözlemlerini şöyle aktarmıştır:

Abakan Kaçın halkını ziyaret ettiğimde, tefin yapımı ve canlandırılması için ilginç bilgileri, saygıdeğer bir kadın olan Hakasya’da Yukarı Tei bölgesinde yaşayan İ. P. Narıkova’dan tef yapma törenleri, ritüel için nasıl bir kostüm diktiklerine dair bilgiler edindim. Roman Kandarakov da bana tefin nasıl yapıldığını ve canlandırıldığını anlattı. Anlattığı hikayelerle birlikte elde ettiğim verileri de dile getiriyorum. Kandarakov ve Narıkova’dan elde ettiğim bilgiler çakışınca kendi bilgilerimle onları karşılaştırdım.⁴¹²

Potapov, ruhların iradesiyle şaman olarak seçilen kişide normal olmayan durumların ortaya çıktığını söylemektedir. Şaman, seçildiğinde bir şeyler mırıldanmakta ya da bağırarak ormana kaçıp bilincini kaybetmekteydi. Ona deneyimli bir şaman aracılığıyla davet gönderilmekteydi. Eğer ataların ruhlar, o kişinin şaman olmasını isterse seçilen kişiye bir güç gelmekteydi.⁴¹³

Potapov, Abakan-Kaçınların şamanların koruyucusu olarak kutsal saydıkları “Karatag” ya da “Karasin”dan (Kara dağ) bahsetmiştir. Onun incelemelerine göre bu dağ, Yenisey Runik yazıtlarında “Kemçik Kara” (Kemçik’in sağ kıyısı) olarak geçiyordu. Türkolog, yapmış olduğu konuşmalara göre de halkın bu dağı kutsal olarak gördüklerini belirtir. O, sadece Kaçın bölgesindeki şamanlar değil diğer tüm şamanların da bu kutsal görülen dağdan davullarını aldıklarını söylemektedir. Türkolog, Kuzey Altaylardaki şamanlardan, Şorlar içinde bir kısmı (Mustag Dağı’ndan) Sagaylılar içinde Patın Dağı (Padyn-Tag) ya da Karadağ olan geçen bu dağın emriyle kendi teflerini aldıklarını bu bölgedeki şamanlardan dinlediğini belirtir.⁴¹⁴

Potapov, Kaçınlerdeki inanışa göre dağların şamanların hareketlerini ve yaşam sürelerini kontrol ettiğini belirtmektedir. O, Karadağ’da yetişen siyah bir köknarın bulunduğundan bahsetmektedir. Türkologun incelemeleri sonucunda bu köknarın

⁴¹¹ L. P. Potapov, “Şamanskiy Buben Kaçintsev Kak Unikalnyy Predmet Etnografiçeskih Kollektsey”, s. 127.

⁴¹² L. P. Potapov, “Şamanskiy Buben Kaçintsev Kak Unikalnyy Predmet Etnografiçeskih Kollektsey”, s. 127.

⁴¹³ L. P. Potapov, “Şamanskiy Buben Kaçintsev Kak Unikalnyy Predmet Etnografiçeskih Kollektsey”, s. 132.

⁴¹⁴ L. P. Potapov, “Şamanskiy Buben Kaçintsev Kak Unikalnyy Predmet Etnografiçeskih Kollektsey”, s. 128.

üzerinde hayatta olan her şamanla ilgili işaretlerin (tangma) bulunduğu bilgisi elde edilmiştir. Eğer şaman hastalanır ya da güçsüz duruma düşerse bu işaretler silinmeye başlar ve kötü görünürdü. Karadağ, hastalanan şaman yerine başka bir şaman seçerdi. Potapov, incelemelerinde kutsal dağların seçimiyle bulunan yeni adayda, şaman olarak belirlendiğine dair belirtiler ya da özel bir hastalıkların ortaya çıktığını söylemektedir.⁴¹⁵

Potapov'a göre şaman kültüründe ilk şaman tefinin yapılma süreci ve yapılan tören oldukça önemlidir. Ona göre her şeyden önce tef yapılma sürecindeki törende farklı ritüeller, yapılan büyüler ve yasaklar tefin "diriliş ya da canlandırılma" töreni olarak dikkat çekiciydi. Sembolik olarak yapılan tefin canlandırılma töreninde tef deri ile kaplanırdı. Şaman kam ayini esnasında binek bir hayvanla ruhlara ve tanrılara seyahat yapardı.

Potapov tef yapım töreni ile ilgili Roman Kandarakov'un kendisine anlattıklarını şöyle kaydetmiştir:

Tef ve kostümün hazırlanma sürecinde ruhların belirlenmesi için adayın yakın akrabaları ve yakınlarında oturan uluslardan kişiler şamanın yurdunda toplanırdı. Tef yapılır ve ritüel için kostüm hep birlikte dikilirdi. Bu töreni gelecekte şaman olacak kişinin akrabaları yönetir ve ritüellerin bu süreci 7 gün devam ederdi. Kaçınlerde yapılan bu ayinlerin karakteristik yönüne bakacak olursak ritüellerde şamana yardım edecek kişinin de seçimi önemlidir. 9 erkek ve 7 kız seçilirdi. Bu seçim sembolik olarak kutsal sayılan Karadağ'ın çocuklarını çağırıyordu. Acemi olan şaman ilk olarak Karadağa gider ve kendisinin yeni şaman olarak tanıtır, tefini gösterirdi.⁴¹⁶

Potapov tören kıyafetleriyle de alakalı Altay-Sayan kamlarında manyak adında törenlerde giyilen giysilerin teften farklı olarak ayinlerde kullanılmasının zorunlu olmadığını söylemektedir. Şor, Kuzey Teleütlerinde, Kumandılarda ve Çalkanlarda ayinler için ayrı bir giysi kullanmak söz konusu değildi. Ayrıca Altay ve Telengitlerdeki ayinlerde farklı bir kıyafet giyilmemekteydi. Sadece Tuva ve Hakas kamları, törenlerinde farklı kıyafetler giymek zorunlulukları vardı.⁴¹⁷

Potapov, şaman törenlerinde giyilen şaman kıyafetlerinin törenlerde önemli olduğunu yazmaktadır. Ancak manyakların tef gibi ruhu(iye) yoktu ve bir sonraki şamana miras kalmıyordu. O, şaman teflerinin binek bir hayvanı simgelediğini çalışmalarında sıklıkla belirtmiştir. Şamanların törenlerde giydiği kıyafetlerin de bir simgesi olduğu

⁴¹⁵ L. P. Potapov, "Şamanskiy Buben Kaçintsev Kak Unikalnyy Predmet Etnografiçeskkih Kollektsey", s. 128.

⁴¹⁶ L. P. Potapov, "Şamanskiy Buben Kaçintsev Kak Unikalnyy Predmet Etnografiçeskkih Kollektsey", s. 129.

⁴¹⁷ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 268.

bilinmektedir. Türkoloğun, Kam Roman ile görüşmelerinden elde ettiği sonuca göre Kaçınlerde kıyafeti kuğu hayvanı simgelerdi.

O, Kaçınlerde kıyafetleri hayvanla bütünleştirildiğini dile getirirken Altaylarda durumun böyle olmadığını da altını çizmektedir.

Altaylarda kartal ve puha kuşlarının sembolleri, şamana ayin sırasında yardım etmekteydi. Altay şamanları törenlerde bazen tefleri yerine kuşlara binerek yolculuklarına devam etmekteydi. Bu kuşlar arasında şamanın en önemli yardımcısı ise “kaz”dı.⁴¹⁸ Altay, Hakas, Tuva, Yakut ve Şorlarda şamanlara yardımcı olan kuşlar vardı. Bu kuşlardan biri olan kuğu da dinî ritüellerde totem hayvanı olarak kullanılmaktadır. Türklerde kuğu ve kazın da birlikte anıldığına rastlanılmaktaydı. Kaz, şamanın ruhlar dünyasına yaptığı yolculukta ona eşlik eden önemli bir hayvandı. Uçabildiği için Tanrıya yakın olan kaz gibi diğer kuşlar da Türk mitolojisinde önemli bir yere sahipti.⁴¹⁹

Türklerde kaz gibi birçok mitolojik kuş sonbahar ve ilkbaharın gelişini simgelemekteydi. Bu kuşlar içinde kaz, diğer kuşlardan önce gelen ve daha sonra uçan bir kuş türüydü. Kazın gelişi ilkbaharı, uçup gitmesi ise sonbaharın başlangıcını simgelemektedir.⁴²⁰

Potapov, 1847 yılında Hakasya’ya giden Matthias Alexander Castrén’in seyahat notlarında Hakasların kuşlardan en çok kuğuya saygı duyduklarını belirtmektedir.⁴²¹ Bu konuda N. A. Popov’un Kaçınlerden duyduğu bilgilere yer veren Türkolog, kuğuların diğer kuşlardan daha akıllı ve nadir rastlanan bir tür olduğunun altını çizmektedir. Ona göre bu kuşlar sonbaharda kesinlikle vurulmazdı. Zira şanssızlık getirdiklerine inanılırdı. İlkbahar ya da yazın vurulabilirdi. Katanov’un Beltirler için aktardıklarına değinen Potapov’a göre Beltirler’de kuğu öldürmek günah sayılmaktadır.⁴²²

Potapov, Sagay ve Kaçınlerin yaşadığı bölgeye 1914 yılında yapılan geziye katılan S. D. Maynagaşev’in gezi raporlarında Kaçınlerde şamanların sayısının az olduğuna ve

⁴¹⁸ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 264.

⁴¹⁹ M. Mollova, “Bir Şathiye ve Bir Bilmecede Kaz Kültü”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1963, s. 5-7.

⁴²⁰ B. A. Burnakov, “Obraz Gusya V Mifologičeskii Predstavleniyah Hakasov”, *Problemy Arheologii, Etnografii, Antropologii, Sibirii i Sopredelennih Territorii*, Institut Arkheologii i Etnografii Sibirskogo Otdeleniya Rossiyskoy Akademii Nauk, XVI, 2010, s. 378.

⁴²¹ L. P. Potapov, “İz İstorii Rannih Form Semi İ Religioznih Predstavleniy (Obıçay Darenıya Ubitogo Lebedya U Hakasov,)”, *Sovetskaya Etnografiya*, II, 1959, s. 22-23.

⁴²² L. P. Potapov, “İz İstorii Rannih Form Semi İ Religioznih Predstavleniy (Obıçay Darenıya Ubitogo Lebedya U Hakasov,)”, s. 23-24.

kalan şamanlara da saygı gösterilmediğine dair bilgilere eriştiğini yazmaktadır. Bu durum muhtemelen onların yok olmasına doğru giden süreci yansıtmaktadır.

S. D. Maynagaşev, Güney Kaçınlar ile Sagaylar da şamanlığın yok olmaya doğru gittiği kanısına varmakta ve şunları belirtmektedir: “Tam anlamıyla tefi ve tören kıyafeti olan kurban törenini ve ayini bütün ayrıntılarıyla düzenleyebilen kam yoktur. Var olan kamlar ise bazı duaların kısa şekillerini bilmekte ve ancak hasta insanlara küçük yardımları dokunmaktadır”.⁴²³

4.5. Tuvaların Etnik Kökeni

Potapov, yapılan etnografik araştırmalarda Tuvaların kökenleri, kültürleri ve yaşam tarzlarının açıklanmasına öncelik verilmesi gerektiği kanaatindeydi. Tuvalarla ilgili araştırmalar için Çince, eski Türkçe, Tibetçe, Moğolca, Farsça ve Rusça yazılı tarihî kaynaklarındaki bilgilerin önemine vurgu yapmıştır. O, genel olarak elde edilen bilgiler doğrultusunda Tuvaların Türkler ve Moğollarla iç içe yaşadıkları sonucuna varmıştır. Tuvaların, Türk ve Moğollarla ortak bir yaşam tarzı olduğu görüşüne sahip olan Potapov’a göre Tuvaların yurtları, Türk ve Moğol tarzı yurt tipiydi. Türkoloğa göre komşu halklarla olan tarihî ve kültürel bağları yansıtan araştırmalar, halkların etnik kökenin aydınlatılmasında önemlidir.⁴²⁴

Altayların etnik kökeniyle ilgili yaptığı araştırmalarla tanınan Potapov, Tuvaların (Dubu) Tele kabilelerinden biri olan Uygurların ya da Kırgızların bir parçası olabileceğini düşünmüştür. Zira Türk diline dair araştırmalarda Tuva ve Uygur dilinin aynı dil grubu içinde değerlendirilmesine özellikle vurgu yapılmaktadır.⁴²⁵

Potapov’a göre Tuvaların Tele kabileleri (özellikle Uygurlarla) ve komşu halk Moğollarla olan benzerlikleri, Tuvaların tarihi hakkında önemli bilgiler içermektedir. O, Tuvaların kökenine dair fikirlerinin tarihçi Kozmin ile örtüştüğünü ifade etmiştir. Türkolog, incelediği 17. yüzyıl Rus belgelerinde, Tuvaların “Yenisay Kırgızları”ndan geldiğini tespit etmiştir. “Tubin” ismiyle de bilinen Tuvaların Altay bölgesindeki taygalara kadar sınırları uzanmaktadır.⁴²⁶

Potapov’a göre Tuvalarla ilgili araştırmaların yapılması önemlidir. Nitekim Tuvaların tarihinin araştırılması için 1954 yılında Tuva Araştırma Enstitüsü kurulmuştur.

⁴²³ L. P. Potapov, “Şamanskiy Buben Kaçintsev Kak Unikalniy Predmet Etnografiçeskih Kollektsey”, s. 126.

⁴²⁴ L. P. Potapov, “Polevie İssledovaniya Tuvinskoy Arkheologo-Etnografiçeskoj Ekspeditsii 1959-1960” <http://kronk.spb.ru/library/potapov-lp-1966.html>. [Erişim Tarihi:25.06.2023.]

⁴²⁵ L. P. Potapov, “Polevie İssledovaniya Tuvinskoy Arkheologo-Etnografiçeskoj Ekspeditsii 1959-1960” <http://kronk.spb.ru/library/potapov-lp-1966.html>. [Erişim Tarihi:25.06.2023.]

⁴²⁶ L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Şorii*, s. 9.

Kurulan bu enstitü, ulusal bilim merkezine dönüşerek Tuvaların göçebe hayvancılık, avcılık, ekonomik ve kültürel gelişimleri ile ilgili araştırmalar gerçekleştirmiştir. Ona göre Tuvalar, Hakaslar ve Altaylılar hakkında yapılan ulusal ve bilimsel çalışmalar, Sovyet yönetiminin destek ve yardımlarıyla yapılmıştır. Potapov'un iddiasına göre daha önce yapılan burjuvazi propagandalarına karşı Sibiry'a da kültürel bir gelişimin varlığı Sovyet yönetimi ile görülmüştür.⁴²⁷

Türkolog, MÖ 1. binyılın ortalarından itibaren İskit dönemi ve 17.-18. yüzyıllar arasında farklı dönemlere ait kurganların keşfedildiğini de söylemektedir. İskit dönemini kapsayan M.Ö 5.-3.yüzyıllara ait bronz, demir, ahşap, kil, altın, kemik, boynuz ve deriden yapılan eşyaların keşfedilmesi, modern Tuva yerleşim bölgesine dair önemli bilgiler vermektedir. Bölgede bulunan kazılarda çömlek, silah, darı taneleri MÖ. 1. binyılın ortalarında Tuvaların atalarının tarımla uğraştığına kanıttır. Ayrıca Potapov'a göre mezar kazılarında elde edilen paleo-antropolojik materyaller, Tuva'da yaşayan halkın fizikî görünümü hakkında ipuçları vermektedir. Potapov, söz konusu dönemde yapılan kazılarda elde edilen materyallerin günümüz Tuvalıların kullandıkları materyallerden farklı olduklarını belirtmektedir. Bu dönemde yaşayan Tuvalar, fiziki olarak Europid ve Mongoloid özelliklerin küçük bir karışımı olarak ortaya çıkmışlardır.⁴²⁸

Tuvaların fiziksel özellikleri, kültürlerine ait materyaller ve yaşam tarzları, o zamanlar Altay, Moğolistan, Ordos, Doğu Kazakistan ve Kırgızistan topraklarında yaşayan kabilelere daha yakındır. Potapov, Hun dönemine ait mezarlardaki gömülenlerin antropolojik açıdan Moğol karışımı olduğu kanaatindedir.⁴²⁹

Hun dönemine ait Tuva bölgesindeki arkeolojik alanlarda ahşap kaplar, kımızın konulduğu fiçiler, ahşap tabaklar, kepeçeler ve bardaklar, silahlar, okların sahip olduğu formlar eski Türklerin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Potapov'a göre Tuva ve Hunlara ait mezarlarda bulunan okluklar yaylar, oklar aynı tiptedir.⁴³⁰

Giyim konusunda etnogenetik işaretlere yer veren araştırmacı, Moğol ve Tuvaların bazı ortak özelliklere sahip olduğunu ifade etmektedir. O, Altay ve Moğol kadınlarıyla Tuvalı kadınların saç örme tarzlarının da birbirine benzediğini söylemektedir. Ayrıntılı

⁴²⁷ Potapov'un Tuvalar hakkında yapılan çalışmalara dair verdiği bilgiler için bkz. L. P. Potapov, "Uçenie Zapiski Tuvinskogo Naučno-İssledovatel'skogo İnstitutu Yazıkı Literaturi İstoriyi", *Sovetskaya Etnografiya*, 1970, s. 161-163.

⁴²⁸ L. P. Potapov, "Polevie İssledovaniya Tuvinskoy Arkheologo-Etnografičeskoy Ekspeditsii 1959-1960" <http://kronk.spb.ru/library/potapov-lp-1966.html> [Erişim Tarihi:25.06.2023.]

⁴²⁹ L. P. Potapov, "Nekotorie İtogi Rabot Tuvinskoy Ekspeditsii", s. 110.

⁴³⁰ L. P. Potapov, "Polevie İssledovaniya Tuvinskoy Arkheologo Etnografičeskoy Ekspeditsii 1959-1960" <http://kronk.spb.ru/library/potapov-lp-1966.html> [Erişim Tarihi:25.06.2023].

bilgilere de yer verilmiştir. Buna göre Altay ve Moğol kadınlarında saç örgüleri küçüktür. Tuvalarda kadınların saç örgüleri sahip oldukları erkek kardeş sayılarına göre değişmektedir.⁴³¹

Türkolog, Tuva ve Moğolların yeme içme kültürlerinin de benzer olduğunu yazmıştır. Terminoloji olarak bakıldığında, ekşi süte Moğol ve Tuva mutfağında “hotpak”, Türklerde ise “ayran” denildiği görülmektedir. Araştırmacı, Tuvalarda Mançu Hanedanlığı’nın yönetim sürecinde Tuvalar ile Güney Altayların kültürel ve akrabalık bağlarının 200 seneyi bulan bir kopuş yaşandığını belirtmektedir.⁴³²

Tuvalar, Çin İmparatorluğu tarafından Altay’dan Yenisey’in doğularına göçe tabi tutulmuşlardır. Tuvalar böylece göçebe bir halk haline gelmişlerdir. Potapov’a göre Tuva’da feodal hükümdarlar olarak bilinen Noyonlar, göçebelerin yerleştiği arazilere devlete bağlı bir şekilde kontrol amaçlı gelmişlerdir. Böylece de Tuva, ayrı feodal bir eyalete dönüşmüştür.⁴³³

Türkolog, Mançu Hanedanlığı döneminde Tuva Eyaleti’nin (Tojinskiy, Yunnarskiy, Saljakkiy ve Hemçik...) 9 hoşuna (eyalet) bölündüğünü yazmaktadır. Bu eyaletler Tuva’da “ogurda” adındaki yöneticiler tarafından idare edilmiştir. Beyse, Madı, Şalık ve Nabaza eyaletleri ise Moğol knezine bağlıdır. Anlaşılacağı üzere Tuva halkı, Moğol ve Çin feodalleri arasında bölünmüştür.⁴³⁴ Potapov’a göre Çin ve Moğol baskısına maruz kalan Tuvalarda yoksulluk giderek artacaktı.

Potapov’a göre Tuvalar 1912 yılında Mançurya Hanedanlığı baskısından kurtulmuşlardır. O, bu dönemde halk arasında Çin ve Mançu baskısına karşı hareketlerin gözlemlendiğini yazmaktadır. Bu duruma bağlı olarak Tuva’nın kurtuluşu için Rus yönetimi, halka daha yakın gelmeye başlamıştır. Fakat Türkologa göre Tuvalar bu defa Çarlık Rusya’nın baskısı altında kalacaklardır.⁴³⁵ O, bu süreçte Tuvalı feodallerin kendilerini koruyacak güçlü bir gruba ihtiyaçları olduğu görüşündedir. Bu ihtiyaç, çoğunlukla noyonların feodal-bay sınıfı olarak Moğol feodallerle iş birliği yapmasıyla giderilmeye çalışılmıştır.

⁴³¹ L. P. Potapov, “Polevie İssledovaniya Tuvinskoy Arkheologo Etnografiçeskoy Ekspeditsii 1959-1960” <http://kronk.spb.ru/library/potapov-lp-1966.html> [Erişim Tarihi:25.06.2023].

⁴³² L. P. Potapov, “Polevie İssledovaniya Tuvinskoy-Arkheologo Etnografiçeskoy Ekspeditsii 1959-1960” <http://kronk.spb.ru/library/potapov-lp-1966.html> [Erişim Tarihi:25.06.2023].

⁴³³ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 152.

⁴³⁴ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 153.

⁴³⁵ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 158.

Potapov, Tuvaların tarihsel süreç içerisinde Mançurya Hanedanlığı zamanında, yani 18. yüzyıl ortalarında ve Cungarya düştükten sonra Güney Altay'ın Rus egemenliği altına girdiği süreçten söz etmektedir. O, kendi ifadesiyle Rusya'nın bu dönemde ekonomik olarak güçlü olduğunun altını çizerek; "Rusya fakirleri giydirenken, Çin zenginlerin giyecek malzemelerini sağlıyordu" demiştir. Tuva'da Rus yerleşimi 19. yüzyılın yarısında (Usa nehri havzasında) başlamıştır. Türkologa göre Tuvalarla Ruslar arasında ekonomik bağ ve evlilikler bu süreci daha da hızlandırmıştır.⁴³⁶

4.6. Tuvaların Çarlık Rusya ve Sovyet Dönemlerinde Sosyo-Ekonomik Durumu

Potapov, işçi durumundaki Tuvaların ekonomik açıdan kötü bir durumda olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Tuva halkı, eyalet yöneticilerinin çiftliklerinde otlatma, hayvancılık, ot biçme, yemek pişirme, giysi dikme gibi birçok işle ilgilenmek zorundaydılar. Temel ekonomik uğraşları olan göçebe hayvancılıkta ise verim düşüktü. Ekonomide etkili olan noyon ve zaysanlar en iyi otlaklara ve hayvanlara sahiplerdi. Feodal beyler pahalı kumaşlar giymekte keçe yurtlarda yaşamaktaydılar. Tuva halkı ise hayvancılık yaparak süt ürünleri üreterek geçimlerini sağlamaktaydılar.

Tuvalar genel olarak at, büyükbaş hayvan ve koyun yetiştirmeleriyle bilinmekteydiler. Genellikle at yetiştiriciliği öncelikli ekonomik öneme sahipti.⁴³⁷ Potapov'a göre atların yetiştirilmesi avantajlıydı çünkü at, yıl boyunca otlar ve yem hazırlamaya ihtiyaç duymazdı.⁴³⁸ Ayrıca genç Tuvalar, hayvan avına katılırlar ve yaşlı avcılarla birlikte ava giderek tecrübe kazanırlardı. Türkolog, Tuvaların maral, geyik, ayı, sincap, samur gibi hayvanları avlamaktan başka antilop, ceylan,⁴³⁹ sayga (Tibet antilopu)da avladıklarını ifade etmektedir.

Sovyet yönetiminin ekonomik faaliyetlerini savunan Potapov, Çarlık Rusya'nın sömürge politikalarına rağmen Tuva halkının Rus himayesine girmesini olumlu karşılamaktadır. Ona göre Tuvalar, Çarlık Rusya döneminde sadece Hakas ve Altay halklarıyla yakınlaşmadı, aynı zamanda Rus halkıyla da etkileşim halindeydi. Türkolog, Ekim Devrimi'nin Tuva halkını Çarlık Rusya'nın köleleri haline dönüşmekten kurtardığı

⁴³⁶ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 157.

⁴³⁷ L. P. Potapov, "O Feodalnoy Sobstvennosti Na Pastbişça i Koçevya U Tuvintsev (XVIII-Naçalo XX)", *Sotsialnaya İstoriya Narodov Azii*, 1975, s. 2.

⁴³⁸ L. P. Potapov, *Oçerki Narondogo Bıta Tuvintsev*, s. 86.

⁴³⁹ T. B. Delice, "Azerbaycan Türkçesi Söz Varlığında Hayvan Adlarına Yüklene Anlamlar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2022, s. 431.

düşüncesindedir. Ona göre yine de bu dönüşüm, Tuva tarihinde olağanüstü bir durum olarak görülmemelidir. Zira devrim, Tuva halkı için sadece ulusal kurtuluş hareketine yönelik bir adım atmadır.⁴⁴⁰

Tuva bundan sonraki süreçte Sovyetlere ait özerk bir bölge olarak Tuva Otonom Bölgesi ismiyle varlığını sürdürecektir.⁴⁴¹

Tuva Otonom Bölgesi'nde çiftçilere tarım makineleri, motorlu taşıt satın alma fırsatı verilmiştir. Hayvancılıkta ise hayvan yetiştirme uzmanları hayvanlara bakma koşullarını belirleyerek hayvanların refahını arttırmaya yönelik veterinerlik hizmeti vermişlerdir. Tuvalı çiftçiler tarım ve hayvancılık konusunda şaşırtıcı bir şekilde gelişmiştir. Potapov geçmişte Tuva halkının tarım konusunda ilkel bir karaktere sahip olduğunu ve verimin düşük olduğunu belirtmektedir.⁴⁴² Sovyet döneminde ise tarım arazileri, dönemin en gelişmiş makineleri ve traktörleri yardımıyla işlenmiştir.

Potapov'a göre bu dönemde tarımda toprak işleme, üretimi yapılacak bitkinin özelliklerine göre gerçekleşmekteydi. Yeni sulama teknikleriyle de tarımda verim artırılmıştı. Türkologun incelemelerine göre tarımda kullanılan yeni teknikleri Tuvalar kolay ve hızlı bir şekilde öğrenmişlerdir. Potapov, bu süreçte uygulamaların ve tekniklerin Tuva halkına öğretilmesinde Rus çiftçilerin, tarım uzmanlarının ve Rus halkının büyük rol oynadığını açıkça beyan etmektedir.⁴⁴³

Sovyet rejiminin fikirlerini benimseyen Potapov'a göre sosyalist ekonomi, Tuva halkının iktisadi ve kültürel gelişimi için önemlidir. Tuva'da kamu binaları, hastaneler, mağazalar ve konutlar inşa edilerek yeni bir hayat kurulmuştur. Potapov, Tuva Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Yenisey Irmağı kollarından Elegest Nehri kıyılarına yakın yerlerde kolhozların inşa edildiğini yazmıştır. Eleges Nehri üzerinden geçen köprüyle ulaşım sağlanarak güney Tuva bölgesi Kızıl'a karayolu bağlantısı sağlamıştır. İnşa edilen kolhozlar tahıl ambarları, depo, ahır, barınak ve çiftçilerin evinden oluşmaktadır.⁴⁴⁴

Potapov'a göre sosyalizm, aile ilişkilerine de yansımıştır. Kadın; ekonomik, kültürel ve sosyal yaşamın her alanında eşitliğe sahip olarak çalışan bir birey konumdadır ve

⁴⁴⁰ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 160.

⁴⁴¹ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 162.

⁴⁴² L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 167.

⁴⁴³ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 168.

⁴⁴⁴ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 172.

kamuda üretimin her alanında yer almaktadır.⁴⁴⁵ Yazarımıza göre Tuva halkı, sosyalist halk ailesinin en genç üyesi olmuştur. Tuva halkı, kapitalizm yerine sosyalizme doğru eğilim göstererek ekonomik ve kültürel gelişim açısından önemli bir örnek teşkil etmiştir.⁴⁴⁶

4.7. Tuvaların Dini

Potapov'a göre Altay halkları şamanlığı atalarından miras olarak almışlardır. Utku Kam olarak bilinen soylu şaman ataları, yeni seçilecek şamanı rahatsız ederlerdi. Böylece ölen şamanın ruhu diğer dünyaya geçmeden yeryüzünde kendi yerine geçecek yeni şamanı seçerdi. Şamanlar atalarının ruhları tarafından belirlenir ve tefleri onlara verilirdi. Şaman seçiminde toplumun ya da herhangi dinî bir kurumun karar vermesi söz konusu değildir. Bu durum Tuva şamanları için de geçerliydi.⁴⁴⁷

Potapov, Altay şamanizmi hakkında bilgi verirken doğadaki kùltlerle ilgili ayrıntılara da değinmektedir. Bu konuya dair Tuvalar üzerinden rüzgâr kùltüne yer veren Potapov, Tuvalarda bazı rüzgarların insanlara hastalık getirdiği kanaatindedir. Tuvaların rüzgarla ilgili var olan diğer bir görüşünü de paylaşmıştır. Buna göre Tuvalarda, *alacakarga* ya da *kızıl tumçuk* olarak bilinen bir kuşun, rüzgâra karşı kuyruğunu kaldırarak ürediği inancı vardır. Türkologa göre Tuvalar, rüzgârın hayvanların üremelerinde etkisinin olduğuna inanırlardı.⁴⁴⁸

Potapov, efsanelerde ve tarihî kaynaklarda yer alan Yada Taşı'nın şamanların büyülerindeki fonksiyonlarına değinmiştir. Yada taşına ait bilgiler, Tuva'daki Begre yazıtında bir şamanın öldüğünde sadece tefiyle değil sahip olduğu yada taşıyla da arasındaki bağının koptuğuna dair işaret olduğunu göstermektedir.⁴⁴⁹

Potapov Tuva'daki şamanların kurak günlerde bu taşla yağmur yağdırdıklarını söylemektedir. Hayvanların iç organlarında bulunan yada taşı Potapov'un elde ettiği bilgilere göre güney-batı Tuvalarda *çat taş* ismiyle bilinmektedir. Potapov çat taş kullanan kamın, öfkelendiğinde ya da düşman gördüğü insanların yer aldığı bölgeye soğuk kötü bir hava akımı yollamak adına bu taşı nehre attığı bilgisini elde etmiştir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁵ L. P. Potapov, *Narodı Yujnoy Sibiri*, s. 176.

⁴⁴⁶ L. P. Potapov, *Retsenziya: Dulov V. I. Sotsialno-Ekonomiçeskaya İstoriya Tuvi 19-Naçalo 20 vv*, Akademiya Nauk SSSR, Moskva 1956, s. 6.

⁴⁴⁷ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 275.

⁴⁴⁸ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 116.

⁴⁴⁹ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 166.

⁴⁵⁰ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 167.

Tuvalı kamların törenlerde kullandığı tefler hakkında Potapov mars tipi teflerin Kobdo Nehri tarafında yaşayan kamlar arasında sıklıkla kullanıldığını belirtmektedir. Tuvalarda mars tipi teflerin kullanımına dair Potanin'in derlemelerine değinen Türkolog, Tes Nehri'ne yakın Cincilik adlı bir köyde yaşayan Tuvalı kadın kamin, bu tefi kullandığını söylemiştir. Potanin'in verdiği bilgiye göre *toktuş* adı verilen tefin sapında insana benzer figürler bulunmamaktadır.⁴⁵¹

Potanin'in verdiği bilgilere dayanarak Potapov, Cincilik köyünde yaşayanların aksine Kobdo Nehri havzasında ikamet eden Tuvalı kamların teflerinde insana dair figürlerin bulunduğunu ifade etmektedir.⁴⁵²

Tef türlerinin sınıflandırılmasına dair bilgilere yer veren Potapov'a göre tek başlı insanı andıran sapı olan tef çeşitlerini Dağlık Altay'da hayatlarını sürdüren Telengitlerle akraba olarak bilinen, Moğolistan Altayı'nın Kobdo Nehri havzasında yaşayan Tuvalar kullanmaktadır. Bu konu hakkında Türkolog, E. Taube'nin Altay Tuvaları hakkında yaptığı saha araştırmalarına vurgu yapmıştır. Taube'nin elde ettiği bilgilere göre teflerin üstünde baş, altında ayakları temsil eden kesikler görülmekteydi. Tefin üzerinde kaş, göz, ağız ve burnu sembolize eden işlemeler bulunmaktaydı. Potapov, E. Taube'nin araştırmalarına ek olarak bu teflerin *ak tüngür* ve *kara tüngür* olarak ikiye ayrıldığına vurgu yapmaktadır. O, teflerdeki renklerin farklılığını şamanın tefi gökyüzü, yeryüzü ya da yeraltındaki tanrıdan almasına göre değişmesine bağlamaktadır.⁴⁵³

Türkolog müzelerde yer alan tek başlı tefleri de değerlendirmiştir. Elde ettiği bilgilere göre tefin sapının baş kısmında bakır bulunan tefler, beyaz tef yani ak tüngür olarak bilinen Yazım (Tazim) (şamanların deyimine göre) tefleridir. Potapov bu tefleri şamanların Yeryüzü Tanrısı'ndan aldıklarını söylemektedir. O, konuştuğu kişilerden bu tefin “yazım-piy” yani “bakır bey,” (reis, ağa, sahip) olarak adlandırıldığını duymuştur.⁴⁵⁴ Sonrasında yaptığı araştırmalarla her şamanın tef adlandırmasında kendisine özgü düzeltmelerde bulunduğunu tespit etmiştir. Örnek olarak “yazım-piy” isminin dağ ruhuna ait bir adlandırma olduğunu vermiştir. Dile getirilen bu dağın yerini bulma fırsatının olmadığını ise üzümlere beyan etmiştir.⁴⁵⁵

⁴⁵¹ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 207.

⁴⁵² L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 206-207.

⁴⁵³ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s.205-206.

⁴⁵⁴ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 227.

⁴⁵⁵ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 228.

Potapov Altay halkları arasında sadece Tuvalarda bulunan Hemçik Nehri havzasında yaşayan kamlara özgü Kemçik (Hemçik) tefinden bahsetmektedir. Şamanların kendi atalarından aldıkları onayla hazırlanan bu teflerde insana benzer sapında kaş, göz, burun ve demirden bir ağız bulunmaktadır. Gök ile ilgili çizimlerin yer aldığı bu teflerin üzerine geyik derisi gerilmekte ve gövdesi de sedir ağacından yapılmaktadır. Türkologa göre bu tefe sahip Kam Çorton ve Kam Sapır'ın şaman olmalarını, ataları Tuvalı kadın kam Kanaa'ya borçluydular.⁴⁵⁶

Şaman törenlerinde, dinî görevlerini yerine getirmek tefe bağlıdır. Türkolog'a göre tefe sahip olmayan biri, şaman olarak kabul edilmemektedir. Bununla birlikte şamanların törenlerde giydiği kıyafetlerine değinen Potapov, Tuvalı kamların da Altaylılar gibi *manyak* adında kıyafet giydiğini belirtmektedir. Zira şamanlar öldüklerinde bu kıyafetler ile gömülmektedirler. Araştırmalarına göre şamanların teflerin aksine *manyak* adındaki kıyafete sahip olma zorunluluğu bulunmamaktadır.⁴⁵⁷

Potapov, tören esnasında Altaylılarda *alkış*, Tuvalarda ise *algış olarak* adlandırılan dualardan bahsetmektedir. Algış, Altay şamanizminin inanç sisteminde önemli bir unsurdur. Kaldı ki şamanların yaptığı bu dualar, Tanrılara ve ehemmiyetli ruhlara yapılan dualardır. Bu dualar her şamanın farklı yorumuna göre tören esnasında yapıldığı için ezberlenmez ve tekrar başka bir şaman tarafından okunmazdı.⁴⁵⁸

4.8. Şorların Etnik Kökeni

Şorları Türkçe konuşan bir halk olarak ifade eden Potapov'a göre bu halk Tom Nehri ve onun sol kolları olarak bilinen Mrass-Kondom nehirleri havzasında yaşamaktadır. Potapov, Şorların bir kısmının Rus egemenliği altına girdikleri dönemde Abakan vadisine göç ettiklerini belirtmektedir. Potapov, Şorların diğer bir kısmı için Oyrotsk Otonom Bölgesi'nin Turoçak ve Çoi aymaklarında yaşadıklarına değinmektedir. Ayrıca Potapov 1925 yılında Batı Sibiryâ Bölgesi'nde Naly Dağ kıyısında Şorların da yaşadığını ifade etmektedir. Yazara göre 17. ve 18. yüzyıl Rus belgelerinde Şorlar "Kuznetsk Tatarları", "Mrassky Tatarları" olarak tanınmaktadır. Ayrıca Potapov Şorların dil olarak kuzeydoğu dil grubu olarak bilinen Uygur dil grubuna dâhil olduğunu da ifade etmiştir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 230.

⁴⁵⁷ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 273.

⁴⁵⁸ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 277.

⁴⁵⁹ L. P. Potapov, *Etničeskiy Sostav i Proishozhdenie Altaytsev*, s. 16.

Potapov 1 Ocak 1931 tarihindeki verilere göre, sadece Dağlık Şorya havzasında yaşayan Şorların sayısının yaklaşık 15.000 olduğunu belirtmektedir.⁴⁶⁰ Potapov’a göre Şorlar, Kuznetsk bölgesinin yerlileriydi.

Türkoloğumuzun araştırmalarına göre Kuzey Şor bölgesinde yaşayan Şorlar için Ruslar Kuznetsk ismini kullanmaktadır. Potapov’a göre bunun sebebi Şorların Kuznetsk’te demir işi yapmalarıydı. Ayrıca Potapov, Kuznetsk Tatarlarının Ruslar tarafından *Abatura* ismiyle tanındıklarına da dikkat çekmiştir.⁴⁶¹

Potapov’a göre Şorların ilk olarak Rus Kazaklarının ve voyvoda raporlarında, Sibirya kroniklerinde yer aldıklarını öne sürmektedir. Ayrıca Potapov, Güney Avrupalı yazarların ve Plano Carpini, Marko Polo, Matvey Mehovski, Pavel Noviy, Barberini gibi seyyahların eserlerinde Sibirya’da 16. yüzyılın sonlarına doğru Tom, Kondom ve Mrass boylarında yaşayan Şorlar ile ilgili bilgiye yer vermediklerini belirtmektedir.

Potapov, 17. yüzyıl Sibirya kroniklerinde ise Şorların *Kuznets* olarak adlandırıldığını yazmaktadır.⁴⁶²

Potapov, Semon Remezov’un 1701 tarihli coğrafya atlasında Şorların yaşadığı bölgeyi haritada yasak ödeyen bölgeler arasında gösterdiğini belirtmektedir. Potapov, Radlov’un *Aus Sibirien* adlı kitabının ilk cildinde 1833 yılında Telets Gölü ve Tom Nehrinin arasındaki dağlık ormanlarda Şorların yaşadıklarına değindiğini belirtmektedir. Potapov bu bilgilere ek olarak Kondom Nehri civarında yaşayanların Kara Şor, Sarı Şor ve Ak Şor olarak üçe ayrıldıklarını da ifade etmektedir.⁴⁶³

Potapov, Şorların farklı halklar tarafından çeşitli isimlerle adlandırılmasına da örnekler vermektedir. Örneğin Boçat Teleütlerinin Şorlara “şor-kizi” ya da “aba-kizi” olarak hitap ettiklerini belirtmektedir. Çelkanların ya da Oyratların ise Şorlara “şor-kizi”, Tubalar ve Kumandinlerin ise “or-kizi ya aba-kizi” olarak adlandırdıklarına değinmektedir. Potapov Şorların Rusya Bilimler Akademisi üyesi Gmelin’in notlarında *Aba-kizi* (Abinler) ismiyle geçtiğini belirtmektedir. Potapov’un Georgi’nin(soyadı) araştırmalarına dayanarak Abin Tatarlarının kendilerini Abinler olarak adlandırdıklarını ve Aba kelimesinin Tatar dilinde baba olduğuna dikkat çekmektedir. Aynı zamanda

⁴⁶⁰ L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Şorii*, Akamediya Nauk SSSR, Leningrad 1936, s. 5.

⁴⁶¹ L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Şorii*, s. 13.

⁴⁶² L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Şorii*, s. 5-6.

⁴⁶³ L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Şorii*, s. 6-7.

Potapov Radlov'un Modern Şorların "Kuznetsk Tatarları"ndan geldiği fikrini de haklı görmektedir.⁴⁶⁴

Potapov'un fikirlerine göre Rus Kazaklarının 17. yüzyılda etkileşim içinde oldukları Şorlar, Kuznetsk Tatarlarının torunlarıdır. Yazarımıza göre Rus Kazakları, Kuznetsk bölgesini işgal ederek burada yaşayan halkı yasak ödemeleri için zorunlu tutunca Şor halkı da Rus Kazaklarının baskısıyla Kondom ve Mrass Nehri yukarısına yerleşmişlerdi.⁴⁶⁵ Böylece Altay Sayan bölgesinde tayga kısmında yaşayan yerli halk farklı halklarla da karışmıştır.

4.9. Şorların Çarlık ve Sovyet Rusya Dönemi'nde Sosyo-Ekonomik Durumu

Potapov ekonomik olarak Şorların 1900'lü yıllarda Mrass Nehri civarında yaşayanların yüzde 90'nın, Kondom Nehri civarında yaşayan yüzde 80'lik kesimin ise yabani hayvan avıyla uğraştığına değinmektedir. Potapov' a göre bu veriler Şorların ekonomik hayatlarında başlıca ekonomik uğraşlarının kürklü hayvan avının olduğunu kanıtlamaktadır. Yazarımıza göre bu veriler, Şorların ekonomik uğraşlarının hayvancılık olduğuna dair şüphe doğurmamalıdır.⁴⁶⁶

Potapov bu bölgede avlanmaya dair arkeolojik kalıntıların bulunduğunu belirtmektedir. Bu duruma örnek olarak Hakas boylarından biri olan Şorların Minussink havzası yakınlarındaki Afanasyev dağları yakınlarındaki Bateney bölgesini işaret etmektedir. Potapov 4000 yıl önce burada yaşayan halkın da avcılık yaptığına dikkat çekmektedir. Potapov'a göre bu bölgede avcılıkta kullanılan silahlar, taştan ve deriden yapılan aletlerin bulunması avcılığa dair önemli ipuçları sağlayabilmektedir. Yazara göre bu bölgede geyik ve boğa kemiklerinin keşfedilmesi de burada yaşayan halkların avcılıkla uğraştıklarına işaret etmektedir.⁴⁶⁷

Potapov kazı ve araştırmaların dışında avlanmalara tanık olan Şorların da avlanmaya dair hikâyelerinin olduğunu belirtmektedir. Yazarımız 80 yaşındaki Kalar ulusundan (Şorya) Tatyana Oşkışakova'nın ailecek taygalarda avlanmaya nasıl çıktıklarını okuyucularına şöyle aktarmaktadır:

⁴⁶⁴ L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Şorii*, s. 6.

⁴⁶⁵ L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Şorii*, s. 8.

⁴⁶⁶ L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Şorii*, s. 7.

⁴⁶⁷ L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Şorii*, s. 7-8.

Yaşamak zordu ve açtık. Avladığımız hayvanları yasak olarak borçlarımızı ödemek için tacirlere veriyorduk. Az miktarda arpa ekiyorduk. Taygada hayvancılık yapmamız engellenince daha çok avlanmaya gittik. Kadınlar da yabanî hayvan avında erkeklere yardım eder. Kışın ailecek taygalara gidilirdi. Yazın ise nehir kenarlarında yaşıyor; balık avlıyorduk. Kadınlar erkekler gibi kayak kullanarak avlanıyorlardı.⁴⁶⁸

Potapov av malzemelerinden okların Şor, Çelkan, Tubalarda kuşkirazı ya da huş ağacından olduğuna da değinmektedir.⁴⁶⁹ Mrass Nehri aşağısında yaşayan Şorların Potapov’a anlattıklarına göre, onlar oklara “okça sığırtkış” (ıslık çalan ok) adını vermektedirler. Potapov boynuzdan yapılan üç tane delikli kırmızı renkli okun 1932 yılında müzeye satıldığına dikkat çekmektedir.⁴⁷⁰

Potapov, Pallas’ın 18. yüzyılda elde ettiği verilere göre Şor boylarından Kobiy boyunun 53 yaya, Karga boyunun ise 40 yaya sahip olduğunu belirtmektedir. Potapov’a göre o dönemlerde Altay halkları için yaya sahip olmak önemlidir.⁴⁷¹

Potapov Şorların kayakla ya da kızakla av malzemelerini taşıdıklarını, Şorların da Kumandinler gibi omuzlarının arkasında 60-70 kilogramlık “engmen çukpa” dedikleri ekipmanlarını taşıdıklarını belirtmektedir.⁴⁷² Potapov aynı zamanda Tubaların da Şorlarda olduğu gibi, ekipmanlarını bir parça at derisiyle sarıp karlı havalarda kayışla taşıdıklarını izah etmektedir.⁴⁷³ Bu benzerliklere ek olarak Potapov Şorlarda “tes-teş” isimli çukurlar ve ağaçtan yapılan “zaseku” adındaki engellerden bahsetmektedir. Potapov Şorların ilk dönemlerde Çelkanlar gibi av çukurlarını “teş” ismiyle nitelendirdiklerini belirtmektedir.

474

Daha sonraki süreçlerde ise Potapov, engellere ve çitlere bu ismin verildiğine dikkat çekmektedir. Av çukurlarının isimlendirilmesindeki benzerliklere örnekler vermeye devam eden Potapov, av çukuruna verilen “teş” isminin Kumandinlerde de hayvanların geçmesine karşı konulan engellere verildiğini yazmaktadır. Potapov hayvanların geçiş noktası üzerinde kurulan tuzakların kendirden iplerle yapıldığını, ava katılan Şorlarla sohbet ederken öğrendiğini açıklamaktadır.⁴⁷⁵

⁴⁶⁸ L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Şorii*, s. 23.

⁴⁶⁹ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya V Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 8.

⁴⁷⁰ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya V Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 18.

⁴⁷¹ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya V Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 16.

⁴⁷² L. P. Potapov, *Razlojenie Rodovogo Stroya u Plemen Severnogo Altaya*, s. 40.

⁴⁷³ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya V Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 18.

⁴⁷⁴ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya V Ohote Severnıh Altaytsev”, s.21.

⁴⁷⁵ L. P. Potapov, “Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya V Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 21.

Potapov Şorlardan öğrendiği bilgilere göre Kuzey Altay’da kolektif avcılıkta geniş bir şekilde çit ve engellerin kullanımının yaygın olduğu sonucuna varmaktadır.⁴⁷⁶ Yazarımız Şorların 2-4 kişilik grup şeklinde avlandıklarını belirtmektedir. Ona göre avlanamayacak kadar yaşlı olanlar ve avcılık konusunda henüz tecrübesiz gençler de ava katılabilir. Potapov’un elde ettiği bilgilere göre Kondom Nehri’nde yaşayan Şorlar avlanma için gittiklerinde herkes avladığıyla beslenirdi. Mrass Nehri yukarısında yaşayan Şorlar ise kışın avı eşit paylaşırlardı.⁴⁷⁷

Kuzey Altay kabilelerinde su samuru, kunduz, samur için kolektif avlanmanın varlığını belirten Potapov, A. B. Adrianov’un da 1881 yılındaki Altay ve Sayan gezileri sonucunda Şorların kolektif olarak su samuru avı yaptığına dair bilgiler verdiğini ifade etmektedir.⁴⁷⁸

G. F. Babuşkin’in Şorlar için Potapov’a Mrass Nehri aşağısında kunduz ve ayı avı yaptıklarını söylemesi önemlidir. Bu konu hakkında Potapov Şorlarda baba tarafından akrabalara eşit pay verdiklerini Babuşkin’in söylediğini de belirtmektedir.⁴⁷⁹

Potapov, avın paylaşımıyla ilgili Şorlarda farklı bir inanışa değinmektedir.⁴⁸⁰ Şorlar bu inanışı “avcı şansı” olarak açıklamaktadır. Şorların dinî görüşlerine göre hayvanların ruhu önemlidir. Potapov’a göre Şorlar hayvanların ruhunun burunlarında olduğuna inanmaktadır. Şorlar öldürülen su samuru ve tilkinin etlerini bölüştükten sonra derilerini ayırırlar. Potapov hayvanın bölünmesinden sonra burnun ucunun kesilip eve götürüldüğünü belirtmektedir. Potapov’a göre Altay halklarında avlanma ile dinî hayat birbirini oldukça etkileyen iki unsurdur.⁴⁸¹

Potapov’un Şorlarla avlanma hayatlarına dair yaptığı konuşmalar sonucunda elde ettiği bilgiler dikkat çekmektedir. Bu bilgilere göre Şorlarda avlanma hayatı çok erken yaşlardan itibaren başlamaktadır. Duyumlarına göre 16 yaşındaki gençler taygalarda avlanmakta ve avlardan pay almaktadırlar. Ayrıca Şorlarda yasak ödeme 18 yaşında başlamaktadır. Şorlar arasında yasak ödemenin 18 yaşında başlamasının sebebi ise Şor gençlerin bu yaşa geldiklerinde genç bir avcı sayılmasındandır. Hatta Potapov Şorların 12-14 yaşında babalarıyla birlikte avlanmaya gittiklerine de dikkat çekmiştir. Potapov’a

⁴⁷⁶ L. P. Potapov, “Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya V Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 21.

⁴⁷⁷ L. P. Potapov, “Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya V Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 24.

⁴⁷⁸ L. P. Potapov, “Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya V Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 26.

⁴⁷⁹ L. P. Potapov, “Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya V Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 26.

⁴⁸⁰ L. P. Potapov, “Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya V Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 36.

⁴⁸¹ L. P. Potapov, “Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya V Ohote Severnıh Altaytsev”, s. 36.

göre çocuklar için ormanlar avlanmayı öğrendikleri bir okuldu. Çünkü çocuklar ormanda oldukça fazla vakit geçirerek avlanma tekniklerini öğrenmekteydi.⁴⁸²

Mrass havzasının yukarısında yaşayan yaşlı Sofron Tepçegeşev'in yedi yaşındaki oğlunun hâlâ annesini emmesine rağmen avlanmaya birlikte gittiklerini Potapov'a anlatmış olması da bu duruma örnek olacak niteliktedir.⁴⁸³

Yazara göre Şorların avlanmaları dışında dağ ve çam fıstığı toplama da hayatlarında önemli rol oynamaktadır. Her boy "pagla" denilen yerlerde ceviz, dağ fıstığı olarak bilinen çam fıstığı toplamıştır.⁴⁸⁴ Ayrıca Potapov Şorlarda "kandık" (*Erythronium Sibirica*) isimli bitki köklerinin toplandığını da eklemektedir.⁴⁸⁵

Potapov'a göre Şorlarda avcılık Ekim Devrimi'ne kadar oldukça önemliydi. Potapov devrimden sonra Rusların bu bölgeyi sömürmesiyle birlikte Şorların kürklerle yasak ödediklerini belirtmektedir. Potapov'a göre Şorların Çarlık Rusya için Kuzey Altay'daki halklardan önce sömürülecek hâle geldiklerini ifade etmektedir. Yazarımız Şorların ellerindeki değerli ürünleri kendi tabiriyle "vahşi tacirlere" bıraktıklarını belirtmektedir. Böylece Potapov Şorların ekonomisinin Rus tacirler ve bayların sömürüsü altına girerek tamamen fakirleşmeye başladıklarına dair fikrini öne sürmektedir.⁴⁸⁶

Potapov'a göre ekonomik unsurların incelenmesi ve analiz edilmesi Şorların tarihî süreçlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Yazarımız Şorların Ekim devrimine kadar kürklü hayvan avı, çam/dağ fıstığı toplama dışında farklı ekonomik bir faaliyette bulunmadıklarını iddia etmektedir. Potapov'a göre şüphesiz ki Şorlarda geçmişten gelen kolektif avlanma fikri egemendi. Şor halkı arasında komünizmin ilk yıllarında da bu avlanma tarzı hâkimdi.⁴⁸⁷ Mus geyiği, geyik, maral, karaca, ayı avında etten fazla pay kaldığı için bu hayvanların avlanması önemliydi.⁴⁸⁸

Potapov'un araştırmalarına göre bu dönemde Ruslar için hayvan kürkü, satın alınabilecek bir ticaret malıydı.⁴⁸⁹

Potapov, Sovyet Hükümeti'nin Ekim devrimi sonrası çıkardığı kararla Şorların yaşadığı bölgelere Rusların yerleştirilmesinin bölgedeki ekonomik durumu etkilediğini

⁴⁸² L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Şorii*, s. 24.

⁴⁸³ L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Şorii*, s. 24.

⁴⁸⁴ L. P. Potapov, "Çerti Pervobitnoobşinnogo Stroya V Ohote Severnih Altaytsev", s. 33.

⁴⁸⁵ L. P. Potapov, H. P. Dyankova, "Ozup I Abyl-Hozyaystvennie Orudiya Şortsevi Kuznetskoy Taygi (İz Oblastı Pervobitnoy Kulturi Turetskih Plemen)", *Kultura İ Pismennost Vostoka*, 1929, s. 5.

⁴⁸⁶ L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Şorii*, s. 103-122-132.

⁴⁸⁷ L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Şorii*, s.131.

⁴⁸⁸ L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Şorii*, s.126.

⁴⁸⁹ L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Şorii*, s.115.

belirtmektedir. Potapov Ekim devrimi öncesinde bile Kondom Nehri havzasında Şorlardan çok Rus nüfusunun fazla olduğunu belirtmektedir.

Potapov 1906 yılına doğru Rusların yerleşmesi için Şartonka, Benjerep, Krutoy, Yula, Ust-Dala, Orta Dala, Yukarı Dala, Kazankol, Büyük Çayır (Şirokiy Lug) gibi yeni yerleşim yerlerinin oluşturulduğunu belirtmektedir.⁴⁹⁰

Sovyet yönetiminin politikalarına önem veren Potapov'a göre Komünist parti ve Sovyet yönetimi ekonomik açıdan geri kalmış halklara yardım etmektedir. Ona göre bu halklardan biri de Şorlardı. Yazarımız için Çarlık dönemi sömürge politikalarıyla Şorlardaki ekonomik ve kültürel geri kalmışlığın devrimle birlikte ortadan kaldırılması, Sovyetlerin önceliği idi.⁴⁹¹ Potapov Sovyet Hükümeti'nin kurulmasıyla tarım ve hayvancılıkta kullanılan yararlı toprakların Zaysanlar'ın sömürgesinden kurtarılıp Şor işçilere geçtiğini ifade etmektedir. Ancak Şorlar Sovyet rejiminin ilk zamanlarında tarıma ilkel tekniklerle devam etmekteydiler. Örneğin Güney Şorya'da hayvancılık ve tarım gelişmemiş ilkel yöntemlerle yapılmaktaydı. Şorların büyük bir çoğunluğu taygada avcılık yapmaktaydılar. Potapov ilerleyen süreçte Sovyetlerin Şor halkına nakit para, tarım aletleri, tohum yardımı yapmasıyla tarımın geliştiğine dikkat çekmektedir. Potapov'a göre Dağlık Şorya bölgesi tarımın gelişmesi adına her yıl Sovyet devleti bütçesinden para desteği almaktaydı. Yazarımıza göre her geçen yıl Şorya'da tarımın gelişmesiyle sanayi de gelişmekteydi. Potapov ekonomi ve sanayinin hızlı bir şekilde gelişmesinin Şor halkında kültürel bir etki bıraktığını da belirtmektedir.⁴⁹²

Şorlar bu dönemde kültürel gelişim göstererek okuma yazma faaliyetlerine de önem vermektedir. Potapov'a göre on yılda Şorların okuma yazma oranının artması, Sovyet Hükümetinin başarısıdır. Potapov 1925 yılında Şorya'da 8 okul varken 1935 yılında ise okul sayısının 32 olduğunu belirtmektedir. Orta okul ve diğer kademelerde de öğrenci sayısının her yıl arttığını belirten Potapov 10 yılda öğrenci sayısının 243'ten 2645'e yükseldiğine dikkat çekmektedir.⁴⁹³

⁴⁹⁰ L. P. Potapov, *Oçerk Po İstorii Şorii*, s.225.

⁴⁹¹ L. P. Potapov, "Şortsı Na Puti Sotsalistiçeskogo Razvitiya", *Sovetskaya Etnografiya*, III, 1950, s. 1.

⁴⁹² L. P. Potapov, "Şortsı Na Puti Sotsalistiçeskogo Razvitiya", *Sovetskaya Etnografiya*, III, 1950, s. 1-2.

⁴⁹³ L. P. Potapov, "Şortsı Na Puti Sotsalistiçeskogo Razvitiya", *Sovetskaya Etnografiya*, III, 1950, s. 2.

4.10. Şorların Dini

Potapov Şor şamanlarının ölen insanların ruhlarını ölümlerin ruhlarının toplandığı yerlere gönderdiklerini belirtmektedir. Potapov'a göre ruhların gönderilmesi önemli bir olaydır. Eğer bedenden çıkan *sürnü* kelimesiyle ifade edilen ruhlar 40. günde olması gereken yere gönderilmezse, *ib karazı* adındaki kötü ruhlara dönüşüp insanları rahatsız edebilirlerdi. Potapov bu bilgileri Şorya'dan Abakan'a göç eden Sagaylardan duyduklarını belirtmektedir.⁴⁹⁴

Teflerden de bahseden Potapov, Teleütlerde mars, mar olarak, Şorlarda ise bars veya bar olarak tanınan bu teflerin Altay halklarının arasında en önemli ve üst düzey bir tef türü olduğuna dikkat çekmektedir. Potapov'a göre bu tefi kullanan kam dünyanın her yerine gidebilme fırsatına sahipti.⁴⁹⁵

Yazara göre Ülgen ya da kutsal sayılan dağların verdiği bu teflerle Ülgen'e at kurban edilen törenler yapılırdı. Şor, Teleüt ve Sagayların bir kısmı için kutsal dağ, yani *tös tag* olarak kabul edilen Mustag Dağı bu tefleri kamlara vermekteydi.⁴⁹⁶

Potapov Kuyum Nehri tarafında Sarakıs köyündeki Kam Çorhon ve Altaylı Mukuluş Tadikin'in göre Şorlar ve Teleütlerle Kuzey Altaylıların sapıyla iki başlı insanı andıran *kanım* tefi hakkında değerlendirmelerini de yer vermektedir.⁴⁹⁷ Potapov kanım tipi tefler hakkında 1920-1970 yılları arasında araştırmalar yaptığını belirtmektedir. Potapov kamlarla yaptığı konuşmalar sonucunda kanım tef saplarıyla mars tef saplarının birbirine yakın olduklarını yazmaktadır.⁴⁹⁸

Potapov, Çelkan, Tuba ve Kumandinler arasında da kanımın Av Tanrısı olarak bilindiğini belirtmektedir. Ayinlerde Av Tanrısı'nın avlanma şansını arttırması için kurbanlar verildiği bilgisini öne sürmektedir.⁴⁹⁹ Potapov, Kanım dışında Şangır-piy, Kuday-piy ve Taygam adlı ruhların da bulunduğunu belirtmektedir. Şorlar, mars tipi teflerle Taygam adlı ruha avlanmadan önce ayin yaparlardı. Kam, Taygam'ı temsil eden bakırdan iki gözü ve iki başı olan puta *abırtka* adı verilen arpadan yapılan bira saçarlardı.⁵⁰⁰

⁴⁹⁴ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 84

⁴⁹⁵ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 208.

⁴⁹⁶ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 208.

⁴⁹⁷ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 213-214.

⁴⁹⁸ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 213-214.

⁴⁹⁹ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 215.

⁵⁰⁰ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 217.

Potapov Kuzey Altay halkları arasında Şor, Kumandi, Çelkan, Tuba, Kuzey Teleütler, Kaçın, Sagay, Beltir ve Koyballara ait şaman teflerindeki çizimlere bakarak dünyanın üç kısma ayrıldığı görüşüne varmaktadır.⁵⁰¹ Bu teflerin üst kısmında gökyüzü (tangara), gök cisimleri, gökkuşağı, bulutlar ve Samanyolu galaksisine dair semboller bulunmaktadır. Gezegen ve gök cisimlerine dair tasvirlerle önem veren Altay halklarında şamanlar ay ve güneşin konumuna göre, ilkbahar ve sonbahar aylarında buzlanmanın olmadığı zamanlarda göğe yolculuk yaparlardı.⁵⁰²

Potapov 1920-1924 yılları arasında Altay halklarında yapılan dinî törenlerin ve ayinlerde yer alan şamanların sayılarının hesaplandığını belirtmektedir. Bu yıllar arasında 2.287 ayinden 7 ayinin Rusların isteğiyle yapılmış olması, Potapov için önemli bir bilgiydi. Potapov bu bilgidan 1920’li yıllarda Altay misyonuna karşı şamanizmin yeniden yükselişe geçtiği sonucuna varmaktadır. Ancak Potapov bu dönemde Şorlarda kaç tane şamanın dinî törenlerde yer aldığını bilmediğini belirtmektedir.⁵⁰³

Potapov’un çalışmalarından Altay Türkleri dışında Hakas, Tuva ve Şor Türklerinin ekonomileri, kültürleri ve inanışları hakkında bilgiler elde etmek mümkündür. Potapov Hakas, Tuva ve Şor Türklerini etnik köken, ekonomi, din gibi kavramlarla anlatarak Türk tarihinin zengin ve köklü tarafını okuyucularına sunmuştur. Potapov Güney Sibirya halklarını ele alırken kendinden önceki araştırmacıların eksik yönlerini de belirterek daha ayrıntılı eserler yazmıştır. Yazarımız Hakas, Tuva ve Şor halklarının farklı dönemlerdeki hayatlarını daha önce yazılanların aksine geniş bir çerçeveden bakarak anlatmıştır. Potapov bu bölgelerdeki saha araştırmalarına dayanarak kaleme aldığı eserleriyle Güney Sibirya tarihine büyük katkılarda bulunmuştur.

⁵⁰¹ L. P. Potapov, “Mifi Altae-Sayanskikh Narodov Kak İstoriçeskiy İstoçnik”, s. 245.

⁵⁰² L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 239.

⁵⁰³ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, s. 204.

SONUÇ

Leonid Pavloviç Potapov, 6 Temmuz 1905 tarihinde Altay bölgesindeki Barnaul şehrinde doğdu. Doğduğu bölgenin etkisine kapılan Potapov'un hayatı Altay bölgesini araştırmakla geçti. Çalışma hayatında tanıştığı etnograflar ve katılacağı geziler hayatının dönüm noktaları oldu. Altay bölgesini gezdikçe Altay halklarına ilgisi artan Potapov, gezilerindeki gözlemlerini yazılarına yansıttı. Andrey Viktorviç Anohin'le tanışması sayesinde araştırma ekiplerinde yer alan Potapov alanında uzman birçok isimden tarih ve antropoloji dersleri aldı. Altay bölgesindeki gezilerde ayinlere katılan Potapov, bölge halkının yaşantısına dair gözlemlerini kaleme alarak genç meslektaşlarına örnek oldu. Potapov'un çalışmalarının ana konusu, Güney Sibirya ve Türkistan'da yaşayan halkların etnik kökenleri ve dinî inanışlarıdır. Altay, Hakas, Tuva, Şor, Yakut ve çalışmamızın konusuna dâhil olmayan Kazaklar, Kırgızlar, Çeçenler, İnguşlar gibi halklar hakkında da çalışmaları mevcuttur. Sovyet döneminde yaşayan diğer tarihçilerde olduğu gibi Potapov'un yazıları yönetimin siyasi politikalarına göre şekillenmiştir. Sovyetler Birliği'ndeki politik, sosyal, iktisadi unsurların etkisi, Potapov'un Altay halklarına yönelik fikirlerine yansımıştır. Sovyet yönetiminin söylemleri dışına çıkmayan L. P. Potapov, eserlerinde yer alan halkların yaşamlarında Sovyet rejiminin etkisine dair fikirlerini de yazmıştır. Buna rağmen L. P. Potapov'un Sibirya hakkındaki çalışmaları Sibirya halklarının kökenleri ve yaşantılarının anlaşılması adına önemlidir. Potapov, uzun yıllar boyunca Altay ve Sibirya bölgesindeki uzun saha araştırmaları sonucunda elde ettiği bilgilerle Türkoloji ve etnografya bilimine katkıda bulundu.

L. P. Potapov'un Hakas, Tuva ve Şor halkları hakkındaki araştırmalarında yurt dışında da takdir edilmiştir. Potapov Paris, Londra, Moskova gibi şehirlerde katıldığı uluslararası konferanslarda kendinden söz ettirmişti. Türk halklarının etnik kökenlerinin, dinî hayatlarının araştırılmasına yeni metodlarla yaklaşan Potapov, Sovyet hükümeti

tarafından birçok ödüle layık görüldü. Kendini Türk tarihinin araştırılmasına adan Potapov ilerleyen yaşına rağmen alanında çok sayıda eser yazmaktan geri kalmadı. Onu tanıyanlar tarafından çalışkanlığı ve samimiyetiyle bilinen Potapov, 2001 yılında yazmış olduğu *Ohotniçnyy Promisel Altaytsev* adlı son eserinin yayınlanmış hâlini göremeden vefat etti. Etnografya ve müzecilik alanında da geliştirdiği bilimsel yöntemlerle tanınan Potapov, vefat etmeden önce anılarını bazı etnograflara anlatmıştı. Böylece Potapov'un anlattıkları ve yazdıkları genç meslektaşlarına ışık tutacaktır.

Leonid Pavloviç Potapov'un Türk tarihine katkılarında biri Altay Türklerinin kökenlerini detaylı bir şekilde incelemesidir. Potapov, Altay Türklerini coğrafya, topografya, etnoloji gibi bilim dallarına uygun olarak folklorik unsurlarına göre incelemiştir. Potapov Güney Sibirya halklarına yönelik çalışmalarında antropolojik ve etnografik materyallere göre hareket etmiştir. Ayrıca Potapov Altay halklarının etnik kökenlerini araştırırken halkların boy ve kabile isimlerinden ziyade yerleşim yerleri ile göç hareketlerinin de araştırılmasının üzerinde durmuştur. Farklı yöntem ve bilim dallarından yararlanan Potapov, Sibirya tarihi araştırmalarında önde gelen bir isim olmuştur.

Potapov araştırmalarında “Tele” kavramını ortaya koyarak Altay Türklerinin kökenine dair değerlendirmelerine yer vermiştir. Bu kavramı öne çıkaran Potapov, Altay ve Tuvaların eski atalarının Hun devletleriyle olan bağlarını da incelemiştir. Çalışmalarında Tele gruplarıyla Hun Devleti, Göktürk Devleti, Kırgızlar, Kıpçaklarla olan ilişkilerine değinerek Altayların kökenlerine dair çalışmalara öncülük etmiştir. Potapov Altay Türklerinin etnik kökenlerine dair karışıklıkları gidermek adına Türk tarihi için önemli olan 17. ve 18. yüzyıl Rusça kaynaklardan, Sui Hanedanlığı, Tang Hanedanlığı ve Zhou Hanedanlığı dönemi kroniklerinden, *Moğolların Gizli Tarihi* ile *Hudûdü'l-Âlem* gibi eserlerden yararlanmıştır.

Yine Potapov Altay Türklerinin dini şamanizm hakkındaki birçok iddiaya karşı gelmiştir. Potapov Altay şamanizminin yazılı kuralları olmamasına rağmen bir din olduğu düşüncesini öne sürerek şamanizm ile ilgili araştırmalara yeni bir yön vermiştir. Potapov şamanizmle ilgili yaptığı araştırmalardaki amacının, şamanizmin din olmadığı algısına karşı gelerek etnografik materyaller, kültürel araştırmalar ve bölge halkıyla görüşmelerinde elde ettiği bilgilerle kanıtlamaktır. Şamanizm araştırmalarında Türk tarihinin en önemli eserleri olan Orhun abideleri, Yenisey ve Baykal yazıtları, *İrk Bitig*

ve *Altun Yaruk* gibi eserleri incelemiştir. Bu eserlere başvurarak şamanizmin din olduğuna dair fikirlerini kanıtlamaya çalışmıştır.

Sonuç olarak, Türkoloji alanında birçok makale ve kitapta adını gördüğümüz L. P. Potapov'un eserlerinin bize Altay bölgesi ve Güney Sibirya'da yaşayan halkların ekonomik, siyasi, kültürel ve dinî hayatları hakkında kendi gözlemlerini sunmaktadır. Bu eserlerin başlıklar halinde toparlanmasının Türkoloji ilmine, Türk tarihi, kültür ve din üzerine yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

1. L. P. Potapov Hakkında Yazılanlar

1.1. Türkçe Eserler

Bağcı, Atilla, “Leonid Pavloviç Potapov (Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri)”, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları MAKALELER*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2004.

1.2. Rusça Eserler

Alekseenko, E. A., “Dalekoe-Blizkoe”, *Muzey Antropologii i Etnografii İmeni Petra Velikogo RAN*, St. Peterburg 2006, s. 1-3.

Dyankonova, V. P., Reşyetov, A. M. ., “O Leonide Pavloviçe Potapove”, *EO*, II (2002), s. 125-131.

Funk, D. A., “So Starejšim Rossiyskim Etnografom L. P. Potapovım Beseduet V. A. Tişkov”, *Şamanizm i Rannie Religioznie Predstavleniya, K 90- Letiyu Doktora İstoriko-Etnografiçeskiy Nauk Professora L. P. Potapova*, Rossisyskaya Akademiya Nauk İstitut Etnologii i Antropologii İmeni N. N. Mikluho-Maklaya, Moskva 1995, s. 4-271.

Funk, D. A., “Predislovie”, *Şamanizm i Rannie Religioznie Predstavleniya, K 90- Letiyu Doktora İstoriko-Etnografiçeskiy Nauk Professora L. P. Potapova*, Rossisyskaya Akademiya Nauk İstitut Etnologii i Antropologii İmeni N. N. Mikluho-Maklaya, Moskva 1995, s. 4-271.

Kinjalov, R. V., “Nash L. P.”, *Muzey Antropologii i Etnografii İmeni Petra Velikogo Ran*, 2006, s. 1-2.

Kimeyev, V. M., “Slovo Ob Uçitele”, *Muzey Antropologii i Etnografii İmeni Petra Velikogo Ran*, 2006, s. 1-2.

2. L. P. Potapov’un Eserleri

2.1. Kitapları

2.1.1. Türkçeye Tercüme Edilen Kitapları

Potapov, L. P., *Altay Şamanizmi*, Çev. Metin Ergün, Kömen Yayınları, Konya 2012.

2.1.2. Rusça Kitapları

Potapov, L. P., *Etničeskiy Sostav i Proishojdenie Altaytsev*, Akademiya Nauk SSSR, Nauka, Leningrad 1969.

Potapov, L. P., Levina, M.G., *İstoriko-Etnografičeskiy Atlas Sibiri*, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1956.

Potapov, L. P., *İstoriya Tuvi*, Nauka, Moskva 1964.

Potapov, L. P., *Kratkie Oçerki Po İstoriii İ Etnografii Hakasov (XVIII—XIX vv.)*, Hakaskoe Oblastnoe Gosudarstvennoe İzdatelstvo Abakan, Abakan 1952.

Potapov, L. P., Levina, M. G., *Narodi Sibiri*, Akademiya Nauk SSSR, Moskva-St. Peterburg 1956.

Potapov, L. P., *Narodi Yujnoy Sibiri*, Knijnoe İzdatelstvo, Novosibirsk 1953.

Potapov, L. P., *Oçerk İstorii Oyroti*, OGİZ, Novosibirsk 1933.

Potapov, L. P., *Ohotniçnyy Promisel Altaytsev*, RAN, Muzey Antropologii i Etnografii İmeni Petra Velikogo (Kunstkamera), St. Peterburg 2001.

Potapov, L. P., *Oçerki Po İstorii Altaytsev*, Akademiya Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1953.

Potapov, L. P., *Oçerk Po İstorii Şorii*, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Leningrad 1936.

Potapov, L. P., *Poezdka V Kolhozi Çemalkskogo Aymaka Oyrotskoy Avtonomnoy Oblasti*, AN SSSR, St. Peterburg 1932.

Potapov, L. P., *Proishojdenie İ Formirovanie Hakasskoy Narodnosti*, Hakaskoe Knijnoe, Abakan 1957.

Potapov, L. P., *Razlojenie Rodovogo Stroya u Plemen Severnogo Altaya*, OGİZ, Moskva-Leningrad 1935.

Potapov, L. P., Dulov, V. I., *Sotsialno-Ekonomiçeskaya İstoriya Tuvi 19- Naçalo 20 vv.*, Moskva Akademiya Nauk SSSR, Moskva 1956.

2.2. Makaleleri

2.2.1. Rusça Makaleleri

Potapov, L. P., “Buben Teleutskoy Şamanki i Ego Risunki”, *MAE*, St. Peterburg 1949, s. 191-200.

Potapov, L. P., “Çertı Pervobitnoobşinnogo Stroya V Ohote Severnih Altaytsev”, *Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii*, XI, 1949, s. 5-41.

Potapov, L. P., “Etnografiçeskoe İzuçenie Türkskih Narodnostey V SSSR Za Sovetskiy Period”, *Türkologiçeskiy Sbornik*, Moskva 1970, s. 163-175.

Potapov, L. P., “Etnonim Tele i Altaytsı”, *Türkologiçeskiy Sbornik*, İzdatelstvo Nauka, Moskova 1966, s. 233-234.

Potapov, L. P., “İstoriçeskiy Put Oyrotii”, *Sovetskaya Etnografiya*, V-VI, 1932, s. 1-23.

Potapov, L. P., “İz Poyezdki Ki Sagaytsem”, *Kratkie Soobşeniya İnstituta Etnografii AN SSSR*, IV, 1948, s. 1-4.

Potapov, L. P., “İz İstorii Rannih Form Semi İ Religioznih Predstavleniy (Obıçay Dareniya Ubitogo Lebedya U Hakasov)”, *Sovetskaya Etnografiya*, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, II, 1959, s. 3-42.

Potapov, L. P., “Kult Gor Na Altaye”, *Sovetskaya Etnografiya*, II, 1946, s. 1-14.

Potapov, L. P., “Nekotrie İtogi.Rabot.Tuvinskoy.Ekspeditsii”, *Sovetskaya.Etnografiya*, 1959, s. 109-122.

Potapov, L. P., “Mifi Altae-Sayanskikh Narodov Kak İstoričeski İstočnik”, *Voprosi Arheologii İ Etnografii Gornogo Altaya*, 1983, s. 243-252.

Potapov, L. P., “Na Kamlanii”, *Altayskiy Kooperator*, 1924, s. 1.

Potapov, L. P., Abramzon, S. M., “Narodnaya Etnogoniya Kak Odin İz İstočnikov Dlya İzuçeniya Etniçeskoy i Sotsialnoy İstorii (Na Materiale Turkoyazıçnıh Koçevnikov)”, *Sovetskaya Etnografiya*, 1975, s. 28-41.

Potapov, L. P., “Oçerk Etnogeneza Yujnıh Altaytsev”, *Sovetskaya Etnografiya*, 1952, s. 16-35.

Potapov, L. P., “Odejda Altaytsev”, *Sbornik Muzeya Antrpologii i Etnografii*, XIII (1951), Moskva-Leningrad, s. 5-59.

Potapov, L. P., “O Feodalnoy Sobstvennosti Na Pastbişa i Koçevya U Tuvintsev (XVIII-Naçalo XX v.)”, *Sotsialnaya İstoriya Narodov Azii*, 1975, s. 1-7.

Potapov, L. P., “Ohotniçnie Poverya İ Obryadı U Altayskikh Turkov”, *Kultura i Pismennost Vostoka*, V, 1929, s. 123-149.

Potapov, L. P., “O Natsionalnoy Konsoldatsii Narodov Sibiri,” *Voprosi İstorii*, X, 1955, s. 59-67.

Potapov, L. P., “Osnovnie Etapı Hakasov”, *Hakaskoye Knijnoe İzdatelstvo*, III, 1954, Abakan, s. 3-33.

Potapov, L. P., “O Suşnosti Patriarhalno-Feodalnıh Otnoşehiy U Koçevıh Narodov Sredney Azii İ Kazahstana”, *Voprosi İstorii*, 1954, s. 73-89.

Potapov, L. P., H. P. Dyankova., “Ozup I Abyl-Khozyaystvennie Orudiya Şortsevi Kuznetskoy Taygı İz Oblastı Pervobıtnoy Kultury Turetskikh Plemen”, *Kultura İ Pismennost Vostoka*, 1929, s. 1-16.

Potapov, L. P., “Perejitki Rodovogo Stroya u Severnıh Altaytsev (Po Materialam Ekspeditsii v Oyrotiyu v 1936 g.)”, *İzdatelstvo Gosudarstvennogo Muzeya Etnografii*, Leningrad, 1937, s. 1-18.

Potapov, L. P., “Pişa Altaysev”, *Sbornik Muzeya Antropologii İ Etnografii*, Nauka, XIV 1953, s. 37-71.

Potapov, L. P., “Rannie Formı Feodalnıh Otnoşeniy U Koçenikov”, *Zapiski*, I, 1948, s. 3-31.

Potapov, L. P., “Sakralnoe Znaçeniye Slova Bogatıy v Altaye Sayanskıh Türkskih Yazıkah”, *Turkologica*, Leningrad 1986, s. 230-237.

Potapov, L. P., “Şamanskiy Buben Kaçıntsev Kak Unikalnıy Predmet Etnografiçeskih Kolleksiı”, *Materialnaya Kultura İ Mifologiya*, MAE, XXXVI, 1981, s. 125-137.

Potapov, L. P., “Şortsı Na Puti Sotsalistiçeskogo Razvitiya”, *Sovetskaya Etnografiya*, III 1950, s. 1-10.

Potapov, L. P., “Tubaları Gornogo Altaya”, *Etniçeskaya İstoriya Narodov Azii*, Moskva 1972, s. 1-15.

Potapov, L. P., “Tülberi Yeniseyskih Runiçeskih Nadpisey”, *Türkologiçeskiy Sbornik*, Nauka, Moskva 1971, s. 145-166.

Potapov, L. P., “Uçeniye Zapiski Tuvinskogo Nauçno İssledovatel'skogo İnstituta Yazıkı, Literaturı İstoriya”, *Sovetskaya Etnografiya*, Nauka, 1970, s. 161-163.

Potapov, L. P., “Yer Sub v Orhonskih Nadpisyah”, *Sovetskaya Etnografiya*, VI, 1979, s. 71-77.

Potapov, L. P., “Zametka o Proishojdenii Çelkantsev-Lebedintsev”, *Bronzoviy i Jeleznıy Vek Sibirii*, 1974, s. 1-10.

Potapov, L. P., “Zaysanı Bai İ Krestyanstvo U Oyrotov Do Oktyabrya”, *Sibirskie Ogni* IX-X ,1933, s. 203-227.

2.2.2. Türkçeye Çevrilen Makaleleri

Potapov, L. P., “Altaylılarda Dağ Kültü”, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları MAKALELER*, Çev. Atilla Bağcı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014, s. 89-107.

Potapov, L. P., “Altaylıların Giysileri”, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları MAKALELER*, Çev. Atilla Bağcı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014, s. 149-212.

Potapov, L. P., “Altaylıların Yiyecekleri”, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları MAKALELER*, Çev. Atilla Bağcı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014, s. 213-252.

Potapov, Leonid Pavloviç, Çev. Atilla Bağcı, “Altay Türklerinde Avcı İnançları ve Gelenekleri”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, XV, 2012, s. 1-22.

Potapov, L. P., “Altay Halklarında Şaman Tefine Verilen Adların Semantiği”, Çev. Muvaffak Duranlı, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, V, 2005, s. 1-6.

Potapov, L. P., “Altay’ın Türkdilli Kabilelerinde Şaman Davulu Canlandırma Geleneği,” Çev. Atilla Bağcı, *Bitig Türkoloji Dergisi*, 2021, s. 153-176.

Potapov, L. P., “Dağlık Altay Tubaları”, Çev. Atilla Bağcı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014, s. 59-72.

Potapov, L. P., “Güney Altaylıların Etnogenezi”, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları MAKALELER*, Çev. Atilla Bağcı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014, s. 25-50.

Potapov, L. P., “Kumandinlerin Etnik Tarihinden”, Çev. Atilla Bağcı, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, XXXIV, 2012, s. 89-99.

Potapov, L. P., “Kuzey Altaylılarda Avdaki İlkel-Toplum Düzeninin Çizgileri”, *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları MAKALELER*, Çev. Atilla Bağcı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014, s.109-147.

Potapov, L. P., “Tele Etnonimi ve Altaylılar” *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları MAKALELER*, Çev. Atilla Bağcı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2004, s. 51-57.

2.2.3. Genel Bibliyografya

Akgün, Engin, *Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine Şamanizm Burhanizm ve Yesevilik*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008.

Alp, K. Özlem., Serviye Mutlu, “Şaman Sembollerinin İşlev ve Anlam Kodları”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, XIV/ 35, (2021), s. 1008-1025.

Anohin, A. V., *Altay Şamanlığına Ait Maddeler*, Kömen Yayınları, Konya 2006.

Aydın, Erhan, *Eski Türklerde Gündelik Hayat*, Kronik Yayınları, İstanbul 2022.

Aygün, G. U., Mehdiyeva, H. D., Qır, Ö., İbrahimova, İ., Sərxanbəyova, C., *İrk Bitig Qədim Uyğur Dilində Yazılmış Fal Kitabı*, Türkcəsi Varkən Topluluğu Yayınları, Bakü 2013.

Balakina, O.N. Dedeyeva, D.S., *Altaysko-Russkiy Slovar*, Lepta, Gorno-Altaysk 2015.

Beydili, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2004.

Burnakov, V.A., “Obraz Gusya V Mifologičeskiy Predstavleniyah Hakasov”, *Problemy Arheologii, Etnografii, Antropologii, Sibirii i Sopredelennih Territorii*, Instituta Arkheologii i Etnografii Sibirskogo Otdeleniya Rossiyskoy Akademii Nauk, XVI, 2010, s. 378-380.

Burnakov, V.A., “Hakas İnançları Bağlamında İzih”, Çev. Yaprak Pelin Uluişik, *Folklor/Edebiyat Dergisi*, XXII, 2016, s. 227-244.

Blagodatov, G. İvanoviç, “Sibirya Halklarının Çalgı Aletleri”, Çev. Atilla Bağcı, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2021, s. 489-511.

Canpolat, Mustafa, “Divanü Lugat’it-Türkte Şamanizm İzleri”, *Belleten*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974, s. 19-34

Ceyhan, Semih, “Vecd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLII, 2012, s. 583-584.

Czaplicka, M. A., *Shamanism in Siberia, Forgotten Books*, 2007.

Çirkin, Sergen, *Güney Sibirya Arkeolojisi ve Şamanizm*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2022.

Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.

Davletov, Timur, “Burhanizm ve Akdın Şamanizmi Güncelleme Girişimi”, *Komplike Dergi*, I, 2018, s. 54-55.

Delice, Tuna Beşen, “Azerbaycan Türkçesi Söz Varlığında Hayvan Adlarına Yüklenen Anlamlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, II, 2022, s. 425-463.

Dilek, İbrahim, “Güney Sibirya’da (Altay Bölgesi) Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Ak Can / Süt Can (Burhanizm): Teşekkülü, Temel İlkeleri Ve Tarihî Seyri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, LIII, 2022, s. 79-127.

Dilek, İbrahim “Altay Türklerinde Halk İnanışları”, *Bilgi*, III, 1996, s.96-101.

Domajakov, Nikolay Georgiyeviç, *Izbrannoye Sbornik Stikhov Na Khakasskom i Russkom Yazıkakh*, Dom Literatorav Hakasii, Abakan 2012.

Eliade, Mircea, *Şamanizm*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2018.

Gömeç, Saadettin, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII / 33, 2003, s. 79-104.

Günel, Zerrin, “Nöker”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIII, 2007, s.216.

Hoppal, Mihaly, *Avrasya’da Şamanizm*, Yapıkredi Yayınları, İstanbul 2012.

İnan, Abdülkadir, “Divanü Lugat’it-Türkte Şamanizme Ait Kelimeler”, *Türk Kültürü*, 1971, s. 1-13.

İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1954.

Kalaycı, Ergün, “Eski Türklerde Toplumsal ve Siyasal Açından Şaman’ın Rolü”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXIII / 3, 2021, s. 1038-1053.

Kara, Gülnar, “Zhou Tarihi’nin Türkler Bölümü Üzerinde Metin Çalışması”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2015, s. 542-562.

Karcıoğlu, Uğur, “Avrasya ve Sibiry Bölgelerinde Bulunan Bazı Kurganlar”, *Kafdağı*, IV/ II, 2019, s. 54-78.

Knorre, B., Filatov, S., “Osobennosti İstoriçeskogo Razvitiya Religii”, *Respublika Altay*, 2009, s. 70-121.

Mandaloğlu, Mehmet “Türk Kültür Çevresinde Şamanizm ve Şamanlık Meselesi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, III, 2011, s. 111-121.

Mollova, Mefkure, “Bir Şathiye ve Bir Bilmece Kaz Kültü”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1963, s. 5-7.

Nemeth, Gyula, “Şaman Kelimesinin Kökeni Üzerine”, Çev. Özlem Nemutlu, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2003, s. 27-34.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

- Öğreten, Ahmet, “Türk Kültüründe “Yada Taşı” ve XVIII. Yüzyıl Sonu Osmanlı Rus Savaşlarında Kullanılması”, *Belleten*, **LXIV**, 2000, s. 863-900.
- Öztürk, Murat, “İslamiyet’ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini”, *History Studies*, V / 2, 2013, s. 328-344.
- Pataçakov, K. M., Ç. M. Taksami, “Leonid Pavloviç Potapov (K 60- Letiyu So Dnya Rojdeniya”, *Zapiski*, XII, 1966, s. 5-211.
- Perrin, Michel, *Şamanizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Roux, J. P., *Eski Türk Mitolojisi*, Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2011.
- Selivanov, D.E., “Problema Proiskhojdeniya İ Soderjaniya Etnonima Tele V Sovremennoy Etnologičeskoj Nauke”, *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, LI, 2018, s. 115-117.
- Şastina, N. P., *Russko-Mongolskiye Posolskiye Otnişeniya XVII Veka*, İzadatelstvo Vostočnoy Literaturi, Moskva 1958.
- Taşagıl, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Bilge Kültür, İstanbul 2021.
- Taşagıl, Ahmet, *İslamiyet Öncesi Türkler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2022.
- Taşagıl, Ahmet, *İlk Türkler*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.
- Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihi’ne Giriş*, C. I, 3. Baskı, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981.
- Topsakal, İlyas, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.
- Uçar, Erdem, “Uygurca Üzüt-Üzütlüg Üzerine”, *Turkish Studies*, 2011, s. 1821-1826.
- Yardımcı, Kevser Gürcan, “Altay Bölgesi Türk Halklarında Şaman Başlıkları”, *International Journal of Cultural and Social Studies*, III, 2017, s. 510-519.
- Yıldız, Naciye, “Sibirya Türklerinin İnanç ve Mitolojilerinde Kötü Ruhlar”, *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, V, 208, s. 84-83.
- Yorulmazoğlu, Erol İ., *İslamiyetten Önce Türkler*, İnkılab Kitabevi, İstanbul 2021.
- Winkelman, Michael, *Shamanism*, Praeger Publishers, United States of America, 2010.

2.2.4. Web Siteler

Rulit, “Zapiski..o..Russkom..Posolstve..v..Kitay..(1692..1695)”, ..<https://www.rulit.me/books/zapiski-o-russkom-posolstve-v-kitaj-1692-1695-read-642072-1.html>...[Erişim..Tarihi:27.05.2023].

Potapov, L. P., “Polevie İssledovaniya Tuvinskoy Arkheologo-Etnograficheskoy Ekspeditsii 1959-1960. <http://kronk.spb.ru/library/potapov-lp-1966.html> [Erişim Tarihi:25.06.2023]

EKLER

Resim 1. L. P. Potapov 1954 yılında Sibirya Sektörü Bilim Müdür Yardımcısıyken ⁵⁰⁴

Resim 2. L. P. Potapov 1960'lı yıllarda ⁵⁰⁵

⁵⁰⁴ “Leonid Pavloviç Potapov”, <https://collection.kunstkamera.ru/>. [Erişim Tarihi 21.12.2023].

⁵⁰⁵ “Leonid Pavloviç Potapov”, <https://collection.kunstkamera.ru/>. [Erişim Tarihi 21.12.2023].

Resim 3. N. I. Vorobyov, L. P. Potapov, K. G. Guslisty ve S. P. Tolstov 1956 yılında etnografi toplantısında ⁵⁰⁶

Resim 4. L. Pavloviç Potapov 1954 yılında Londra’da 23. Uluslararası Şarkiyatçılar Kongresi’nde ⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ “Leonid Pavloviç Potapov”,<https://collection.kunstkamera.ru/> [Erişim Tarihi 21.12.2023].

⁵⁰⁷ “Leonid Pavloviç Potapov”,<https://collection.kunstkamera.ru/> [Erişim Tarihi 21.12.2023].

Resim 5. Olderrogge ve L. P. Potapov Kasım 1967 tarihinde SSCB Bilimler Akademisi'nin Toplantısında ⁵⁰⁸

Resim 6. L. P. Potapov 1957 yılında Kuzey Kore Bilimler Akademisi üyeleriyle ⁵⁰⁹

⁵⁰⁸“Leonid Pavloviç Potapov”,<https://collection.kunstkamera.ru/> [Erişim Tarihi 21.12.2023].

⁵⁰⁹ “Leonid Pavloviç Potapov”,<https://collection.kunstkamera.ru/> [Erişim Tarihi 21.12.2023].

Resim 7. Valeri Aleksandroviç Tişkov ile Leonid Pavloviç Potapov⁵¹⁰

Resim 8. Bunak Viktor Valerianoviç konuşması esnasında L. P. Potapov 1951 yılında Stalin Ödülünü Alırken⁵¹¹

⁵¹⁰ http://valerytishkov.ru/cntnt/besedy_s_u/potapov.html [Erişim Tarihi 21.12.2023].

⁵¹¹“Leonid Pavloviç Potapov”,<https://collection.kunstkamera.ru/> [Erişim Tarihi 21.12.2023].

Resim 9. St. Petersburg’deki Komarovskoe Mezarlığı⁵¹²

⁵¹² <https://ruspanteon.ru/potapov-leonid-pavlovich/> [Erişim Tarihi 21.12.2023].